

1550

20440

શ્રી

દંડનિતવધ

મહાકાવ્ય.

કર્તા,

દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા.

નડીઆદ.

આવૃત્તિ બીજી.

(શુદ્ધિ વૃદ્ધિ સાથે.)

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

સને ૧૯૧૩. સંવત ૧૯૬૯.

મૂલ્ય રૂ. ૧૬-૦૦

પ્રસિદ્ધ કતા નયનમુખલાલ હરિલાલ પંડ્યા એમ. એ. એલ
એલ. બી. સોલીસીટર. ૩૧ હમમ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

૨૫/૬/૪૫
૪૮૩/૧૦૩
પૃથાઈ
(૪-૫)

૨૦૮૮૦

મુંબઈ;

“ નિર્ણયસાગર ” મુદ્રાલયમાં મુદ્રિત.

SHRI

INDRA=JIT=VADHA.

A POEM IN GUJARÂTI.

BY

DOLATRÂM KRIPÂRÂM PANDYÂ,
NADIÂD.

SECOND EDITION:

(REVISED.)

(All rights reserved.)

A. D. 1913.

SAMVAT 1969.

Price one rupee.

Published by Nayanasukhlal Harilal Pandia, M. A., LL. B.,
Solicitor, 31, Hummum Street, Bombay.

Printed by R. Y. Shedge, at the Nirnaya-sagar Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay.

INSCRIBED

TO THE MEMORY OF

the late

R. M. KENNEDY ESQ., I.C.S.

Commissioner, Northern Division,

IN TOKEN OF

Sincere regard for his high character

and

A friendship which lasted till life,

by

THE AUTHOR.

A. D. 1913.

આ મહાકાવ્ય

ઉત્તર વિભાગના મરહુમ કમીશનર

મેહેરબાન આર. એમ. કેનેડી

આઈ. સી. એસ. ને

તેમના ઉચ્ચ સુગુણ પ્રતિ શુદ્ધ આદરના

તથા

જીવન પર્યંત મૈત્રીના

સ્મરણાર્થે

ગ્રંથકર્તાએ

અર્પણ કર્યું છે.

સને ૧૯૧૩.

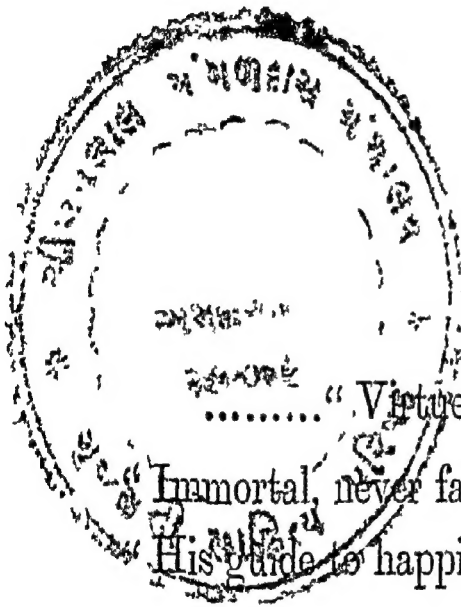
અનુક્રમણિકા.

	પાનું.
રાવણ-ધંદ્રગિત-સંવાદ....	૧
સુલોચના-ધંદ્રગિત-સંવાદ.	૫
મહોદરીવૈભવ તથા સ્વરૂપ-વર્ણન.	૧૦
ધંદ્રગિત-મહોદરી-સંવાદ	૧૫
સૈન્યરચનાવર્ણન.	૧૯
સૈન્યપ્રયાણ.	૨૬
રામસેના, વિધિ તથા મધ્યાહ્નકાળવર્ણન	૩૨
યુદ્ધવર્ણન	૪૨
સધ્યા, પુત્રવિરહ તથા ચંદ્રવર્ણન.	૪૯
પ્રભાત, નગરજન તથા સામૈયાનું વર્ણન.	૫૨
નગરજન-સ્નેહવૃત્તિવર્ણન.	૫૮
સ્ત્રીલાવવર્ણન	૬૫
રાજમહાલય, પુરોહિત અશ્વ ઇત્યાદિ વર્ણન.	૭૦
સુલોચનાસ્વરૂપ તથા ગૃહકૃતિવર્ણન	૭૬
અશોક તથા ઋતુવર્ણન.	૮૧
વિરહવર્ણન.	૮૭
મહોદરીનું સીતાપ્રતિ વચન	૯૦
સીતાનું પ્રતિવચન.	૯૭
હનુમાનની અવસ્થા, ઋષિ, મૃગયા, નદિ, ગિરિ આદિ વર્ણન	૧૦૨
વિહારવર્ણન.	૧૧૦
મધ્યરાત્રીવર્ણન	૧૧૭
રાત્રીવર્ણન તથા રામનું વચન....	૧૨૦
લક્ષ્મણપ્રયાણ, સ્વર્ગ, વામનરૂપ ઇત્યાદિ વર્ણન.	૧૨૪
યુદ્ધવર્ણન....	૧૨૯
સુલોચના-વિરહવર્ણન	૧૩૬
સમુદ્રવર્ણન અને સમાપ્તિ.	૧૪૧

यावन्नृकायरथमात्मवशोपकल्पम्
 धत्ते गरिष्ठचरणार्चनया निशातम् ।
 ज्ञानासिमच्युतवलोदयदस्तशत्रुः
 स्वाराज्यतुष्ट उपशान्त इदं विजह्यात् ॥
 नो चेत् प्रमत्तमसादिद्रियवाजिसूता
 नीत्वोत्पथं विषयदस्युषु निक्षिपन्ति ।
 तेदस्यवः सहयसूतममु तमोऽन्धे
 संसारकूप उरुमृत्युभये क्षिपन्ति ॥

श्रीमद्भागवत.

..... " Virtue sole survives
 Immortal, never failing friend of man,
 His guide to happiness on high. "

Thomson.

પ્રસ્તાવના

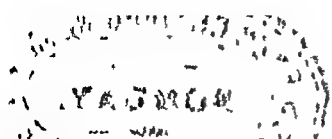

(પ્રથમ આવૃત્તિની.)

કવિતા કરવાના ઈશ્વરદત્ત પ્રસાદના મહિમાની સ્ફૂર્તિ આળપણમાં થઈ હોય કે નહિ એ અત્રે કેહેવું કઠિન છે, બાકી જે ઉત્સાહ સહિત ટેવ થી તે તો લગલગ સાડા ત્રણ વર્ષના સહનિવાસના આનંદકર સમયમાં આર્ય મુજવર ૨૦ ૨૦ જવેરીલાલ ઉમયાશંકરનાં પ્રસંગોપાત્ત શિક્ષણો તથા ઉત્તેજનોનો જ પરિપાક છે. પશ્ચાત્કાળમાં અનેક મિશ્ર વ્યવસાયમાં ગ્રસ્ત થયા છતાં મહા કવિ દંડીપ્રણિત “કાવ્યાદર્શ”માં “મહાકાવ્ય”નાં લક્ષણના નીચે લખેલા શ્લોકો વાંચતાં, સંસ્કૃત માતા-મહીને હતા અને છે તેમ પ્રાકૃત માતાને આ શૃંગાર અવશ્ય હોવા બેઠએ એવી અત્યંત સ્પૃહામાંથી આ કાવ્યની ઉત્પત્તિ છે.

સર્ગવંધો મહાકાવ્યમુચ્યતે તસ્ય લક્ષણમ્ ।
 આશીર્નમસ્ત્રિકયા વસ્તુનિર્દેશો વાપિ તન્મુખમ્ ॥
 ઇતિહાસકથોદ્ભૂતમિતરદ્વા સદાશ્રયમ્ ।
 ચતુર્વર્ગફલોપેતં ચતુરોદાત્તનાયકમ્ ॥
 નગરાર્ણવશૈલર્તુચંદ્રાર્કોદયવર્ણનૈઃ ।
 ઉદ્યાનસલિલક્રીડામધુપાનરતોત્સવૈઃ ॥
 વિપ્રલંભૈર્વિવાહૈશ્ચ કુમારોદયવર્ણનૈઃ ।
 મંત્રદૂતપ્રયાણાજિ-નાયકામ્યુદયૈરપિ ॥
 અલંકૃતમસંક્ષિપ્તં રસમાવનિરંતરમ્
 સર્ગૈરનતિવિસ્તીર્ણૈઃ શ્રવ્યવૃત્તૈઃ સુસંધિમિઃ ॥
 સર્વત્રમિત્રવૃત્તાન્તૈરુપેતં લોકરંજકમ્ ।
 કાવ્યં કલ્પાન્તરસ્થાયિ જાયતે સદલંકૃતિ ॥

ભાવાર્થ:—‘મહાકાવ્ય સર્ગથી અંધાયણ હોય છે. તેનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે છે:—આશીર્વાદ, નમસ્કાર અથવા વસ્તુ-નિર્દેશથી તેના

ઝીરેલાં થાય છે. ઇતિહાસકથામાંથી તેનો ઉદ્ભવ છે અથવા તેને કોઈ બીજો સારો આશ્રય હોય છે; તે ચારે વર્ગના કળથી ભરેલું હોય છે; તેમાં નાયક ચતુરોદાત્ત હોય છે; નગર, આર્ણવ, પર્વત, ઋતુ, ચંદ્રોદય તથા સૂર્યોદયના વર્ણનથી,—બાગ, જળક્રીડા, મધુપાન તથા રતોત્સવથી,—વિયોગ, વિવાહ તથા હુમારના ઉદયના વર્ણનથી,—મંત્ર, ફત્ત, પ્રયાણ, યુદ્ધ, તથા નાયકના અભયુદયથી—ભૂષિત કરેલું તથા વિસ્તીર્ણ, અને નિરતર રસ તથા લાવથી કાવ્ય ભરપૂર હોવું જોઈએ. બહુ વિસ્તાર વગરના સર્ગથી, સાંભળવા લાયક વૃત્તથી, સારી સંધીઓથી અને સર્વ સ્થળે જૂઠાં જૂઠાં વૃત્તાન્તથી ભરેલું, લોકને રંજન કરે એવું સારી અલંકૃતિવાળું કાવ્ય કલ્પાન્તર સુધી ટકે એવું થાય છે.’

આ મનના ઉદ્ભવના આયુષ્યનું લવિષ્ય બાંધવું એ વાચકવર્ગનું, કે વાર્તિકકારનું કર્તવ્ય છે. પરંતુ ગુર્જર ભાષાના કવિવર્ગને માત્ર દિગ્દર્શન કરાવી ઉત્તમ ધ્વનિયુક્ત મહાકાવ્યોનો સંભવ થવામાં પણ જો આ ગ્રંથ એક સાધન થશે તો શ્રમની સફળતા જ છે.

આ પ્રકારના ગ્રંથમાં આ પ્રથમ જ પ્રયાસ છતાં તેને સત્વર પ્રસિદ્ધ કરવામાં સાહસ જણાય છે; તથાપિ આર્ય સુસ્રવર રાં ૨૦ રાં ૨૦ મનઃસુખરામ સૂર્યરામે પોતાના અતિશય ગ્રથિત વ્યવહારમાં ‘ગુમ થઈ જતા કાળને અટકાવી રાખી આ ગ્રંથ શોધી તેને રૂપ તથા સેવકને અભય આપ્યું છે, તેથી તેઓનો ઉપકાર માનતાં એમ દેહેલું ઉચિત છે કે તેમાં ભૂલો હોય તેની જવાબદારી મહારે શિર છે.

કવિતાને કાન્તાની ઉપમા છે તે રસ જમાવી મનને રંજિત કરી આનંદની સાથે ઉપદેશ આપે છે કંઈક એવા પ્રકારની પ્રક્રિયાથી યથામતિ સદુપદેશ આપવાનો આ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ છે તે ઉપર દૃષ્ટિ રાખી આ ગ્રંથ વાંચવા પ્રાર્થના છે. એમાં સપૂર્ણતા કે કવિત્વ ન જણાય તોપણ એમાંથી ભ્રમરવત્ સારનું ગ્રહણ કરવા સુસુપ્ત પુરુષોને વિજ્ઞાપના છે.

નડિયાદ.
તારીખ ૨૯ એપ્રિલ.
સને ૧૮૮૭.

દાસતરામ કૃપારામ.

શ્રી

ઈંદ્રજિત-વધ-કાવ્ય.

સર્ગ પેહેલો.

રાવણ-ઈંદ્રજિત-સંવાદ.

(ઉપનતિ વૃત્ત.)

શ્રી શ્રીપિતાની હરિએ હરીને, લજ્જત દર્ધ સિંહલ શ્રીમતીને,
અઘાટ લીધાં જ્યમ વાટઘાટ, પૂરી પુરીમાં ભયને ઉચાટ. ૧

કોથી જવાએ નહિ શે'ર આ'ર, વનેચરોનો ન ખમાય માર;
લઈ શિલા કુંડુક પેઠ કોડે, ગઢો મહાવીર મહાન તોડે. ૨

કિલ્લો પ્રજના મન સાથ ડોલ્યો, ત્યારે સલામાં દશકંધ બોલ્યો;
“એસી રહ્યા શું સુભયો નકામા, અમસ્તકો શત્રુ કરે ઉલામા. ૩

થઈ સુરારે ! પ્રિય આ પ્રજનો, ઉઘાડ તારા બળનો બળનો;
અગ્રેસરીતા મુજ સૈન્યની લે, ઘેરો ઉઠાવી યશ આંધ ખીલે. ૪

જીત્યા નૃપો તે મદથી ભરેલા, દેવાદિ તારા બલથી ડરેલા;
દિગ્વિજયી પુત્ર પરાક્રમીને, ઘટે ન કે'લું હણવા વનીને. ૫

તથાપિ થાતાં વિકરાળ કાળ, આંધી જળે પત્યરયુક્ત પાળ;
આન્યા અહીં બે સુકુમાર બાળ, તેના બનો આશુ કુમાર ! કાળ. ૬

એક્ષૌહિણી સૈન્ય સહસ્ર સાથે, લાખો ચઢાવી શર તીવ્ર લાથે,
સંગ્રામ રૂડો કરજો વિચારી, પાછી ન પાની કરવી સુરારી ! ૭

સુક્રીર્તિની દાખવવા સફેતી, લકેશના હુશ્મનની ફજેતી;
લેજો હરી વિગ્રહ રામ કેરૂં, સુચિન્હ આ વિગ્રહનું ભલેરૂં. ૮

જાણી અજાણ્યા મૃદુ મૂર્ખ બાળ, દયા ન આણો કુળના મરાલ !
સ્ત્રી અર્થ જે પીડ કરે પ્રજને, કુપાત્ર તે પાત્ર મહા સજ્જને. ૯

રૂણાબિધના લીધણ મસ્ત નક ! સમસ્ત વૈરી ગણુ કાળ ચક !
શ્રીધાર શીકાર સમીપ જ્યારે, રખે કરો આળસ ગર્વમાં રે. ૧૦

સુપુત્ર ! તેં ભાર અધો ઉતાર્યો, પિતા અને પૂર્વજ સંઘ તાર્યો;
 મંદોદરીની કુળના સરોજ ! લંકા તણો તું સહ તેજ ઓજ. ૧૧
 આધાર બીજે રવિ રાજ્યનો છે, હે પાટવી ! રક્ષક તું થયો છે;
 સંભાળ તારું તરવાર-ધારે, મને કમે ને વચને કરારે. ૧૨
 સંતોષ આપ્યો અતિશે પિતાને,* પ્રસન્ન કીધાં પણ અંબિકાને;
 સુકીર્તિ શેષાદિ સમસ્ત ગાય, પ્રભુત્વ ભારે ન કળી શકાય. ૧૩
 શરીરમાં જીવનું તંત્ર જેમ, આ રાજ્યમાં પુત્ર ગણાય તેમ;
 તારા વિના ના જયકાર થાય, કરો કરો, પુત્ર ! ખરો ઉપાય. ૧૪
 લંકા અને કીર્તિ રળયો નિરાંતે, સેવા કરે સઘ ત્રિલોક ખાંતે;
 ત્રિમૂર્તિથી આ અધિકી વિભૂતી, શું લે હરી વાનરની પ્રસંતિ ! ૧૫
 તું દેખતાં મરુટ આમ ખેલે, પ્રાસાદમાં અગ્નિ નિરગ્નિ મેલે;
 સમીપ આવી અવિવેક બોલે, સભા વિષે પૂર્વજ-પર્વ જોળે. ૧૬
 પ્રદેશને આગ “કુવા” અગાડ્યા, મુવર્ણના ઘાટ સમૂલ તોડ્યા;
 અજેય લંકાગઢ આમ ઘેર્યો, તે દુષ્ટ કેરાં શિરને વધેરો. ૧૭
 ગળ વિના ફાળ ભરી મનુષ્યે, તેને હણો રાક્ષસના ધનુષ્યે;
 આ રાજ્યધાની પર હાથ નાંખ્યો, દશાનને તે કયમળય સાંખ્યો!† ૧૮
 એવું કહીને વિકરાળ ચીસ, હિલો થઈ આસનથી ખવીસ,
 પાડે યથા આરડતો મહિષ, કે ફાટતો કાજળનો ગિરીશ. ૧૯
 સંસાર કેરા પ્રલયાન્ત-કાળે, આવર્ત ને પુષ્કરના ઉછાળે†
 ગંભીર ને હિંકટ થાય નાદ, બીલતસ તેવો દશકંઠ સાદ. ૨૦
 દશે મુખેથી દશકંઠ ગાળે, રહી લગારે નહિ રીસ માઝે,
 ભુજંગ જેવા અફળાય હાથ, પગો પછાડે નૃપ લંકનાથ. ૨૧
 નેત્રો થયાં રક્ત મહા કરાળ, વહે શકે શંભુની અગ્નિજ્વાલ;
 ક્રોધાન્ધ દાબે નિજ ઓઠ દાંત, વેણા ચૂંટાથી સમળય મોત. ૨૨
 ધનુષ્યથી હાથ ઘણો દબાયો, લંકા તણો દેશ અધે ગૃહાયો;
 અપ્રાપ્યને પ્રાપ્ય હજી ગણે છે, ‘હાર્યો ભુગારી અમણું રમે છે.’ ૨૩

* પિતાને=સંકરને. † પ્રલયકાળમાં પુષ્કર અને આવર્તક નામના બે મેઘ સામસામે અથડાઈ મહા નાદ કરે છે.

દિલ્લતિ થૈ રાક્ષસશુદ્ધિ રાખે, સતી, સતીનો પતિ, કેદ નાંખે,
 પાયા થકી ઇંટ ચણાય ઊંધી, “વિનાશકાળે વિપરીતશુદ્ધિ.” ૨૪
 અનંત બ્રહ્માણ્ડતણો અધીશ, ક્યાં રામ ને રાવણ ક્યાં મહીશ;
 અતુર્દિશા મધ્ય પતંગ રાજે, પતંગતું તેજ ન તત્ર છાજે. ૨૫
 ઘડી ન આવ્યું સુખ, કીર્તિ હાલી, ચિંતા વધી કલેશ વિશેષ ઘાલી;
 આવ્યો ચઢી નાશ કૃતાન્તઘોડે, દુરંત છે યુદ્ધ મહાન ભેડે. ૨૬
 કામાન્ધ લગ્ન લયથી વિહીન, અમર્ષને મોહ થકી અધીન;
 ગર્વાન્ધ છે આ જગમાં અનેક, બધી રોતે રાવણ અંધ એક. ૨૭
 લગાર એ દુર્મતિને ન સંકા, રક્ષા થશે દિવ્ય સુવર્ણ લંકા;
 દશે મુખો બાણ થકી કપાશે, મંદોદરીનો પતિ અન્ય થાશે. ૨૮
 સૌમિત્રને હાથ તનૂજ મર્ણુ, રોળાઈ ભરે પાણુ દુંભકર્ણુ;
 હુકુંબ થાશે સહુ ધૂળધાણી, પાશેર દેશે નહિ કોઈ પાણી. ૨૯
 સીતા સતી તોપણ શુદ્ધ રે’શે, ખરેખરી પાવક સાખ દેશે;
 એ બ્રાતની કીર્તિ બધે ગવાશે, પોતે જશે ને હટું તેમ થાશે. ૩૦
 કંદર્પથી દર્પ ધરી વધારે, પ્રલાપ મિથ્યા કરતો કરારે;
 ઉત્કર્ષમાં મૂઠ ઘણો કુલાય, હુદે દડો તે પછડાઈ ભય. ૩૧
 હણ્યા ઘણા દાનવ દેવ લોક, સંકલ્પ કીધા વિધિજન્ય દ્રોક;
 સીતા સતી સાથ રહ્યો ન ઘાટે, ઘણું કરે તે પણ અલ્પ માટે. ૩૨
 વિપક્ષના કૌશળનો વિચાર, થયો ન એ ઉદ્ધતને લગાર;
 સિંહાસને મઘપ પેઠ ઝૂંજે, હુણ્દિને એક દિશા ન સૂંજે. ૩૩
 ઘેલો થયો રાવણ સીત કાળ, છોડી દઈ શુદ્ધિ વિવેક લાળ;
 વિપત્તિમાં નાંખ્યું સ્વતંત્ર રાજ્ય, એડો હુબાવા જળમાં જહાજ. ૩૪
 અલર્કથી વ્યાકુળ લંકરાય, રૂએ રૂએ ક્રોધ અલ્હો જાણાય;
 ન કોઈથી ઉત્તર લેશ થાય, “હાજી” કહે જ્યાં સરવે સદાય. ૩૫
 એ ક્રોધને શાન્ત કરે ન વાપી, કન્યાતણાં અશ્રુ પડે તથાપિ;
 ભલે કરે ઐહિક શાન્તિ પાપી, પૂર્ણાહુતિમાં નિજ દેહ આપી. ૩૬
 સભા બની સ્તબ્ધ, ન શબ્દ બોલે, ઉન્મત્ત પાસે નહી હાર્દ બોલે;
 સુખાસનેથી તવ ઇંદ્ર-જેતા, ઉશ્યો થવા ઘોર વિપત્તિ-નેતા. ૩૭

* પાછળથી કોઈ અંજલિ પણ નહિ આપે.

માથે ચઢાવી નિજ તાત-પાદ, વિનંતિ માંડે ભટ મેઘનાદ;
 ન વીર છાંડે નય હામ નામ, પિતા સમક્ષે જ્યમ પરુરામ. ૩૮
 “શાને મુઝાઓ પ્રિય લોકપાળ ! ક્યાં રામમાં છે લવ-માત્ર માલ !
 દુઃખી કર્યા આમ કૃપાળુ ઈશ, સંહાર તેનો ક્ષણમાં કરીશ. ૩૯
 વિંટાય ચોપાસ અનેક શ્વાન, ભસે કરીને નહિ તોય ધ્યાન;
 હોલો જઈ કર્બણ ટોચ બેસે, ક્ષણે ઉરાડી રખવાળ દેશે. ૪૦
 કો આદરે સાહસ કર્મ આવું, ઘટે ન તેમાં અકળાઈ જવું;
 શું શત્રુ ફાવે પથરા ઉરાડે, વની ચઢ્યે શું ચઢશે સરાડે. ૪૧
 ન કલેશ દો આ પશુ હાંકવાને, સામંતને મંડળિકો સગારે;
 શી વાર છે ચાંચણ ચોળવાને, રણે બલાને રગદોળવાને. ૪૨
 ધરો પિતા ધૈર્ય, ત્યજે હુશંકા, શ્રુણી તમારા જયયુક્ત ડંકા;
 નાશી જશે રામ છળી અનીહ, શું યોજશો હુકુર સાથ સિહ ?! ૪૩
 તથાપિ ધ્રુષ્ટા પ્રભુ એમ જ્યારે, સમસ્ત યોદ્ધા લઈને સહવારે,
 તુટી પડું દુશ્મનસૈન્ય સામે, ઉભું રહેજે રણમધ્ય નામે.” ૪૪
 સેના કહી એમ તયાર કીધી, સાહિય સામર્થ્યો સમગ્ર લીધી;
 પછી પ્રિયાપાસ જઈ મુરારિ, વાચા વદે કોમલ ચિત્ત-હારી. ૪૫

(પ્રહર્ષણી વ્રત.)

લેવાને અનુમતિ, યુક્તિ સાથ વાત, ઓપેછે અનૃત વટી નૃશંસ જાત;
 દેખાડે અવગુણ રામના અનેક, સ્વાર્થીના ધરમ વિવેક જાય છેક. ૪૬

(સ્વાગતા.)

નારનાં પ્રણય વેણુ ઉથાપી, મોણુ-મોણુ પણુ હા વિણુ પાપી,
 ના શકે જઈ રણાય કદાપિ, પ્રેમને વશ કૃતાન્ત તથાપિ. ૪૭

પેહેલો સર્ગ સંપૂર્ણ.

(૫)

સર્ગ બીજો.

સુલોચના-ઇંદ્રજિત-સંવાદ.

(તોટક છંદ)

રતિ પ્રેમ સ્વરૂપ ધરી યુવતી, સ્વર કોકિલને વદતી, હસતી,
કર જોડો કરે મહિલા વિનતિ, જ્યમ શંકર આગળ પારવતી. ૧
ઘન પીન પયોધર-ભાર ભરી, કરલોરુ વદે જ્યમ ઇન્દ્રપરી;
મૃદુ ભાષણ કારણસાથ કરે, મન રાવણ-પુત્રનું સેજ હરે. ૨
“શિરછત્ર સનાથ થઈ તમથી, ખમજો કદિ બોલ કહું અમથી;
પ્રમદા જન ભાષણ જે કરશે, ઉપહાસન કારણ કાન્ત ! થશે. ૩
અબળા પર રોષ ન હોય કશો, કહું પ્રીતિ ધરી મનમાં ધરશો;
કરજો પ્રભુ કિન્મત સાર ગ્રહી, હિત-વાક્ય મનોહર હોય નહિ. ૪
જય ને યશ આજ લગી કરતા, અબળા જનના લય સહરતા,
અતિ પ્રીતિ ધરો જવ હોય સતી, ક્યમ છેક ગઈ અદલાઈ મતિ ! ૫
જ્યમ આપ તણી લ્યમ અન્ય-પ્રિયા, ક્યમ તે પ્રતિ થાય અયોગ્ય ક્રિયા ?
કુળ-ધર્મ થકી પતિ ! તાત ખસ્યા ! ધિક ! કેમ થઈ વિપરીત દશા ! ૬
કદિ સારસ-જોડ જુદી કરતાં, ટવળી મરશે વપુને ઘસતાં;
કંકળી ઉઠતાં મસ આંતરડી, કરશે વિભુ આંખ ઘણી કરડી. ૭
રવિવંશજ સાથ પ્રપચ કરી, અબળા-જન સાથ વિહીન હરી;
શઠ સિદ્ધુક શ્રી અધિરાજ થયા, ઉપકાર છતાં ન આશુર્ષ દયા. ૮
ન ઘટે, ન ઘટે, મુજ પ્રાણપતિ, હરવી વિષયાર્થ પવિત્ર સતી;
કુળ-દીપક કાળજી કેમ ઝરે ? સ્વપ્નને ન મુઘા વિષ દોષ ધરે. ૯
અધકું રઘુવીરનું કામ દિસે, તરવ્યા પથરા જવ અગ્નિ-ધિ વિષે;
અળ શંકરથી દશકંધ તણું, નિજ સત્ત્વ વિના નવ સિદ્ધિ આણું. ૧૦
કર સર્પતણા દરમાં ધરતાં, છુટકો કદિ થાય ન જીવ જતાં;
ગજ સિહ અકારણ ખીજવતાં, જન ઘાટ ઘડે મરતાં મરતાં. ૧૧
નિજ આહુ પરાક્રમ સિદ્ધ કરી, અવધેષ સુતે સર્તી સીતવરી;
અળ તાતનું કામ ન આવ્યું જરી, છળથી વનમાં તવ સીત હરી. ૧૨

માથે ચઢાવી નિજ તાત-પાદ, વિનંતિ માંડે ભટ મેઘનાદ;
 ન વીર છાંડે નય હામ નામ, પિતા સમક્ષે જ્યમ પરશુરામ. ૩૮
 “શાને મુઝાઓ પ્રિય લોકપાળ ! ક્યાં રામમાં છે લવ-માત્ર માલ !
 દુઃખી કર્યા આમ કૃપાળુ ઇશ, સંહાર તેનો ક્ષણમાં કરીશ. ૩૯
 વિંટાય ચોપાસ અનેક શ્વાન, ભસે કરીને નહિ તોય ધ્યાન;
 હોલો જઈ કર્ણે ટોચ બેસે, ક્ષણે ઉરાડી રખવાળ દેશે. ૪૦
 કો આદરે સાહસ કર્મ આવું, ઘટે ન તેમાં અકળાઇ જવું;
 શું શત્રુ ફાવે પથરા ઉરાડે, વની ચઢ્યે શું ચઢશે સરાડે. ૪૧
 ન કલેશ દો આ પશુ હાંકવાને, સામંતને મંડળિકો સગાને;
 શી વાર છે ચાંચણ ચોળવાને, રણે બલાને રગદોળવાને. ૪૨
 ધરો પિતા ધૈર્ય, ત્યજે કુશંકા, શ્રુણી તમારા જયયુક્ત ડંકા;
 નાશી જશે રામ છળી અનીહ, શું યોજશો કુદ્ધુર સાથ સિહ ?! ૪૩
 તથાપિ ધૃષ્ટા પ્રભુ એમ જ્યારે, સમસ્ત યોદ્ધા લઈને સ્હવારે,
 તુટી પડું દુશ્મનસૈન્ય સામે, ઉભું રહેજે રણમધ્ય નામે.” ૪૪
 સેના કહી એમ તયાર કીધી, સાહિત્ય સામર્થ્યો સમગ્ર લીધી;
 પછી પ્રિયાપાસ જઈ મુરારિ, વાચા વહે કોમલ ચિત્ત-હારી. ૪૫

(પ્રહર્ષણી વ્રત.)

લેવાને અનુમતિ, યુક્તિ સાથ વાત, ઓપેછે અનૃત વદી નૃશંસ જાત;
 દેખાડે અવગુણ રામના અનેક, સ્વાર્થીના ધરમ વિવેક જાય છેક. ૪૬

(સ્વાગતા.)

નારનાં પ્રણય વેણુ ઉથાપી, મોણુ મોણુ પાણુ હા વિણુ પાપી,
 ના શકે જઈ રણાત્ર કદાપિ, પ્રેમને વશ કૃતાન્ત તથાપિ. ૪૭

પેહેલો સર્ગ સંપૂર્ણ.

(૫)

સર્ગ બીજો.

સુલોચના-કેંદ્રજિત-સંવાદ.

(તોચ્છ કંઠ)

રતિ પ્રેમ સ્વરૂપ ધરી યુવતી, સ્વર કોહિલને વહતી, હસતી,
 કર. જોડી કરે મહિલા વિતનિ. જ્યમ શેકર આગળ પારવતી. ૧
 બન ખીન પયોધર-નાર સરી, કરસોર વડે જ્યમ કંઠપરી;
 મહુ ભાવડુ કારણસાથ કરે, મન રાવણ-પુત્રનું મૈંગ હરે. ૨
 'શિરછત્ર સનાથ ઘઈ તમથી, ખમને કહિ શોધ કહું અમથી;
 પ્રમદા ગત લાવણુ જે કરશે. ઉપહાસન કારણ કાન્ત ! ધરો. ૩
 અમળા પર ચોર ન હોય ક્યો, કહું પ્રીતિ ધરી મનમાં ધરશો;
 કરને પ્રસુ હિન્નત સાર થતી, હિન-નાશ્ય મનોહર હોય નહિ. ૪
 જય ને યશ આજ સગી કરતા, અમળા ગતના લય સુંહરતા,
 અનિ પ્રીતિ ધરો ગવ હોય સતી, અમ હેક ગઈ કહવાઈ મનિ ! ૫
 જ્યમ આપ તણી લય અન્ય-પ્રિયા, અમ ને પ્રતિ ધાય અયોન્ય ક્રિયા ?
 કુળધર્મ થતી પતિ ! તાન ખન્યા ! શિક ! કેમ ઘઈ વિપરીત કશા ! ૬
 કહિ સારસ-એક જુઠી કરતાં, ટવગી નરશે વપુને વસનાં;
 કંકગી ઉલ્લાસ મમ આંતરડી, કરશે ત્રિહુ આંખ વહી કરડી. ૭
 રવિન્દરાજ સાથ પ્રપંચ કરી, અમળા-ગત સાહ વિહીન હરી;
 શક સિદ્ધક શ્રી અધિરાજ થયા, ઉપકાર છતાં ન અણુઈ કયા. ૮
 ન વટે, ન વટે, મુગ પ્રાણપતિ, હરવી વિપયાર્થ પવિત્ર સતી;
 કુળ-હીપક કાળળ કેમ કરે ?, સ્વપને ન સુષા વિષ કોષ ધરે. ૯
 અધકું રહુવીરનું કામ કિલે, તરવા પથરા ગવ અધિષ્ટિ વિરે;
 અળ • શેકરથી દશકંઠ ગણું, નિજ સત્વ વિતા તવ સિદ્ધિ અણું. ૧૦
 કર સર્પતણુ દરનાં ધરતાં, છુટકો કહિ ધાય ન હવ ગતાં;
 ગજ સિંહ અકારણ મોગવતાં, ગત થાટ વડે મરતાં મરતાં. ૧૧
 નિજ આહુ પરાક્રમ સિદ્ધ કરી, અવધેષ મુતે સર્તી સીતવરી;
 અળ તાતણુ કામ ન આનું જરી, છળથી વનમાં તવ સીત હરી. ૧૨

ઘન ઘોર અરણ્યવિષે ફરતા,
 અહુ દુઃખિતના લય સંહરતા,
 અળવાન વિરૂદ્ધ ન યુદ્ધ ઘટે,
 સુખ રાજ્ય અને પરિવાર જતાં,
 ક્યમ સિંહણનું દુધ ચિત્ત ચહો !
 જળમિષ્ટતણો નિધિ છેક તણ,
 મુજ નાથ વિચક્ષણ આપ ઘણા,
 થઈ “ એક ” હવે પદ સાચવજો,
 શશિહીણ લયાન્વિત છે રજની,
 જ્યમ પુત્ર વિના ઘર માણસનું,
 ધન વીર જનો કહો મેળવશે,
 નય ન્યાય વિવેક સુધર્મ ધરો,
 ગજશકર સિંહ અલિષ્ટ ઘણા,
 પળ નીતિ સમીપ ન શૌર્ય ટકે,
 જયની ધ્વજ દુર્ગપરે ફફરે,
 યમ સેવક ઈંદ્ર અહેશ થયા,
 મુજ સાસુ સુકીર્તિ અને અવની,
 દિન રાત મથે પતિને લજવા,
 દશ મસ્તક વીસ વિશાળ કરો,
 વશ રૈયત સિંહલદ્રીપ તણી,
 નિજ પુત્રતણે ઘર પુત્ર થયા,
 સુખમાં લગિરે નહિ ખોટ રહી,
 જ્યમ પંકજ સૂર્ય પ્રકુલ કરે,
 ભરછછ કરે સરિતા વરષા,
 રમરની પ્રતિ વૈર મહેશ્વરને,
 અપલક્ષણ છેક ન ગુપ્ત રહે,
 પણ પૂર્ણ પ્રતાપ પ્રશાન્ત થવા,
 નહિ તે વિચારી અગમ્યશામિ ગાનિ

નહિ લક્ષ્મણ રામ જરા કરતા;
 નહિ આપ દશાનન સાહ્ય થતા. ૧૩
 યશધર્મ લજો નહિ સીત સટે;
 નહિ શાંતિ પરાઈ ત્રિયા હરતાં. ૧૪
 મણિ શેષતણો કરથી ન ગહો;
 ઘટના જળમાં ક્યમ ભુદ્ધિ સણ ? ૧૫
 મઘવા હરવી પ્રિય સર્વ તણા;
 તમ જોર બિંને કહો દાખવજો. ૧૬
 પતિ વીણ જણાય મુકી સજની;
 લમ નીતિ વિના અતિ શરપણું. ૧૭
 પણ ધર્મ વિના ન ગહી શકશે;
 સુખ શાંતિ સુધારસ પાન કરો. ૧૮
 પણ સર્વ અધીન મનુષ્ય તણા;
 જગચક્ર મુનીતિ વિના અટકે. ૧૯
 વિધિ પાઠ કરે, શશિ છત્ર ધરે;
 ગહો દીપક અગ્નિ સદૈવ રહ્યા. ૨૦
 ત્રણ સ્તિગ્ધ પ્રિયા દશકંધરની;
 પણ રાવણને પરની પરવા. ૨૧
 તમ તુલ્ય ગુણી વિજયી દોંકરો;
 શિર ઉપર શંકર તુલ્ય ધણી. ૨૨
 નિજ ઓજસથી રળનાર મયા;
 પ્રભુતા મુખથી ક્યમ નય કહી. ૨૩
 ભરચોવન નારનું નાથ કરે;
 સસરાપર શંભુપ્રતાપ વશ્યા. ૨૪
 ગમ્યું તેતણું સખ્ય દશાનનને;
 વિભુ પુત્રનું તોય જરા ન સહે. ૨૫
 થઈ ભુદ્ધિ શકે સર્તોને હરવા;
 ગાન્યં ગાન્યાં પાવ્યં પાવ્યં શામિ ૨૬

અપકીર્તિ કરે વિપરીત કૃતિ,
લય સંશયમાં પડશે જ પ્રભ,

રઘુચન્દ્રક તોપણ ક્રોધ કરી,
લઈ સીત મહાલયમાં ફરશે,

પ્રિય પાપ પડી કહુછું વિનવી,
દઈ થાપણ માલીકને નકરી,

કહું આપનું માન્ય હમેષ કર્યું,
કદા ઇચ્છિત માગ્યું નથી જ રતિ,

મુજ જાતપણું અલિમાન મને,
જવ રક્ષિત થાય ન શીયળને,

“અલિમાનિનિ” એમ કહી મુજને,
નહિતો મુજ માન ઘણાં પડતાં,

સમ ઉમ્મરની કદિ ચાર મળી,
તમ નાર તાણું હલકું પડશે,

વદશે “હત! એક અનાથ ત્રિયા,
“સગ્નવાઈ ન તેય દશાનનથી !

અતિ એમ કહી અકળાઈ ગઈ,
હુવિચાર હરે હુસકે હુસકે,

મુખ દીન કરી નખ ઓતરતી,
ક્ષણ સ્તબ્ધ હિલો થઈ મંદમતિ,

પણુ ગર્વ કુસંગનું ધ્યાન ધરી,
નિજ ન્યાય પરાક્રમ દાખવવા,

“મનથી પિતુ સીત વરેલ હતા,
તનથી જ્ઞાનનો અધિકાર વધુ,

ગુરૂના અળથી શિવ-આપ ધર્યે,
અળથી રઘુનાયક સીત વર્યા,

ગત શોચ હવે કરવો ન ઘટે,
અયિ ! વક્કર સીત સમેત જશે,

દઈ શાપ હસે જ્યમ સાપ સતી;
ફટકી મરશે કુટડી કુળજ. ૨૭

હઠવી તમને, અળખુદ્ધિ હરી,
ઋતુ પાનખરે જ્યમ ભાગ વિષે. ૨૮

પરનાર ગૃહે નહિ સંઘરવી;
ઋણ હીન રહો મુખમાં વિહરી. ૨૯

પતિ-કાળ સમર્પણ સર્વ કર્યું;
ઉરમાં ધરજો પ્રથમા વિનંતિ. ૩૦

મુખ લેઈ જવાય ન સીત કને;
સહુ અર્થ ગયું પરણી તમને. ૩૧

હંગતા; નવ સત્ય વર્યું તમને;
અટકો ન અધર્મ કળી કરતાં. ૩૨

મુજ વાત સખી-ગણમાં નીકળી;
“અલીરાંક” કહી સહુ ચીઠવશે. ૩૩

હુમળી સુશોળી અવળી ન ક્રિયા,
પતિ સન્મતિની થઈ શું વિરતિ ?” ૩૪

સ્વર ગદ્ગદ હુષિકત વાચ થઈ;
શુચિજ્ઞાન ભરે પુલકે પુલકે. ૩૫

પતિ નિશ્ચય ડોલવતી યુવતી;
જ્યમ શંકર ભીલણ દર્ષણથી. ૩૬

શઠ વાણુ વઘો પિતુ-શબ્દ સ્મરી;
મુખ તુષિ વધૂજનને ધરવા. ૩૭

જવ રાઘવ યુદ્ધકલા ભણતા;
ક્ષણ સીત ગણાય ન રામવધૂ. ૩૮

નહિ રાઘવ લગ્નનું કાળ સરે;
છળથી પિતુના સહુ અર્થ સર્યા. ૩૯

સતી મુક્ત કર્યે ન કલંક મટે;
ત્રણલોક વિષે ઉપહાસ થશે. ૪૦

મુજ તત્પર સેન અજેય થઈ, રમવા રણમધ્ય અધીર બની;
 અહુ વાટ જુએ તુજ નાથ તણી, ધુંધવે જ્યમ નાગ તણી રમણી. ૪૧
 જ્યમ તારકમંડળ ચંદ્રવિના, વપુની જ્યમ નાક વિના ગણના;
 વિણભૂપતિ જેમ સલા, અતિશે, ત્યમ અગ્રસરીવિણ સેન દિસે. ૪૨
 ગ્રહમંડળને જ્યમ સૂર્યગતિ, ત્યમ સેન વિષે સખિ! સેનપતિ;
 ભલું સૈન્ય કલેવર જોર ઘણું, પણ પ્રાણ વિના વિચરે ન આણું. ૪૩
 ચતુરંગ વિરાયિત સેન મળી, ભટ સામદની પણ લબ્ય લળી;
 અતિ વેગ ત્વરા કરતા મુલટો, યશકાળ સમીપ હવે વરત્યો. ૪૪
 નોળ સુર્થોવ અંગદ ને નળને, હનુમાન વિલીધણ લક્ષ્મણને,
 શિવસાહચર્ય રઘુનંદનને, છડો નાર્મીશહુ જ્યમ ડાંગરને. ૪૫
 રિપુ દાનવ કિન્નર નાગ ઘણા, અહુ શૂર મળ્યા મુરલોકતણા;
 નહિ સૈન્ય ઘણું તુજ નાથ કને, પણ લોટ કર્યા દળી દુષ્મનને. ૪૬
 નહિ રામ વિષે અલિ! રામ જરી, કપિ સાથ રહે વનમાં વિહરી;
 અમથી શિવ નામ થઈ ભડકે, વનવાસ કર્યે નહિ શૌર્ય ટકે. ૪૭
 ગજકુંભ વિના નહિ અન્ય ગ્રહે, નહિ મેઘ નિનાદ લગાર સહે;
 વણસાહ મહાપશુ મ્હાત કરે, ક્યમ સિંહ શૂગાલથી તેહ ડરે. ૪૮
 ગુણરૂપવતી મુજ પ્રાણપ્રિયે! દશકુંધર પુત્ર રણે ન ઓંએ;
 રણમાં નહિ મેં અરિ તેજ હર્યું ધિક! શેષ-સુતા સહ લગ્ન કર્યું! ૪૯
 અળ મર્કટ-યૃથ કશું કરશે, કદિ દાંત થઈ બળ દાખવશે;
 યમ-દંડ સમા શર નિઃસરશે, અતિ ક્રોમળ રામ ન જીરવશે. ૫૦
 રઘુનંદન આણપ્રહાર લઇ, વટ સાચવશે નિજ જીવ દઈ;
 ધરુ લક્ષ્મણ-કાળ દયા મનમાં, ન ઘટે શર એ શિશુના તનમાં ૫૧
 તુજ પ્રીત તણી મૃદુ પાશ વિષે, થઈ બદ્ધ સુખી બનુ છું અતિષે;
 પણ શૌર્ય રંગે રંગમાં વિચરે, નહિ પ્રીતિ વિના ક્ષણ શૌર્ય સરે. ૫૨
 કદો ક્રોમળ પંકજના દળમાં, અલિ સ્નિગ્ધ પુરાઈ રહે જળમાં;
 પણ વાંસ વિષે ઝટ શાર કરે, બલોનુ બળ પ્રીતિ સદૈવ હરે. ૫૩
 રથ વાહનને હય હસ્તિ ઘણા, નવ અસ્ત્ર સહસ્ત્ર પ્રકાર તણાં;
 અસિઘાતક, અખતર લોહ તણાં, જરૂરી કરતાં બમણાં ત્રમણાં. ૫૪

લઈ સૈન્ય તણો થઈ અગ્રસરી, ધરું દુષ્મન સન્મુખ આંખ નરી;
 નિરખી જન કોણ ટકે જગમાં, જવ ઈંદ્ર છુપાઈ ગયો નભમાં. ૫૫
 રણક્ષેત્ર વિષે અરિ-કર્ષણને, નિરખી પરિપકવ થયું નયને,
 કૃષિકાર બની ધન આળવતાં, નહિ વાર કંઈ જરિયે લણતાં. ૫૬
 રણ-સાગરનો થઈ નક, કહે, પુરના વનનો ક્યમ સોસ રહે !
 બહુ દાહ વધ્યો સહુ રોમ વિષે, અરિ રક્ત પ્રશાંત હવે કરશે. ૫૭
 ક્યમ તર્ક વિતર્ક કરી નબળા, અકળામણ આમ કરે અબળા ?
 મુજ સાથ રહી દિનરાત સખી, નહિ રાવણ પુત્ર શકી પરખી ? ૫૮
 મનની મુણ વાત કહું તુજને, જય કે ક્ષય છે યશકારિ મને;
 દિન એક જરૂર યદા મરવું, અતિ ઉત્તમ છે રણમાં પડવું. ૫૯
 જવ વિષ્ણુ બની રઘુનાથ ફરે, જય મેળવતાં શુભ કીર્તિ વરે;
 કદિ હાર થશે પણ ઈશ્વરથી, રઘુનંદ વિના મુજ જોડ નથી. ૬૦
 પ્રમદા મન કેમ વિષણુ થયું ? ! ક્યમ કોમલ હૈયું ભરાઈ ગયું ? !
 નયણે ક્યમ શ્રાવણ ભાદરવો, ન ઘટે કંઈણા રસ આદરવો. ૬૧
 ધર ધીરજ ભીરુ ! દશેક ઘડી, નહિતો સહુ કામ જશે બગડી;
 જયની ધ્વજ તાત સમક્ષ ધરી, ધરતી પણ શત્રુ વિહીન કરી, ૬૨
 વળતાં નહિ દૂર જઈશ ફરી, તુજ અંક વિષે મુજ શીષ ધરી;
 મનની કર દૂર બધીય કળ, રણ મધ્ય જવા અભિઆપ રળ. ૬૩

(માલિની વૃત્ત.)

મધુર વચન જોલી, પ્રેમદા શાન્ત પાડી;
 અભિનવ નખરાંથી, બાહુ મધ્યે રમાડી;
 અનુમતિ પણ લીધી, દીર્ઘ આશ્વાસનાથી;
 કપટ શઠ રમે છે, ધિક્ક ! અર્ધાંજ્ઞનાથી. ૬૪
 રગ રગ બળ સાથે, ક્રોધ વ્યાખ્યો વધારે;
 હૃદય અવર શિક્ષા, કાજ ક્યાં સ્થાન ધારે ?
 પવન શિર ભરાયો, ધર્મની ત્યાં ન વાત;
 મન વિકૃતિ વિસારે, નાર કે ન્યાય માત. ૬૫

ખીજે સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ ત્રીજો.

મંદોદરી-વૈલવ તથા સ્વરૂપ-વર્ણન.

(ઉપનતિ વ્રત.)

લીંતો ઝવે દિવ્ય સુવર્ણ વાળી, હીરે જડેલી નવરંગ જાળી;
 સફેત ચો'ડ્યા સ્ફટિકો ઉપાન્તે, શોભે ઘણો ઉમ્મર ચંદ્રકાન્તે. ૧
 પાનાં અને માણુકથી ભરેલ, વિચિત્ર ચિત્રો સ્ફુટ કોતરેલ;
 શોભે અહીં આકર્ષમાળ દ્વાર, મણી તણાં તોરણ આરપાર. ૨
 સાચી અને કૃત્રિમ પુષ્પવેલ, મેના અને પોપટથી ઝુંફેલ;
 તારાતણું મંડળ દેવ લાવ્યા, જરીતણા કે ગલીંચા બિછાવ્યા. ૩
 ચિંતામણીના ચહુપાસ મોર, રચ્યા અનેરા ઘટ ને કિશોર;
 શશાંકની ધાતુથકી મઢેલું, અમૂલ્ય સિંહાસન છે જડેલું. ૪
 સદંડ આ છત્ર વિરાજમાન, મળે ન જોતું કહીં ઉપમાન;
 ધરાથકી તેજ-સમૂહ ચાલે, નવીન રંગી કહીં મેઘ ખાળે.* ૫
 અલક્ષથી રંજિત પાદ-પાટ, પુષ્પે ભરેલી નવરત-ખાટ;
 હિંદોળ ઝુલે જ્યમ નાવ યાને, ઉદ્રિક્ષ કંઠર્પ શમાડવાને. ૬
 વસંતિકા ચંપક પારિજાત, ગુલાબ ને જાવલ જૂઈ જાત;
 મંદારસાથે ગુલ દાવ દીના, ગુચ્છો રચ્યા છે બહુલાવલીના. ૭
 કદાપિ સિંહાસન ચંદ્ર જાણી, ઘણું સ્ત્રવે ઉમ્મર અશ્મ પાણી;†
 અંજલ્ય કે તેજ વિષે અભાણ્યા, હુદૃષ્ટ કે કોઈ કરે દિવાના. ૮
 હોએ ગમે તેમ ન તે કળાય, મધ્યે મુઝ્યો એક પટાન્તરાય;
 છે પારદર્શી અતિ એ અનાડી, નિગૂઢ સંપત્તિ કરે ઉઘાડી. ૯
 વાયુ-પ્રિયા મંદ સમીર ઢોળે, સરસ્વતી મંગલ-ગીત બોલે;
 વરુણ-નારી જળ મિષ્ટ આપે, દેવાક્ષનાઓ પદ યુગ્મ આપે. ૧૦
 ઇંદ્રાક્ષના કેશ હમેશ હોળે, વેણી ગુંથે, તેલ કુલેલ ચોળે;
 સૂર્ય-પ્રિયા સન્મુખ આપધારે, સેથી રખે વક્ર થતી લગારે. ૧૧

* પૃથ્વીથી તેજનો સમૂહ ચાલે તે દંડ, અને નવીન રંગી મેઘ તે છત્ર.

† કારણ ઉમરાનો પથરો ચંદ્રકાન્ત હતો અને સિંહાસન ચંદ્રની ધાતુનું હતું.

મુખ્યા પ્રગલ્ભા ધઈ કોઈ ખાલા, સુવસ્ત્ર ને દેહ ઘણા સુંવાળા;
 સ્વે મુખેથી સ્વર-પુષ્પકાન્તુ, વનડતી કો અલભેલી વાળુ. ૧૨
 વીણા લઈ હાથ વિષે વગાડે, ખીજ કરી નૃત્ય રમે રમાડે;
 ઝીણે સ્વરે મંજુલ ગીત ગાય, આનંદ અત્રે ઉભરાઈ જાય. ૧૩
 ચંદ્રાનનાનો હુચ-હુંલ-ભાર, શકે ન વેડી ગજમોતિ-હાર;
 નિતંબથી ભાર ખમાય શાનો, વધ્યો યદા ત્યાં કટિ મેખલાનો; ૧૪
 રંભોરુ તેથી ગજ-ચાલ ચાલે, છતાં હુરંગી સમ તે નિહાળે;
 અહો ! નથી દાસોંકિયા કળાતી, સ્થાને ધર્યાં બેય ગુણો વિભતિ.† ૧૫
 ભાલે કરે હુંદમ-ચંદ્ર એક, શૃંગાર લાવી ધરતી અનેક;
 ધરી રહી છે મુખવાસ કોઈ, અપાર બેડી મુખ સામું જોઈ. ૧૬
 લહાવા મળ્યા યૌવનના અથાક, વધી ગયો છે હૃદયાર છાક;
 કરી ઘણાં દીખળ હાસ્ય આણે, દાસી જનો મોજ સદૈવ માણે. ૧૭
 જોઈ ભરેલાં સ્તન યુક્ત ભોળી, ના'ની પડેલી કદોં હોય ચોળી;
 સખીજનો સાન કરી અપાર, કરે સ્તનોમાં કલિના પ્રહાર. ૧૮
 ઝીણું સજે છે પરિધાન એક, છુટા મુકી હુંતલ કૃષ્ણ છેક;
 અન્ને સ્તનોને લટ વિટળાઈ, નાગેણુ જાણે હરને ગુથાઈ. ૧૯
 બે હાથમાં સુંદર આખખોરા, જળે ભર્યાં ઢાંકણુ સાથ કોરા;
 ખરાખરી બે હુચની કરે છે, સંજીવના શુદ્ધ મુઘા ધરે છે. ૨૦
 નિદ્રા ઉડી છે લઈ સ્વપ્ન ખામુ, મદાલસા ખાય શકે ખગામુ;
 તંદ્રા લજ, બે કર ધારોં માથે, લીલા કરે કે હૃદયેશ સાથે ? ૨૧
 પાશ્ર્ચાત્યને દક્ષિણ વાત વાય, મુગંધથી મ્હેલ બધો ભરાય;
 રૂંડે ઉડે કેશ તણો કલાપ, લભૂકતો અંતર મધ્ય તાપ. ૨૨
 લીલા કરે કો લટકે તથાપિ, સર્વાંગમાં વ્યાકુળ દીપ્તિ વ્યાપી;
 જોતાં તણશું નિજ પંચ અસ્ત્ર, અદૃષ્ટ ખેચે રતિનાથ વસ્ત્ર !† ૨૩

~ મંદતા પગમાં અને ચંચળતા આંખમાં એમ વિરુદ્ધ ગુણો પણ યોગ્ય સ્થળે રાખેલા છે.

† પવનથી લુગડુ ખેચાય તે જાણે કામદેવ હથીઆર છોડી દેઈ અદૃષ્ટ રહી વસ્ત્ર ખેચે છે

૨૦૪૪૦

વિલાસયોગે, પતિને વિયોગે, રૂવે રૂવે દગ્ધ દુરંત રોગે;
 સરોજના વિંજન કો પ્રસારે, પ્રદીપ્ત કામાગ્નિ કરે વધારે. ૨૪
 ઝંકારતાં નૂપુર બગડીને, વાંછી વળીને કટિ કિંકિણીને;
 તાળી વગાડી શુભ ગાય સામ, સુતો જગાડે જ્યમ કોઈ કામ. ૨૫
 કેલિકિયાનો વધતાં ઉચાટ, ટોળે મળી ચિત્રવિચિત્ર ઘાટ;
 ઘડે ઘણા સ્ત્રીજન દેવતાઈ, પતિ વિનાની રતિયો ભરાઈ. ૨૬
 રતિ-શ્રમે છે શ્લથ ગાત્ર છેક, સંતાડતાં ચિન્હ જાગૃત્ય એક;
 કપાળ અથે થઈ આડ સંધી, પ્રસ્વેદનાં બિંદુ, ન હોય બંધી. ૨૭
 આ રીતિનાં સેવકથી વિંટાણી, સુખાસને રાવણ-પાટ-રાણી,
 એસી સુહાવે સહુ આસપાસ, નક્ષત્રને જેમ શશિપ્રકાશ. ૨૮
 ગંભીર ને ચંચળ એ જણાય, સદ્ધર્મ તેજે પ્રમદા ભરાય;
 જિન્હા થકી પ્રીતિ પવિત્ર વર્ષે, પ્રગલ્ભ કામે, પણ, બાળ વર્ષે. ૨૯
 વેવાઈની† દ્રેણુ સમાન દેશ, કપાળમાં ચંદ્રકનો ઉજ્જેશ;
 આકર્ણપર્યંત ધનુષ્ય જેવી, દેખાય છે ભસ્મર સ્નિગ્ધ દેવી ! ૩૦
 સદા સરે ઘાતક ચશ્ત્રબાણ, શકે હરે તે મન સાથ પ્રાણ;
 જાણી સુધા અંતર, વીસ હાથ, સંલગ્ન કીધી દશકુંઘ સાથ. ૩૧
 કપોલનો ઉજ્જવલ લાલ રંગ, સંધ્યા તણો અત્ર ઠયો પતંગ;
 નાસા ભલી દીપ સમી ખીલે છે, પ્રબહિતાર્થે અજપા જપે છે. ૩૨
 †પ્રવાલોએ પેટ વિધેલ ત્યારે, દિહો હશે આ અધરોષ્ટ જ્યારે;
 માધુર્યને કોમળતા જણાતાં, હઠી હશેના જળશાઈ થાતાં. ૩૩
 દંતાવલી મૌજિક હાર માની, નાસાપરે હંસ અલ્હો ગુમાની;
 કે દંતને દાડિમ પંક્તિ જાણી, વાળી વિષે રે' શુક તેગ તાણી ? ૩૪
 છે વામ ગાલે તિલ નીલ એક, શૃંગાર મહોનો બનતો વશેક;
 કયો ભલે ના નજરાય માટે, અનર્થ થાએ પણ અર્થ સાટે. ‡ ૩૫

— † કપાળમાં શ્રમથી પરસેવાનાં બિંદુ છે પણ મોતિની બંધી નથી.

‡ મંદોદરીનો દીકરો ઇદ્રજિત રોષની કન્યા સાથે પરણ્યો હતો.

† આપણામાં નજર ન પડે માટે ગાલમાં કાણ બાહુ કરે છે તે પ્રમાણે આ તિલ હશે પણ તેથી શોભા વધતાં ઉલટી નજર પડે છે.

ગોરી તણી નૌતમે જોઈ ડોક, મયૂરનું થાય ગુમાન શ્રેષ્ઠ;
 શી પારદર્શી અતિ સૂક્ષ્મ ખાલ ! સહાં લળી છે નવરત્ન માળ. ૩૬
 કોનું ઘણું તેજ ન તે કળાય, કોની પ્રભાનું પ્રતિબિંબ થાય;
 સૌંદર્યમાં એ ચઢતાં જણાય, અન્યોન્યનાં તે* ઉપમાન થાય. ૩૭
 એકા ખલા એ કુટડા જણાય, હેમાંદ્રિના એશ પ્રદેશ થાય;
 સરોજના નાલ સમાન હસ્ત, પંચાંગુલીનું ઉગ્યું કંજ મસ્ત. ૩૮
 નખો થકી થાય પ્રદીપ્ત તેજ, વાળે શકે વિદ્યુતનો અવેજ;
 છે તર્જની આગળ તેજ-લીટી, ન શુક કે ચન્દ્ર ન એજ વીટી. ૩૯
 કાંડાં વિષે કંકણ આંહા બાળુ, જોતાં ન રે' સિદ્ધનું ચિત્ત સાળું;
 હૃસ્પર્શથી કૃષ્ણનું ચક્ર મારે, હૃદયિથી કંકણ-ચક્ર શારે. ૪૦
 સુપુષ્પના કન્દુક શાં સ્તનોને, દાખી દોષે કંચુક સૂક્ષ્મ એને;
 અંગે ધરી સાડો ગુલાબવાડી, ખીચૂષની ગુપ્ત શકે હવાડી. ૪૧
 સિહાસને જોઈ તૃસિહ-નારી, વિશાળ છાતી કૃશકેડ ન્યારી,
 અમાનુષી છે સુત મેઘ-નાદ, સેવે ગુહા કે વન મેઘનાદ. ૪૨
 નિતબ ને સાથલ નાલિ જનુ, લલે રહે દર્પણ તેનું છાનું;
 હરે શચીના સુખનો દમામ, અનન્ય આ કામ-પ્રિયાનું ધામ. ૪૩
 પ્રસ્વેદ છોડે દ્રવ્ય પાદં રક્ત, તેનો અન્યો સિહલમાં અલક્ષ;
 છે ભિર્ધરેખા પદ, નિમ્નપાની, અખંડ સૌભાગ્યતણી નિશાની. ૪૪
 સ્પર્ધાં અલોકી સુખની કર્યાથી, શશાંકને પીડ પડી પ્રમાથી;
 તેથી અહીં પાય પડ્યો પ્રમાણું, શું આ નખોની ઉપમા વખાણું.† ૪૫
 સુગંધ ને અક્ષત યુક્ત થાળી, સામી ધરે સુંદર મત્ત બાળી;
 સુવાસ ને કોમલતા ભરેલાં, પુષ્પો ઝીલે શું સુખથી ગરેલાં.‡ ૪૬

— ડોક અને માળા

† પગના નખ ચંદ્ર જેવા છે; તે જાણે મંદોદરીના વદનની અદેખાઈ કરવાથી કલંકકી દોષ લાગ્યો એમ સમજ ચંદ્ર પગે પડે છે.

‡ સુંદર પુષ્પની થાળી લઈ કોઈ બાળા હલી રહેલી તે જાણે મંદોદરીના સુખમાંથી શબ્દરૂપી ફૂલ ગરતાં ઝીલે છે.

મૂછાં થકી મુક્ત થવા ત્રિલોક, રાખી ઉઘાડો નિજવકલ ગોખ;
 ચેરે સુધા ઉજવળતા અખંડ, શું ચંદ્રિકા કે સ્મિત મંદ મંદ ?! ૪૭

અનેક તત્ત્વો તાણું સત્ત્વ તાવી, અપૂર્વ કામે પુતળી બનાવી;
 નથી બીજા તર્કતણો પ્રસંગ, અન્યું અલંકાર દરેક અંગ. ૪૮

ગુફે જીવાની લરછક રોજ, સ્વરૂપમાં જાય રમાનું બોજ;
 શૃંગાર આગાર બની તથાપિ, શક્યો ન પેશી મદ દેશ પાપી. ૪૯

પતિપ્રિયા શીયળમાં લલામ, ન ગર્વ કે આગ્રહ માન નામ;
 સતી સપત્નીપર સ્નેહ રાખે, દાક્ષિણ્યથી સેવક સાથ લાખે. ૫૦

કહ્યાગરી ધાર્મિક લાજ વાળી, ગુણે તને નમ્ર અને દયાળી;
 સર્વે સ્થળે છે નિજ દેખરેખ, કહ્યાણુ દેતાં ધરતી વિવેક. ૫૧

મને ક્રમે ને વચ્ચેને પવિત્ર, એકે નથી ખોટું શિખી ચરિત્ર;
 સુતા વધૂ કે પતિપુત્રમંત્ર, પ્રસન્ન નેણી કરતી પ્રસન્ન. ૫૨

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

નિરોગી નવ દેહવધી ધરતી, સાક્ષાત્ રમાની સુતા,
 નાના ભોગ રમાડતી પણ રહે, નિષ્પાપ પ્રજ્ઞા-યુતા,
 શાખી સાત્વિક વૃત્તિ નિત્ય સુખના, મધ્યાહ્ન દર્શાવતી,
 ખેલી ચોપટ અસ્ત ને ઉદયની, શી શિખવે છે ગતિ ! ૫૩

ત્રીજો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ ચોથો.

ઇંદ્રજિત-મંદોદરી-સંવાદ.

(ઉપજાતિ વ્રત.)

રામા રમે ખેલ નવા નિરાંતે,	જઈ ઠયોં ત્યાં યુવરાજ ખાંતે;	
સાષ્ટાંગ માને કરવા પ્રણામ,	નીચો પજ્યો પાદપ પાટ ઠામ.	૧
અલક્તનો સ્પર્ષ થયેલ જેને,	એવાં નવાં બક્ષર ટોપ તેણે	
નખો તણે તેજ-સમૂહ છાયો,	શશાંક સ્ત્રી-સ્હાય છતાં ગ્રહાયો.	* ૨
વૃત્તાન્ત ચેતી જઈ સર્વ શાણી,	જેઈ રહી અર્ધ ઘટિક રાણી;	
સંકોચ વફ્રામ્બુજમાં લરાય,	શકે નિશાચારા થકી ગ્રહાય.	૩
અધર્મ અન્યાય થકી વિમાસે,	અનીતિ જોતાં કરમાઈ ત્રાસે,	
માતા કરે મૂકસુખે વિલાપ,	પ્રસૂન બાળે વડવાસિ તાપ.	૪
કુળીજઈ કૌતુક એ સુરારી,	વઘો ગિરા મંજુલ મંજુ સારી;	
ઓવારણાં લેઈ નમી નમીને,	ગણેશ જાણે સતી પાર્વતીને:	૫
“હે માતા! હે અંખાલક્ષીજનેતા,	દયા તણું અંતર છે પ્રણેતા,	
પ્રસન્ન દેવી ! થઈ કષ્ટ કાપો,	સુભતને આશિષ દાન આપો.	૬
દાક્ષાયણી! હે મય-રાજબાળી!,	સુકીર્તિથી નિર્મળ લાગ્યશાળી!	
ધાતાથકી સોગણી શુદ્ધ શાણી!,	વિજ્ઞાસિ ધારો હિર, લંક રાણી!.	૭
અખંડસૌભાગ્યવર્તી રનાદે!,	સરસ્વતીથી ન અઢાય વાદે;	
પ્રતાપ છે સૂર્ય થકી મહાન,	ધરો ધરો, મા! ક્ષણ એક કાન.	૮
પ્રભતણી રક્ષક માત જહાલી!,	જતું નથી દર્પન જેતું ખાલી;	
હે નર્મદે! ઉજ્જવલ કીર્તિખાણ!,	કરો જરા આર્જવ આ પ્રમાણ.	૯
થતાં મને જોઈ સદૈવ રાજ,	ઉદાસ દેખું પણ આર્જ માંજ;	
નિર્માલ્ય કુલોમ્બુજવક્ત્ર શાંતી?	ચિંતા વધી શી અવળી ક્રિયાથી?	૧૦

* બક્ષર તથા ટોપ કાળાં તેને રાતા અલક્તનો સ્પર્ષ થયો અને મંદોદરીના પગના નખ આગળ તે ગયાં તેથી જાણે ચંદ્ર ગ્રહાયો હોય એમ જણાવું હતું.

† ચંદ્ર અથવા રાક્ષસ.

નથી લગારે ઉતપાત ઝીઘો, સંઘામ માગી મનથી ન લીધો;
 વાગ્યો ચઢી શત્રુ નિવારવાને, આજ્ઞા લઈ હર્ષ દીધો પિતાને. ૧૧
 બાળી ગયો લંક પ્રદેશ એક, વાલી-સુતે ગાળ દીધી અનેક,
 કાપી લીધું શૂર્યણુખાનું નાક, ક્યાં છે અમારો તલભાર વાંક? ૧૨
 પાછા જતા હોય હજી કદાપિ, કૃતદ્વૌ કાઢો મુજ હાથ આપી;
 સીતાતણી લેશ ચઢે ન વારે, છાંટો નથી રીસ પછી અમારે. ૧૩
 રામે વિના કારણ રા'ડ માગી, પછાડવા ઉદ્ધત તો અભાંગી;
 વિદેહ કિષ્કિન્ધ ન આ અયોધ્યા, લંકાવિષે એ જડશે ન સોધ્યા. ૧૪
 સંઘામ ઇદ્રાદિ સમીપ ઝીઘો, તેમાં નથી સંશય માત ! લીધો;
 તરી મહા સાગર આવવામાં, હુળીશ શું હું હલકા ધરામાં! ૧૫
 રાખો જરા હિમ્મત માત મા'રી, પાળો ચણ્યામાં નહિ હોંશીઆરી;
 શું થાય એવી દશબાર બાંધ્યે, દો'ડા જનોને લઈ જાઉં કાંધે. ૧૬
 કરાવતો સ્નેહ કદાચ શંકા, તો લંકના સૈનિક જો અટકા;
 જરા વિચારો તતખીર મહારી, છે અંધિકાની પણ મ્હેર સારી. ૧૭
 લીધો જીતી મેં સુર-વર્ગ સર્વ, હણ્યો રસાતાલ-નરેન્દ્ર ગર્વ;
 જો રામ સામે જય માત ! થાશે, ત્રિલોકમાં કીર્તિ ઘણી ગવાશે. ૧૮
 નિઃશંક થાશે જય આજ મા'રો, અન્યોન્યકેરાં બળને વિચારો;
 ક્યાં બાળ એ વાનર રીછ સાથ ! ક્યાં વીરસેનાન્વિત લંકનાથ! ૧૯
 જતો યદા શત્રુ મહાન સામે, આજ્ઞા ફેરી ખેદ ધરો ન નામે;
 થઈ દયા આ સમયે તમારી, એ બાળનો આ'રવટો વિચારી. ૨૦
 સુતો જંગાડી યમ મોત માગે, તેને હણ્યામાં નહિ પાપ લાગે;
 અમસ્તકાં શું કરવા મુઝાઓ, આપો વધાવો, દઈ યુદ્ધ લઢાવો. ૨૧
 જેણે ધરી છે જયની ધ્વજને, દયા અને લીલિ ઘટે ન તેને;
 સત્તા અને હુમન, દાવ જતાં, ફેરી ફેરી હાથ ચઢે ન માતા. ૨૨
 માથે રહ્યો છે અરિ લોક ગાળ, આજ્ઞા વિના ના ફરકાય માલ;
 ઉત્સાહથી ઘો જનની કરારે, આજ્ઞા અને આશિષ વાર વારે. ૨૩
 સંઘામનો સંનિધ કાળ આવે, તે કેમ તારા સુતને ન લાવે?
 ફેરી ફેરીને નહિ લાગ આવે, જો માત ! તારા મનને મનાવે. ૨૪

મંદોદરી માત ! હું પાય લાગું,
 કુલાય ઘાલી અરિ આમ ઘેરો,
 આવી કરી નમ્ર અનેક વાત,
 ત્વરા વધી છે રણમાં જવાની,
 અનીતિ ને નીતિ વિવેક ધારી,
 જાણી હઠીલા પતિ, દૈવ, જાત,
 સમી શીળે સીત ન આપવાના,
 ખેદાન મેદાન થઈ જવાના,
 છટ્ટી તણા લેખ ન થાય ફોક,
 રણાફણે જે અવસાન થાશે,
 ખરો કરી સાત્વિક એ વિચાર,
 જતાં જતાંયે હિત થાય જેમ,
 “ભરી તમે અંતક સાથ આથ,
 પડે તમારા સહુ વક્ર પાસા,
 ખીડ્યાં સખા સોમદને પ્રજાને,
 સતી તણા શાપ ખરા થવાના,
 સીતા હરી ઝેરનું ખીજ વાળું,
 ઝેરી કુકાર્યો અભિમાન-વાત,
 કપિ કપિ તો પાણુ રોળ વાળી,
 એવા મળ્યા આ રણમાં અપાર,
 સુવર્ણ લંકા મણિયુક્ત મહેલ,
 સ્વધર્મ, શોભા, અધિકાર, રાજ્ય,
 લીધાં ઘણાં માન વિમાન મધ્ય,
 નથી રૂઢો વૈભવ એક ન્યૂન,
 પ્રત્યક્ષ જેવા કૃતિ પુન્ય પાપ,
 આવી ધરી સીતનું રૂપ છાની,
 મહેશને જે અધિકાર આપે,
 તે રામની આમ રખાય રામા!

ફરી ન તારા સમ કાંઈ માગું;
 આજ્ઞા કરો આટલી આજ ફેરો.” ૨૫
 ઉભો રહ્યો માતસમીપ જાત;
 રૂઢો કરે કાળ સુસુદ્ધિ હાની. ૨૬
 ઐશ્વર્ય સીતાપતિનું વિચારી,
 સંતાપથી કંપિત માત જાત. ૨૭
 બની ગયા પુત્ર પિતા દિવાના,
 તથાપિ કે’નાર નથીજ “માન્યા;” ૨૮
 ભલે કરો યુક્તિ, પ્રયત્ન, શોક;
 લંકા જતાં સ્વર્ગ નિવાસ થાશે. ૨૯
 માતા વદી ખેદ ધરી અપાર;
 રાખે ન હૈયે પરિણામ વહેમ. ૩૦
 જાણી ધર્યા પાવક મધ્ય હાથ;
 તોયે ધરો આ કયમ જાત આશા! ૩૧
 સત્યાર્થ કે’તાં કનડ્યો સગાને;
 આ યુદ્ધમાં પુત્ર ! ન ફાવવાના. ૩૨
 દુદૃષ્ટિનું ચોપડ પાણી પાયું;
 મિઠાં ફળોની કરવી ન વાત. ૩૩
 ગયો તમારી નગરી પ્રજાળી;
 જશે અહ્યા ભાઈ! ખર્ચીત ભાર. ૩૪
 સુપુત્ર ને પુત્ર-વધૂ ઠરેલ,
 એક જવા એ પ્રિય સર્વ આજ. ૩૫
 ખાધાં પીધાં લાડ કર્યા અવધ;
 આજે અધુએ પરવાર્યું પુન્ય. ૩૬
 અયોગ્ય ચેષ્ટા રીતભાત આપ,
 શાને ધરો હિમ્મત અંધિકાની. ૩૭
 બ્રહ્માણ્ડ સ્થાપી પાણુ જે ઉથાપે,
 સંકલ્પ એ શા કરવા નકામા ! ૩૮

થશે અલ્યા ! તું હુળનું કલંક,
હારી રહો મોં જનને બતાવા,
ચેતી શકો તો હજી લાઈ ચેત,
રે' ચિત્ત મિથ્યા મદથી ભરેલ,
જો રા'ઠ માં રે' તુજ પુત્ર રંગ,
તો રામને ના કરશો વિમાન,
હારી જતાં પીઠ રજો બતાવો,
જીવ્યા છતાં જ્યાં અપકીર્તિ-મણિ,
ખોવાઈ જશે કદો પુત્ર બહાલો,
લંકાપુરી જીણું અરણ્ય થાશે,
નથી કરી તે કૃતિ એક સારી,
પુણ્યોદ્ધના પૂર્વજના પ્રભાવે,
મોટે હવે શા કરવા વિચાર ?
થઈ જશે લક્ષ્મણ રામ સામે,
લક્ષ્મીન્દ્રનાં વજ્ર સમાન બાણ,
કામાસ્ત્ર કેરી શર શસ્ત્ર ધાર,
વસો કરે કાર્તિક પર્શુરામ,
રે'જો દિલે પૂર્વજ વીર્ય ધારી,
રુવે રુવે રુદ્ર રહો નિહાળી,
રજે ખુવો લંકનું પુત્ર પાણી,"
અંતર્વિથા અંતર મધ્ય રોટી,
માથે મુક્યા બે કરને વશેક,
આજ્ઞા અને આશિષ ચિત્ત ધારી,
પાદાબ્જ માથે સર્તીના ધરીને,
ન શુદ્ધિ કે બુદ્ધિ લગાર ધારી,
થશે ફરી બંધન એ ભયેથી,
કાલે સવારે સર્તીએ જણેલો,
આલ્યો કરાવા સર્તી-ધર્મ લંગ,

જો ખોઈ આવ્યો રણ મધ્ય લંક;
અત્યારથી તો નહિ દેઉં જવા. ૩૯
લેઈ લક્ષ્મી, રામશું બાંધ્ય હેત;
ભલે રણે સિંહ સમાન ખેલ્ય. ૪૦
ઉગે કદા પશ્ચિમમાં પતંગ,
જયે ન ખોશો નય, ધર્મ, સાન. ૪૧
દેહાર્થ બેટા ! શિર મા નમાવો;
થજે સુખે લક્ષ્મણ બાણ શણું. ૪૨
થઈ જશે એ કદો કેર કાળો;
તથાપિ તારો શિવ જીવ થાશે. ૪૩
અન્યાયની બુદ્ધિ હમેશ ધારી;
પ્રભુ મળ્યા તે પણ વૈર ભાવે. ૪૪
સંભારતાં શક્તિ થવું તયાર;
મુકીર્તિ કે મુક્તિ સદૈવ પામે. ૪૫
શ્વશુરની ફેણ સમો કૃપાણ;
તને હજો લાખ હજાર વાર. ૪૬
છાતી થજો હિમ્મતકેરે ધામ;
નિમૂર્તિ રક્ષા કરજો તમારી. ૪૭
વસો લલાટે પણ ભદ્રકાળી;
એવાં વદી આશિષ વેણ રાણી. ૪૮
કરામ્બુજે પુત્રની પૃષ્ઠ ઠોકી;
ગંભીરતાથી ધરી લેક ટેક. ૪૯
શકારિ લાલ્યો મનમાં ખુમારી;
કરે નમસ્કાર ફરી ફરીને. ૫૦
અફાળતો હાથ ગયો સુરારિ;
શું રક્ષ છૂલ્યો નિજ પાંજરેથી. ૫૧
હજી લગી છે દૂધથી ભરેલો,*
અલિષ્ટ ત્યારે જગમાં હુસંગ. ૫૨

જોટાં થયાં ચિન્હ અનેક વાર, સુલોચનાએ વિનવ્યો અપાર;
 અત્યારથી માત કરે વિલાપ, રહી હવે તો ધરવાનીં ખાપ. ૫૨
 વેગે ચઢ્યો ને થયું શૂન્યકાર, આવી બને ત્યાં થતું અંધકાર;
 કરી નહિ સાત્વિક એક વાત, પડી ખરેખાત પિતાનીં ભાત. ૫૪

(રેણા વ્રત.)

યુવતિ-ભીતિની વાત ગણે નહિ રણુનો કીડો,
 લાંબે પગલે વીર રક્ત પીવાને હીલ્યો;
 વન મધ્યે જયમ વ્યાઘ્ર સૈન્ય મધ્યે ત્યમ ગાળે,
 જોયો તે ક્યમ જય દેવ જ્યાં આવ્યા વાળે. ૫૫

ચોથો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ પાંચમો.

સૈન્ય-રચના-વર્ણન.

(રેણા વ્રત.)

ધરી ઈશ્તિનું ધ્યાન, પાય દેવીને લાગી,
 વીરધીર રણુ ચઢ્યો, ભીતિ પુરજનની ભાગી;
 કરી રક્તથી સ્નાન અશ્વ પર બેઠો પોતે,
 શોભે સેનામધ્ય મેરુ શીખરની જ્યોતે. ૧

કવચ ટોપ ને કચ્છ બાણ કાર્યકને ભાથા,
 ભાલા ને તરવાર ત્રિશૂલ ગદાને હાથા;
 વિવિધશસ્ત્ર અવનવાં ઇંદ્રજિત રણુમાં લાવ્યો,
 કલિકતણો અવતાર જગત હણવાને આવ્યો. ૨

શૌર્ય ચઢાવા કાળ ઘંટ ઘંટા શરણાઈ,
 ઘુઘરી ને રણતૂર ભેર ડફ ને તૂરાઈ,
 ગોમુખ ને ત્રંબાળુ ભૈરવી શબ્દ કરે છે,
 ચારણુ ઘઠવી ભાટ પૂર્વ ઇતિહાસ લાણે છે. ૩

પરાક્રમી કો પૂર્ણ મેઘસમ નાદ કરે છે,
કરી સાંગ સમશેર નશ આકાશ ધરે છે;
એશ મણી-ઉંજેશ વદન ફરતાં ન જણાએ;
વિહુત સાથે આલ અત્ર ઉતર્યું સમજાએ. ૪

કોધે રાતી આંખ અગ્નિની જિહ્વા જેવી,
અસુર નિકન્દન કાળ વશી ત્યાં ચંડી દેવી.
અદ્ધર રાખે અશ્વ, વળી પાતાળે ઘાલે,
અક ફેરવે કોઈ, મુસળ હળ અન્ય અક્ષાળે. ૫

યોદ્ધા અપરંપાર, મદે ઝરતાં જ્યમ હાથી,
કૃતાન્ત જેવા લક્ષ ઇન્દ્રજિત સાથે ભાથી;
એક એક લઈ શસ્ત્ર દાટ આ લવનો વાળે,
કોટિ એવા વીર રામની સામે ચાલે. ૬

હય-રથ, ગજ-રથ, ઘણા અલાવે સારથિ શૂરા,
મહારથી તે મધ્ય યુદ્ધ કૌશળમાં પૂરા;
પર્વત તોડે સહજ, આલને પળમાં ફોડે,
શૂરાતન સાક્ષાત્ મળ્યું રાક્ષસને કોડે. ૭

આસા રાવણ તણી પ્રભના દીન પ્રલાપો,
મસ દિનનો ચવળાટ દ્વેષ અપમાન, બળાપો;
સ્પર્ધા માંહો માંહ ઇન્દ્રજિત રાજ કરવા,
લાજ જવાનું જ્ઞાન યુદ્ધમાં હરવી મઘવા. ૮

એક એક એ પૂર્ણ શત્રુ-દળ સંહરવાને,
સાથે સરવે મળ્યાં કોધ અઢિયો તોફાને;
મર્કટના ડચકાર અગ્નિમાં ઘી હોમાયું,
રોળાશે રઘુવીર દેવનું મન કચવાયું. ૯

અહલુત સેના તણા ભાગ કીધા બળવાને,
ડાખો જંમણો મધ્ય શત્રુ ઘેરી લેવાને;
અચસરી ત્રણપાસ હિમાચળ-શીખર જેવા,
જાણે ઊંચા ચઢે ઈશ્વરી પદવી લેવા. ૧૦

મહાવીર રણધીર શક-રિપુ-સઘળે ફરતો,
અલવે ભારે કટક નથી રઘુવર યમ ગણતો;
પ્રલય કાળનો રુદ્ર લયંકર આથી ચોડો,
નૃસિંહનો શો ક્રોધ હતો તેથી તો ચોડો. ૧૧

રુદ્ર હણે અહાણુડ વસ્તુને લયમાં પટકે,
નાશવાનનો નાશ કરે પાણુ ત્યાંથી અટકે;
અવિનાશી શ્રી રામ પરાતપરને હણવાને,
અધ્યો હોય તે રુદ્ર રુદ્રથી હોય ન શાને. ૧૨

નૃસિંહદેવે ધૃયો ક્રોધ રાક્ષસ સંહરવા,
તેવેથી ન જવાય રામની સામે લઢવા;
દેવ તણો અધિદેવ મારવા ચિત્ત વિચારી,
ક્રોધ થકી વધુ ક્રોધ રહ્યો રાક્ષસ સંચારી. ૧૩

લંકામાં દિનરાત રત્નમય રથમાં બેસે,
ફરતો હસતો મુખે પ્રજા અંતરમાં પેસે;
સજ્જન-નયનાનંદ પદ્મિનીનો વિસામો,
ભીષ્મ આજ દેખાય કાળ આવે જ્યમ સામો. ૧૪

સહવાસી જવ ડર્યા શકે નહિ સામે બેવા;
બાળક રાક્ષસતાણાં તોય પાણુ લાગ્યાં રોવા;
પગલે પગલે વધે ફૂર શું વૈર અદેખું,
સમુદ્ર જ્યારે છલ્યો રીછનું ત્યાં શું લેખું. ૧૫

ગદા ધરીને હાથ પદ્ધતિ નિયમસર ચાલે,
દ્વંદ્વયુદ્ધને કાળ મગ્ન થઈ મનમાં મહાલે;
વધ્યો ઘોર ઉત્સાહ શત્રુને સામે મળવા,
કરે પવન શો વેગ, હુકમથી હીડે હળવા. ૧૬

તે પાછળ અશ્વાર હારમાં હાલે હાંસી,
કર ધારી તલવાર શત્રુ-શિર ફેરી ફાંશી;
ભાલા તીક્ષણ ઘણા અળકતા મુકે મોઝા,
દંધા ફાંડી શકે મંકર કપિ ખાવા-ઝાઝા. ૧૭

ગર્વે વાંકી ઝોક લગાર નથી છરે માંતો,
 શેષથકી તોખાર—ભાર વેથો નહિ જાતો;
 પુલકિત શોભે યાળ ચાલ શી સમમુંખાની,
 હણવાનો હણણાટ શત્રુને દે બહુ ગ્લાનિ.

૧૮

હારબંધ રથ ઘણા દુર્ગ દુસ્તરે શા ઉભા,
 દીપ્તિમંત શર ધનુષ વધારે રણની શોભા;
 પવન-વેગના તુરી, રાશ તે પણ સોનાની,
 રત્ન જડિત સહુ પાશ માંહ બેઠા સેનાની.

૧૯

શ્વાસોચ્છ્વાસે વેર, ઝેર આંખોમાં ભારે,
 હાથ વિષે ચવળાટ હૃદયમાં હિમ્મત ધારે,
 મુખે શત્રુ-ધિક્કાર, દાંતમાં રીસ ભરીને,
 બેઠા રથમાં વીર કારમાં ચાપ ધરીને.

૨૦

ગજનાં યૂથે યૂથ નથી મદ તેનો માંતો,
 મદિરા કેરાં પાન કરાવી કીધો તાંતો;
 લાંબી કરતાં શુણ્ઠ ઓઠ આગળ વાળે છે,
 કપિ ભક્ષણની રીતિ સુભટને બતલાવે છે.

૨૧

તેપર કરમાં ધરી વજ્ર દે અશિ જવાળા,
 બેઠા હુણ પ્રધાન કર્મને રૂપે કાળા;
 અહંકારનાં વૃક્ષ-હસ્તી પર બેઠાં આબે,
 પ્રધાન-ફળ શાં મિષ્ટ ખુલુક્ષિત કપિવર કાબે. *

૨૨

તે પાછળ છે અયુત જિંટ ખચ્ચર ને પાડા,
 સાંઠ સાઠણી બળદ શ્રમે મારે કુફવાડા;
 આયુધના અંખાર, કવચના તે પણ ભારે,
 સાથે બેચે ઘણા મરે છે તો પણ ભારે.

૨૩

લાખ તરેલાં કર્યાં તેલિયાં બહુ ઠેલે છે,
 અહો ! લંકના અદ્રિ સૈન્યની સાથ ફરે છે; †

* અભિમાનનાં ઝાંડરૂપી હાથી અને પ્રધાનરૂપી ફળને ખાનાર વાનર.

† આયુધના ઢંગલાં પર્વત જેવા બિચા થયાં છે.

સામથી અવનવી યુદ્ધની રાખી સાથે,
રચી સેન ચતુરંગ ઈંદ્રજિત સેનાનાથે. ૨૪

ખાવા પીવા કાજ ભરાવ્યા કોષ હવાડા,
જોષી કવિને વૈદ્ય તણા તે સાથ અખાડા;
માગ્યા પે'લાં મળે મૃત્યુ વણ ધમિષ્ઠ મનનું,
બની યુક્તિ એ રીત ચઢ્યું દળ જવ રાવણનું. ૨૫

મંડળીકનું સૈન્ય ચાર પાસે વીંટાયું,
શસ્ત્ર અસ્ત્રથી પૂર્ણ, અભય પણ સાથે લાભ્યું;
નગર તણી ચોમેર જેમ કિલો વિંટાએ,
મધ્ય સૈન્યનું તેમ આ થકી રક્ષણ થાએ. ૨૬

રાજ તણી જયધ્વજ સૈન્યની મધ્યે ફરકે,
લંક વીર્યની શક્તિ નિરખતાં દુશ્મન ધડકે;
ચતુર દિશાનું સૈન્ય લોક-ગિરિ મધ્યે મેરુ,
બ્રહ્માએ શું રચ્યું ધરાનું રૂપ અનેરું. ૨૭

અપૂર્વ સેના જોઈ પૂર્વનો સૂરજ અટકે,
શર અમુરની યુક્તિ નિરખતાં સુરજન ફટકે;
કોટિ કોટિ બ્રહ્માણ્ડ રચ્યાં બ્રહ્માએ તેનાં,
કરવાને સંહાર શકે નિર્માઈ સેના ! ૨૮

સપ્ત ભુવનનો મ્હેલ ચઢી તેપર રાજાએ,
પુત્ર તણી તજવીજ તપાસી મન મકલાએ;
રામ તણો શો ભાર ભૂતપતિ, કાળી ત્રાસે,
એમ વિચારી ચિત્ત મત્ત નાચે ઉલ્લાસે. ૨૯

કરવાને સંહાર સકળ કલ્પાન્તિક કાળે,
અગણિત જળના ધરા સ્ફુરે શું અત્ર અકાળે;
ચઢ્યું પૂર ભરપૂર પુરીને પૂરી દેવા,
કે રાવણનું સૈન્ય વિષ્ણુની પદવી લેવા ! ૩૦

* ચારે દિશાનાં સૈન્ય લોકલોક પર્વત જેવાં, અને ધ્વજ મેરુ જેવી, તેથી જાણે બ્રહ્માએ નવી પૃથ્વી રચી હોય.

અસ્થિતણી ગિરિ થવા ધરાતલ ત્વચથી જડવા,
 રૂધિર માંસ ને મેદથથી કે સાગર ભરવા;
 નલ ભૂમધ્ય અનેક પ્રેતને છાયા રૂપે,
 કરવા, સેના રચી લંકાવીરાયિત ભૂપે.

૩૧

દિવ્ય ગરૂડના સંઘ સર્વ સાથે ઉભરાયા.
 હમાઉના ગણુ ઘણા ઉતરી અત્ર ભરાયા.
 સૈનિક કેરો વેશ શક્તિ ધારી શું આવી.
 ભૂખ્યા ગણુથી પૂર્ણ થમે કે ચમૂ ખનાવી.

૩૨

“જય જય લંકાધીશ” એમ બંદીજન બોલે,
 સંઘામિકમાં વધે વીર્યને હર્ષ અતોલે;
 રણુમાં મરતાં શૂર સ્વર્ગનું સુખ જે પામે,
 સુણુતાં તેની કથા વીર રસ પૂરો જામે.

૩૩

ભૂખ તર્પ કે દુઃખ કલેશ ચિંતા નહિ નામે,
 જન્મ મરણુને જરા હોય નહિ તેવે ઠામે;
 રમણી અન્દ્રાનના, અહોનિશ રાસ રમાડે,
 રે'વાનું તે દેશ, દેહ જે રણુમાં પાડે;

૩૪

તપ કરતાં ચિરકાળ અચલ પદપર ધ્રુવ ફાવ્યા,
 અશ્વમેધ શંત કરી ઈંદ્ર રાજ્યાસન ફાવ્યા;
 અચિર કાળમાં રળે સર્વ તે રણુના હીરા,
 એવાં સુણુતાં વેણુ અને સહુ વીર અધીરા.

૩૫

‘કોઈ હરાયો થોધ વેગથી શસ્ત્ર ઉગામે,
 “મારો મારો” ચીસ કારમી પાડે હામે;

કુમ્ભર બાંધી અન્ય ફાળ મારે, કો જાણે,
 હાણું એકલો શત્રુ, રહે વાર્યો ન પરાણે.

૩૬

શંખનાદ ઘન થયો સૈન્યમાં શૌર્ય પૂરાવાં,
 વેગે ચાલે વીર સ્વર્ગના લેવા લંહાવા;
 નાદ ભયંકર થાય જીવ પણ ફાટી જાએ,
 થર થર કુંપે ભૂત પ્રેત ભરવ ગભરાએ.

૩૭

ગણપતિ ગણપતિ તોય છેક હૈયામાં રૂંધ્યો,
સરિતાનો જળ વાહ વેગ વાળો પણ અટક્યો;
શંકરની સહચરી * ત્રસ્ત થઈ ન શકી વેડી,
અંક લેજી ભય ત્રસ્ત હૃદય-ગહ્વરમાં પેડી. ૩૮

ભગ્યા સર્વે રૂદ્ર, યોગ નિદ્રા પણ ભાગી,
ચિંતા ચમને પડી, હાક રાવણની વાગી;
ભયકંપિત ત્રણલોક, ગયાં વાદળ વિખરાઈ,
ડોહ્યા દશ દિગ્પાળ નગર દેવી ગભરાઈ. ૩૯

પવન અચળ પણ થયો હઠ્યાં જળ મહાસાગરનાં,
નમે ધરા તે પાસ ભય દળ જ્યાં રાવણનાં;
વાગે નભ પાતાળ, ગુહા ગિરિશું ભણકારા,
ગયું ખળભળી સર્વ, વ્યોમથી ખરતા તારા. ૪૦

મેઘનાદનું નામ મંત્ર મોહક આકર્ષી,
અંડળ પણ સાંભળી દોડતા લેઈ ફર્શી;
લોચુંબક જ્યમ લોહ તેમ સેનાને ખેંચે,
અતલી બળમાં શૌર્ય જોર ભટે જ્યમ વેચે. ૪૧

ધરી મુંઝપર હાથ પાઘડી ટેરી આંધી,
નખ શિખ બળતું વેર દષ્ટિ જય સાથે સાંધી;
અનમી યુદ્ધ કરાળ કાળના ગણસમ વીરા,
પાડે, કરડી ઓઠ, પેટમાં ફાળ, અધીરા. ૪૨

ખાર અષાઢી મેઘ મત્સ્ય તાણી જ્યમ કોપે,
ઝૂંઝે લ્યમ આકળા આયના બળની લોપે;
કરે પ્રતિજ્ઞા ઘણી વ્યાઘ્રથી બળિયા ચોક્કા,
“ભવા દેવો એક ખબર કે’વા ન અયોધ્યા.” ૪૩

દશ શત ફણોમાં જોર શેષ સળક્યો પણ આળે,
શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂંધાય ચમૂ-અર્ણવ જવ ગાળે;
અષ્ટ સિદ્ધિ નિધિ નવે આપતાં ઝાલી જોળી,
શકે દઈને વીર્ય શિવે રાખોડી ચોળી! ૪૪

(દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.)

લય સમે જયમ મુકત થતાં રસે, હુધિત શ્વાન અધરતલના ધસે;
લયમ અમૂ ઉલરાય પળે પળે, નગર બહાર રાણાકુણમાં પળે. ૪૫

પાંચમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ છઠ્ઠો.

સૈન્ય-પ્રયાણ.

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

આદ્યું મહા કટક જ્યાં રઘુના હુમાર,
એકા ધનુષ્ય લઈ જેમ વસંત માર;
ચોપાસથી નગરલોક ધરે વધાવો,
જાણે ફરી નહિ મળે શુભ કાળ આવો. ૧

લે વારણાં સહિત ચારણ ભાટ કષ્ટિ;
માળી કરે હુસુમેની કમનીય વૃષ્ટિ;
ફેફે ત્રિયા અબિર હુંકુમ, સ્ત્રિગ્ધ દષ્ટિ;
વાદિત્ર ઘોષ પ્રસવે નવ શૌર્ય-સૃષ્ટિ. ૨

શાં સ્વસ્તિવાચન બાણે ભટ વિપ્ર ગોર,
આધા-સુકોમલ સ્ત્રિયો ધરતી કઠોર;
શકારિ આશિષ તણા વચને લરાયો,
જાણે સતી-પતિતણા શરથી છવાયો. ૩

હાંકે સમીપ મૃદુ લોક સવચ્છ ગાય;
પુત્રી સમેત શુચિ સન્મુખ માત જાય;
પટ્કર્મ વિપ્ર બટુકો કરીને અધાય,
વેદોક્ત પાઠ લાણતા ગુરુ-ઘેર જાય. ૪

ઝીયાયણું લઈ રુડી પ્રમદા ઉમંગે
જતાં મળી શ્વશુર ઘેર દિયેર સંગે;
સામા મળ્યા વણિક અક્ષત લેઈ ધાન્ય;
આનન્દિતા નવવધૂ-વરકેરી જાન. ૫

ગંધર્વ-ગર્વ હણવા રચ્યું હોય જાણે,
સ્વર્ગીય નૃત્ય થતું તાંડવ તે પ્રમાણે;
અત્યંત ક્રોમળ સ્વરે સુર લેળવીને,
રંભા સમીપ રમતી મન ખીલવીને.

૬

ઉદ્ધાસથી યુવતિ મંગળ ગાય તાણી,
પક્ષી વદે શકુનની બહુ સૌમ્ય વાણી;
જાણે કહે-“વિજયની વરમાળ ધારી,
ઠહેલા વળો ત્રિભુવને યશગંધ લારી.”

૭

નાહી સજી ધવલ અંબર ગૌર અંગે;
ખેલાવતી અલક કર્ણુગુલેર સંગે;
પાર્થિવપૂજન કરી પતિ ઈષ્ટ માટે,
કન્યા વિભૂતિ ધરતી ઉજળે લલાટે.

૮

સાક્ષાત રૂપ રમતું જ્યમ હોય અંગે,
એવી ઉભી બહુ છળે કુંવરી ઉમંગે;
મુક્તા સમેત વરષે અનુરક્ત દૃષ્ટિ,
વર્ષે નિશાકર નિશાચર શીષ વૃષ્ટિ.

૯

આકોશમંડલ વિમાન થકી લરાયું,
બ્રહ્માણ્ડ ચક્ર શરણીતિ થકી-છવાયું;
લંકા-પ્રતાપ-રવિ રાહુ-સ્મરે બ્રહ્મયો,
શકારિ તેમ શુભ ચિહ્ન થકી નહવાયો.

૧૦

આશા ધરે અગૃહિણી જ્યમ પુત્ર માટે,
કન્યા યથેચ્છ વર કારણ રે' ઉચાટે,
સંતપુત્રના ઉદય કાળ યથા સખંધી,
શકારિ તેમ જ્ય કારણ આશ-અંધી.

૧૧

આનંદની વદનમાં વિખરાઈ છાયો,
ચોરી વિષે પરણવા સસરાની કન્યા,
જાણે ધપે ઉલટલેર સમીપ છેક;
ચિંતા તણું નવ જણાય નિશાન એક.

૧૨

જેના પરાક્રમવડે સુર સર્વ હાર્યા,
જેણે ઘણા અનિત દાનવ દૈત્ય માર્યા,

- તેને કંપીશ હણવા ભય હોય ક્યાંથી ?
શું કેસરી કણુ ડરે મૃગ-ખાળકાંથી ? ૧૩
- થાયે સુવર્ણ, જ્યમ લોહ, મણિ પ્રસંગે,
વ્યાપી રહ્યું લયમ શૂરાતન સૈન્ય-અંગે;
આ સૈન્યમાં નહિ થશે નિજ લેશ ત્રાણ,
જાણી કરે ઝટિતિ સન્મતિ થે પ્રયાણ. ૧૪
- આવી ભરાયું ઇહ લંકનું સર્વ શૂર,
આશ્ચર્ય ! ભૂપર ચઢ્યું વડવાનું પૂર !
કિલ્લા સમીપ ધપતી ધન સેન આલી,
સંહારવા અરિ શકે વિક્કરેલ વ્યાલી. ૧૫
- આકાશ-મંડપ સુવર્ણ રજે ભરીને,
દિગ્મંડળો પણ સુવર્ણ રવે ભરીને;
પાતાળ અર્ણવ સુવર્ણ રથે ભરીને,
આલે નિશાચર-ચમૂ તમને* ભરીને. ૧૬
- છે મેરુ તુલ્ય ધ્વજ-દંડક કૂપ-દંડ,
તારાસમેત નભ તુલ્ય ધ્વજ પ્રચંડ;
સો ભીખમ, દ્રોણ, નર ભીમ અને કુમાર,†
જેવા દરેક બલી નાવિક જ્યાં અપાર. ૧૭
- જ્યાં શકશત્રુ સમ નૌપતિ મેઘનાદ,
જ્યાં વેર-વાયુ જળ-ઝેર તણા નિનાદ,
શૃંગાર લાજ સુખ શત્રુત્રિયાનું સદ્ય,
લેવા ધસે કટકનાવ રણાબ્ધિ મધ્ય. ૧૮
- માયા સમાન મદ મત્સરને વિરોધ,
ઈર્ષા પ્રમોહ અભિમાન અપાર ક્રોધ,
ચોક્કા કુબુદ્ધિ લઈ નિર્દય કામ લોભ,
દેવા ફરે સુજનને જ્યમ સૈન્ય ક્ષોભ.‡ ૧૯

* તમ=ક્રોધ અથવા અંધકાર. † કાર્તિકસ્વામી.

‡ માયા જેમ કામાદિ ચોક્કાથી સુજનને પજવે છે તેમ આ સેના-
નામાદિ સાક્ષાત્ હોય એવા ચોક્કાઓ સાથે જાય છે.

વર્ષાવવા અરિ-ધરા પર ખાણુ વૃષ્ટિ,
વિસ્તારવા વિષયનાં ફળ-રૂપ સૃષ્ટિ,
ઘોરાંધકાર અપલા ઘન શબ્દ જોડે,
પાતાળથી જ્યમ ચઢી નવ મેઘ દોડે. ૨૦

બ્રહ્મા મહેશ્વર અધોક્ષજ મારવાને,
ચૈતન્ય ને જડ વિષે જ્ય પામવાને,
સેના સજી, અવર દેવ, નવીન લારી,
સંચામમાં લઈ જતો જ્યમ શર-ધારી. ૨૧

ના ખાય ખમ્મસ, કરે શમતા ન પાન,
વાળે ન જંપ, ન ધરે નય, લાન, સાન;
આકાર ઘોર ધરતી ધરતી ધમે છે,
સેના અઘોરપતિને મળવા ધપેછે. ૨૨

નિર્વાણ કે સુશય કે સુખ, શત્રુ પ્રાણ,
સંપ્રાપ્ય સઘ કરવા વિસરી સ્હવાણ,
સ્વાયત્ત-ચિત્ત ન ગણે ક્ષણુ દહાણુ હાણુ,
ધીમે કરે કટક અસ્ખલિત પ્રયાણુ. ૨૩

વેદ્યો ન દુષ્ટકૃતિતણો અતિ લાર જય,
સીતા તાણું હરણુ-લાંછન ના ખમાય,
સાકાર શૌર્ય બહુરૂપ શકે ધરીને,
તેથી કરે ગમન રાવણને તજીને.† ૨૪

ભૂખ્યું વૃકોદર અને તૃષથી તપેલી,
ફટિલ અક્ષુ, બહુ અંધનથી બળેલી,
જંભારતાં વદન તુષ્ટિ થવા વિચારી,
ચાલે લઈ કટકરૂપ નિષાદનારી. ૨૫

* દૃળ અને સીતાને સંમોહ પમાડવા પાતાળમાંથી જાણે કોઈ નવો મેઘ, વીજળી, વાદળ અને સંમોહ સાથે આવી દોડતો હોય એમ લાગણું હઈ.

† શરાતન બહુરૂપ એટલે સૈનિકોનું રૂપ ધરીને જય છે કારણુ અધર્મનો ભાર વેઠાયો નહિ.

તોખાર તીવ્ર પર સ્વાર સદૈવ થાય, થહાણુડ તેજ તપ તાપ બળે ભરાય, સર્વે ગૃહો પર ચરાચર રાજ્ય માણે, આશ્ચર્ય ! તેજ રવિને મહિ-ચંદ્ર તાણે.*	૨૬
ચોળી, સપાટ, સવળી, રમણીય વાટ, પ્રાસાદ-હાર, દ્વય પાસ અનેક હાટ; રલાવલી રચિત જ્યાં સહુ સૃષ્ટિ ઘાટ, શું સૂક્ષ્મ રૂપ લઈ અત્ર કયીં વિરાટ.	૨૭
શેરી ગલી તદપિ ભવ્ય વિશાળ ભારે, શી શ્વેત-ગંગ સમ શીતલતા વધારે; છે કાચ તુલ્ય ચકલાં હિમના સમુદ્ર, કૈલાસ વાસ સમ મંદિર મધ્ય રૂદ્ર.	૨૮
ખડોળાં બળર પણુ લીડ વધે વધારે, વાસી ન વસ્તુ પણુ એક રહે સવારે; માર્ગે સુગંધિત જળે ઝમતાં તળાવ, ઓપે સુધાકર સુધા સમ મિષ્ટ વાવ.	૨૯
ધારા ધરા પર ધરે જળના કુવારા, વારા ફરે સમ સુરંગિત શું મિનારા;† ના રાખતા વિપદના બગીચા ઉતારા, તારા કરે ગૃહ તણા તમના ઉધારા.	૩૦
છે ગોખ નોખપર, ચોકશ ચોક ચોકયા, વિશ્રામ કાજ હિમ-બાજઠ લક્ષ નાંખ્યા; વેરાયલાં હુસુમથી મણિના પ્રદેશ, આવાસ વાસમય વાસવના હમેશ.	૩૧
વક્ષસ્થળે યુરજ નિર્મળ એ ઉગેલા, ચંદ્રાશ્મ શુદ્ધ વદનાબ્જ વિષે જડેલા; શી મેખળા જળ તણી કટિએ અનેરી ! લંકા લતાલક્ષ્મી ધરી લલકે અનેરી.	૩૨

* રવિ=ઉદ્ભવિત; મહિ-ચંદ્ર=રામચંદ્ર.

† બહુ મિનારા વખતે વખતે આવે તે બાજુ ફરતા હોય.

‡ હાથી અથવા લતારૂપી ચાટલો.

તોડી મહા વિષમ સિહલ મોહપાશ,
વાળી દૃઢાસન અનિત્ય ત્યજી મુખાશ,
શું આઠ આવરણ લંઘન આદરે છે,
ધ્યાનસ્થ દિવ્ય ઋષિ ગોપુર કે હરે છે. ૩૩

વૈકુંઠ દ્વાર સમ ઉઘડતાં મથાવે,
વાતો કરે સતત ભાસ્કર સાથ ભાવે,
વાળી કુળે સ્ફટિક-વજ્રતણી કમાન,
ઉતારતાં અચળ મેડનું સ્વાભિમાન. ૩૪

હીરાકણી શત જડી દર કાંગરામાં,
ટાંગ્યાં મણિ દિનમણિ સમ તોરણોમાં;
લક્ષ્મી દશાનન તણી સરી જાય છેક,
રક્ષાર્થ દ્વારપર તીર જડ્યાં અનેક. ૩૫

રીસે ભરાય પણ વાત હલાવવાને,
ખીજાય અગ્નિ પણ દ્વાર પ્રજ્વળવાને,
સાતે ચઢે પણ સમુદ્ર પલાળવાને,
છે ના સમર્થ, જવ કાળ થયો રવાને. ૩૬

છે શેષ ઝુંડ સમ સાંકળ સાંકળેલી,
સત્તા કડાં તણીં સુદર્ષણમાં ભરેલી;
ત્યાં પેલવાન ધરતા કરમાં કટાર,
જાણે ઉભા યમ તણા ચર લીખ્ય ચાર. ૩૭

યોગી ન સિદ્ધિ અણિમા લલિમા ધરીને,
પેશી શકે છળ અને બળ કો કરીને;
એવાં, કયોં હુકમ, દ્વાર ઉઘાડવાને,
કાળાશ્વને* મનુષ્ય ચાર ચરાવવાને. ૩૮

સંગ્રામની સકલ નીતિ પ્રવીણ વીર,
જોતો કુખીશ્વર તણાં તતખીર-હીર;
સન્માનથી સુભટનાં મનને હરે છે,
સદ્ગાહ્યથી જાય તણી રચના રચે છે. ૩૯

“અઘાપિ જે જય અને યશ મેળવેલ,
સેના તણો સકલ અહમુત તેજ ખેલ;
અથે ઉષા ઉદિત તો રવિનો પ્રકાશ;
શું ધ્વાન્ત રશ્મિ વિણ સૂર્ય કરે વિનાશ ? ૪૦

ચોક્કા અજેય પણ વાનર અત્ર આવી,
ચોરે સુક્રીર્તિ તમને જળ શું ભરાવી !
તેના હરો સુભટ ! શોણિત નાદ પ્રાણ !”
એવું વદી તપવતો જ્યમ સૈન્ય ભાણ. ૪૧

(ભુજંગી છંદ.)

નરો વાનરોને અજા તુલ્ય જાણી,
ઉભા વ્યાધ્ર જેવા મહાદુષ્ટ પ્રાણી;
નથી સૈનિકો મધ્ય એછેય દીલો,
અન્યો યત્ર શકારિ રક્ષાર્થ કિલો. ૪૨

છટ્ટો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ સાતમો.

રામસેના, વિધિ તથા મધ્યાહ્નકાળ વર્ણન.

(વસંતતિલકા વૃત્ત.)

કિલે અઘ્યા અતુર ચંચળ ચાર ચાર,
હૈયે પ્રકુલ અભિમાન ભર્યા અપાર;
શાને ન થાય રઘુનંદનની અવજ્ઞા,
ત્રીજી યદ્ધા નવ જણાય મનુષ્ય-સંજ્ઞા. ૧

એછે મળે ન રથ સારથિ હોય શાનો,
ક્યાંથી સવાર, જવ અશ્વ ન એક નાનો;
ખાવા મળે ન સમ, ખચ્ચર જાંટ હાથી,
ક્યાં હોય શૌર્ય જવ વાનર રીંછ સાથી ! ૨

ક્યાંથી કવાયત જરા પણ મર્કટોમાં,
તોળાય શેર નહિ દર્દુરના ધડામાં;

એ હાથથી નહિ ધનુષ્ય ક્ષણે ઝલાય,
ખંભેળતાં વપુ યદા ક્ષણ ના ધરાય. ૩

સંચામની પણ અણી મનમાં ન ધારી,
ઠાલી કરે રખડતા કિલકાર ભારી;
દેખાડો દંત સઘળા ડચકાર ખાય,
ના શૂન્યકાળજ વિશે સુવિચાર થાય. ૪

ફેકે ફળે અરધ ખાઈ, કરી સવાદ,
લાંગૂલ ઉચ્ચ કરતાં ન ધરે વિષાદ,
દર્શાવતા પુઠ ઉભા કપિ કો ટટાર,
મૂર્ખાઈનો ઇહ જણાય જરા ન પાર. ૫

સ્વચ્છંદ રીંછ દળમાં ફરતાં જણાય,
ઉસાહ શૌર્ય ભય આળસ ના કળાય;
દાવાગ્નિ તુલ્ય અરિસૈન્ય સમીપ આવે,
સત્કારતાં નિજ નિકુંદન એ સુભાવે. ૬

લીલોતરી જ્યમ વૃષા-ઝતુમાં ભરાઈ,
આ સેન તેમ ચળ, રાક્ષસને જણાઈ;
શ્રી રામ સૈન્ય પરિવર્તિત સમ રંગે
દેખાય છે ક્ષણિક ઇંદ્રધનુષ્ય રંગે. ૭

તણી અથેતિ ક્ષણમાં ભટ ભવ્ય ચાર,
ધિક્કાર સાથ મનમાં કરતા વિચાર:
કયાંથી તર્થ કટક દુસ્તર આ મનાર !
આ સૈન્યનો ક્યમ ગણાય પ્રચંડભાર ! ૮

ફાવ્યા કદાપિ રઝુનાયક એકવાર,
ચાલી શકે ન બહુ કાષ્ઠ તણી કટાર;
જો રામ આ વિષમ યુદ્ધથડી વિરામે
તો જીવતો જગ રહી કદો ભદ્ર પામે. ૯

ફાટી જશે જરૂર વાનર એક કુંકે;
હોકારથી નહિ પલાયન એક ચૂકે;
અગ્નિસ્ત્ર એક મુકતાં કપિ થાય ખાખ;
મુષ્ટિ પ્રહાર પડતાં મૃત થાય લાખ. ૧૦

રીસે પરસ્પર ભરાય અને મનાય,
આ-બંધ કામ કરતા કપિ ના જાણાય;
ઉત્સાહ, વીર્ય, બળ, ઓજસનું ન નામ,
સ્વીકારી વૃત્તિ કપિની કપિએ તમામ. ૧૧

ગાંભીર્ય, શામ, છળ, ભેદ, પ્રપંચ, ક્યાં છે ?
દૈવે શકે અબુજ વાનર છેતર્યો છે !
કિંવા પડી અમરને કપિખોટ છેક ?
ચંપાઈ મત્વર જશે પદથી અનેક. ૧૨

દેખાય અન્ન જળનો નહિ એક કોષ;
વાદિત્રનો ન વીર-વલ્લભ થાય ઘોષ;
ડ્યાંથી જય-ધ્વજ, ન વસ્ત્ર યદા શરીરે,
ક્યાંથી વસંતઋતુએ વિટપો કરીરે.* ! ૧૩

ઉત્સાહ-શક્તિ, પ્રભુ-શક્તિ, ન કાર્ય શક્તિ,
દેખાય આ દળ વિષે નહિ રાજ-ભક્તિ;
ક્યાં ગંજ એક શર શસ્ત્ર તણો જણાય !
વિશ્રામ-સ્થાન નહિ, મૂર્છિત જ્યાં રખાય. ૧૪

શ્રીરામ લક્ષ્મણ વિભીષણ રામદૂત,
મુગ્ધીવ નીલ નલ ઉદ્ધત વાલિ-સૂત,
યોદ્ધા અન્યા અતિ-રથી, જયમ માણુ માણુ,
બેઠા કરે રમત બાલક શું અજાણુ. ૧૫

શું છેક ગંડક હશે અજ-પુત્ર ભાઈ,
કે ધર્મ યુદ્ધિ સહ સ્નેહ ગયો હરાઈ ? !
કે ઔદ વર્ષ તનને વનવાસ દીધો,
છે પાટવી પણ વિલાપ જરા ન ઝીધો. ૧૬

જે લક્ષણે ઘટિત અગ્રસરી વનીના,
તેની છટા અવધમાં પણ રે' છુપી ના;
તેથી ક્યો જરૂર દેશનિકાલ આને,
જાણી ભલે ભટકતો વહુ સાથ રાને. ૧૭

હા સીત ! સીત ! વદતાં ફરતો ફરેછે,
સૌમિત્ર સાથ પણ લાજ લજ રહે છે.
વેચી વને સકલ અઝલ અત્ર આવ્યો,
કીડી તણું કટક હસ્તિ-સમીપ લાવ્યો. ૧૮

દેહે સુકોમળ અને પુટડા જણાય,
છે બાળ-ભાવ, લયને કરતા વદાય;
સંત્રામ-હાંસ, જય-આશ ભર્યા દિસે છે,
જાણે સ્વયંવર જવા મનમાં હોંસેછે. ૧૯

નાદાન બાળ રમતાં ન કરે વિચાર,
જાણી ગૃહે ભુજગને કદો પુખ્તહાર,
તો સર્પ પ્રાણ હરશે દર્ધ તીવ્ર દંશ,
આ બાળકોનું કરશે ત્યમ આ નૃશંસ. ૨૦

દુઃખે લજ ગૃહ, કર્યો વનવાસ જ્યારે,
દાવાશિ પ્રજ્વલિત દેહ દહે કરારે;
પાતાળમાં ઉતરતાં અહિ ડૂર ધાયા,
આકાશમાં સુરજ વિદ્યુતથી દઝાયા. ૨૧

જ્યાં ત્યાં નશીળ ડગ આગળ ચાલવાનું,
છાયા સમાન જનને નહિ છોડવાનું;
જે યોગથી કદો બને વિપરીત દૈવ,
કોટિ ઉપાય કરતાં દમશે સદૈવ. ૨૨

શ્રીરામ સંવનન કાળ વને પધાર્યા,
વિશ્વાસઘાત કરવા વિધિએ ભુલાવ્યા;
આપી સદૈવ રમવા જ્યમ દિવ્ય ગોરી,
ખેંચી ગયો શઠ-ગૃહે મહિની કિશોરી. ૨૩

જે સીત કાળ થઈ વિહ્વલ લંકનાથ,
ભાગ્યા કરાય વ્યથ ને અપકીર્તિ સાથ;
તે જેમ યોગ્ય સમયે વહુ ઘેર આવી;
શું છે અશક્ય વરસે જવ મ્હેર ભાવી ? ૨૪

શંભુ સ્વયંભૂ હરિ સુરજ શેષ શઠ,
દિક્પાલ શક્તિ બલિને પણ દૈવચક્ર -

છોડ સમાન કુંદડી જવ ફેરવે છે,
તેં કોણ માત્ર રઘુનંદનને ગણે છે ! ૨૫

આપી અપૂર્વ ગુણ રૂપ પવિત્ર ભુદ્ધિ,
ક્ષત્રીય વર્ણ રવિવંશ મહા સમૃદ્ધિ,
સત્કીર્તિ નિર્મલ અને ઉજળો પ્રતાપ,
સીતા રમા રતિ સમાન દઈ અપાપ. ૨૬

આરોગ્યતા મુજનતા નય નીતિ નૂર,
આપી કર્યા ત્રિવિધિ તાપ સમસ્ત દૂર,
છટ્ટી ન સર્વ હરતાં તલભાર લાજ,
છે દુર્વિદગ્ધ શઠ કે પરદુઃખ રાજ. ૨૭

એયું અને અલિત મેડ મહાન થાય,
ઉખા પ્રતાપ રવિનાં પણ શાંત થાય;
શોષાય અગ્નિ, વરસે નલ તીવ્ર-ઝેર,
ના ભાગ્યના લિખિતમાં પણ થાય ફેર. ૨૮

આતુર્ય રૂપ ગુણ યૌવન જ્ઞાન દાન,
પ્રજ્ઞા પરાક્રમ કુટુંબ પ્રભુત્વ માન,
વૈરાગ્ય રાગ જર જોરુ અને જમીન,
એ સર્વ સઘ થઈ રે' વિધિને અધીન. ૨૯

સૌંદર્ય સાર ઉમથા નિજ પ્રાણ પ્યારી,
અઘટાક્ષ સાધ્ય દૃઢ શીયલમાં ખુમારી,
તે શંભુનું હૃદય લીલણમાં લમાયું,
વૈરાગ્યનું પણ ધર્યું પણ ના પળાયું. ૩૦

કે'વાય વિષ્ણુ જગ જીવન પાળનાર,
પાળી શક્યા ન પણ તે નિજ શબ્દ સાર;
શૃંગી વસિષ્ઠ મુનિના ગણમાં ન એક,
જેણે ધર્યો હૃદય-સંયમ, શબ્દ-ટેક. ૩૧

જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ વર્ણો કારણ દેહ ધારી,
ઝાલ્યા હુલીન ધર્મો મુંદરને વિહારી,
તે કોઈને વશ થઈ વટ એ ન હારે;
છે ધન્ય ધન્ય ! દૃઢતા વિધિનીજ ભારે. ૩૨

દંવી મહા અખિલ વિશ્વ તણી હુલાલી,
ધારે સ્વહસ્ત ઉદયાસ્તનું ચક્ર કાળી;
નાના રચે રૂચિર ભાજન ભાગ્ય ભાગે,
ઉદ્યુક્ત આત્મકૃતિમાં દિનરાત જાગે.

૩૩

સંપત્તિના સુખદદલાવ, વિપત્તિ-ભાવ,
અત્રે અસંખ્ય જનની પણ આવજાવ,
ખોટા ખરા મમત હિમ્મત લીરુતાને,
વાર્ધક્ય યૌવન અને શિશુની દશાને,

૩૪

આશા-સમીરણ, નિરાશ તણા તરંગ,
દેખાડતાં વિશુદ્ધને ધરતી ઉમંગ,
સંસારની ગહન દુર્ઘટ નાઝશાળા,
તેમાં રમે નચવતી ત્રણ લોક બાળા.

૩૫

સત્તા દયા શરમને નહિ માનનારી;
પ્રારબ્ધ સંચિત અને ક્રિયમાણુ ધારી,
નિઃશ્લેષ પશ્ચરહિતા સમન્યાય આપે,
કર્માનુસાર સુખદુઃખ લલાટ છાપે;

૩૬

પૃથ્વીશ્વરો પણ અન્યા ભટ મંડળીક,
જેનાં અપાર બળવાન મહા અનીક,
લક્ષ્મી બનેલ, જયમ વિષ્ણુસમીપ, દાસી,
એવા મહા નૃપતિને કરતી ઉદ્દાસી;

૩૭

ઉન્મત્ત શત્રુ ગરવા હઠવી તમામ,
જેનું કદાચ સ્મરતાં ગૃહ-પર્ક્ષી નામ,
ધારે ધરા ધરમની દઢ ધારણે જે,
તેવા સમર્થ કરતી નૃપ બ્રહ્મ સહેજે;

૩૮

ખાવા પીવા હુકમને મસ મહાલવાનું,
સ્વેચ્છાનુસાર પતિ સન્મુખ લાડવાનું,
પામી સ્વરૂપ ગુણમાં પરિપૂર્ણ બાળા,
વેઠી શકે જરી ન જોખનના ઉછાળા,

૩૯

તે પદ્મિણી-હૃદયમાં વિરહાગ્નિ ભારી,
સંહારતી હૃદયનાથ દયા ન ધારી,
અદૃષ્ટ રે' ભગવતી સખળા વિધાત્રી;
માયા સમી અણુધને થઈ મધ્યરાત્રી.

૪૦

ક્રીધા સુરાસુર નૃપો મુનિ આશ-ભક્ષ,
લજ્જા તણ વડીલની પણ ક્રીધ લક્ષ;
રામે ભલા પરશુરામ પરાસ્ત ક્રીધા,
વાલી તણા વગર કારણ પ્રાણ લીધા;

૪૧

લાગ્યું હશે જરૂર એ દુરિતોનું પાપ,
કે ભોગવે ઋષિ તણા અતિ દુષ્ટ શાપ;
કાળે કયો અગર મેષ સમાન ચારો,
થાશે હતો નવ હતો પળમાં ઘોંચારો !

૪૨

સીતા નિશાન પર નિશ્ચલ દૃષ્ટિ રાખે,
કામાન્ધ વ્યથ વ્યથ તીક્ષ્ણ સદૈવ સાંખે;
ક્રીધો લગાર નહિ અંતરથી વિચાર,
આ યુદ્ધમાં ક્યમ થશે નિજ શુકવાર.

૪૩

અહ્માણુક ને સ્થિર કરી બળના પ્રભાવે,
દિગ્પાળ કેલિ કરિણી-ગણમાં મચાવે,
ત્યાં થાય અદ્ય મિષથી કદો અંતરાય,
દર્દૂરની તવ દશા વિપરીત થાય.

૪૪

હીરાકણી સરસ કુંદનમાં જડાઈ,
તેને ખમી નવ શકે હત-લાગ્ય ભાઈ;
શું બનકી-વિરહથી ગઈ સર્વ શુદ્ધિ,
હુંટાઈ સીત સહ કે વનમધ્ય યુદ્ધિ !

૪૫

એવો વિચાર કરતા નવમેઘ જેવા,
બાણે અલૌકિક વધાઈ સહર્ષ કે'વા,
આવ્યા ઉમંગલર રાવણપુત્ર પાસ,
લાગ્યો તટસ્થ જનને પણ દુષ્ટપાસ.

૪૬

વૃત્તાન્ત ઇંગિત થકી કળતું તમામ,
એકાગ્ર ચિત્ત બનતું પણ સૈન્ય વામ;
નિશ્ચેષ્ટ શાંત થઈ સૈનિકભિર્મિ-હાર,
તોફાન અંત સમયે જ્યમ સિંધુવાર. ૪૭

ઉચ્ચાર કોઈ ન કરે, નવ શ્વાસ ખાય,
ચિત્રેલ સૃષ્ટિ સમ સર્વ ચમૂ જણાય;
જે પથ્થરો પર તર્પા રઘુનંદ ક્ષેમ,
તેની અનેક પ્રતિમાવલી સ્તબ્ધ જેમ. ૪૮

સેના સમક્ષ પતિને દ્વય હસ્ત બેડી,
બોલી ઉભા “વિજય છે, પણ વાર થોડી;”
આસા પછી લઈ કહી સઘળી અથેતિ,
કે હર્ષની સરિત પૂર્ણ જણાય બહેતી. ૪૯

શકારિ કાન્ત હૃદયાંબુજ મધ્ય ધારી,
સેના વહે પ્રણય-નિર્ઝર શાતિકારી ?
કે લંકના શશિતાણા કર ધારનારી,
ચંદ્રાશ્મ તુલ્ય દ્રવતી નૃપ-સેન વારિ ? ૫૦

શકારિએ સમરનીતિ ગળે ઉતારી,
સર્જર્મ, કટક ગણી, મનથી નિવારી,
જાણે જીત્યો લમ પ્રકુલ મુખાબ્જધારી,
ચાલ્યો મદાન્ધ મદયુક્ત ગિરા ઉચારી. ૫૧

પીધી સુધા સમ, પ્રિયા સમ ચિત્તહારી,
ઝીલી તનૂજ સમ, અંબરતુલ્ય ધારી,
ગોખી મુમંત્ર સમ, સાચવી જેમ પ્રાણ,
સૈન્યે ગણી ધવળ કીર્તિ સમાન વાણ. ૫૨

વિશ્વાસ શિષ્ય પ્રમદા સુત ભક્ત ધારે,
આચાર્ય નાથ જનિતા હરિશું વધારે,
તેથી ધરી અધિક સૈન્ય લઢાઈ ઝંખે;
ઉન્માદ-દહેર ચઢી ગર્વ-ભુજંગ ડંખે. ૫૩

ખોલાદ તોય જ્યમ ચુંબકથી તણાય,
ઉણાંશુમાં નવ ગૃહોર્ની પ્રભા સમાય,
ચોક્કા પ્રચંડ લમ સ્તિગ્ધ બન્યા અમાપ,
શકારિનો અકલ અદ્ભુત શો પ્રતાપ ! ૫૪

આ કાળ કાળ સમ કાળજ દોરવાને,
કાળામુખા કુટિલ રાક્ષસ પુણ્યસ્થાને
જોતાં જવલંત નિજ સાયક મારવાને,
આકાશ મધ્ય રવિરાજ ચઢ્યો વિમાને. ૫૫

સંધ્યા પ્રભાત સમ અંતરમાં ધરીને,
સ્થાનાન્તરો નિજ પ્રતાપથટ્ટી ભરીને,
દેખાડવા જગતના ઉદયાસ્ત ભારે,
મધ્યાહ્નકાળ અવની પર ફાળ મારે. ૫૬

શોષે લતા કુસુમ વૃક્ષ પ્રસૂત ખાંતે,
સ્વેદામ્બુ રૂપ કર લે જનથી નોરાંતે,
પોતે બળે, અવરનાં પણ ગાત્ર તાપે,
મધ્યાહ્નકાળ ધરિશા ધરતો અમાપે. ૫૭

અવ્યક્ત છેક પણ વ્યક્ત બધે પ્રતાપ,
નિર્લેપ સત્ત્વ રજને તમથી અમાપ,
સાક્ષી સમાન વિહરે નહિ રક્ત થાય,
મધ્યાહ્ન રૂપ લલુ બ્રહ્મ તણું જણાય. ૫૮

ચોક્કા તણાં કઠણ અસ્થિ ત્વચા તપાવી,
મસ્તિષ્ક, જીવ, પદ, પાન્થ તણા બળાવી,
જ્યારે શકે વિરહિણી દુર્ગ ના સુકાવી,
મધ્યાહ્ન-શક્તિ પ્રણ્યાબિધ વિષે ન ફાવી. ૫૯

નિદ્રા ધરે નયનમાં, તન મધ્ય સ્વેદ,
સર્વત્ર ચોર તમને દઈ ખેદ છેદ,
આરામ બાળ, પશુને, પણ તમ, આપે,
મધ્યાહ્નકાળ ઉદયે પરદુઃખ કાપે. ૬૦

(૪૧)

આ કાળ સિહલ-પુરી, સુખ દ્વાર ફાડી,
સેના, અર્જુન વમતી, લયમ ખહાર કાઢી;
જાણે ઝુટી સકલ હિંસક મેઘમાળા,
કે લંક કેરી અતુરંગ અમૂ કરાલા.

૬૧

(હરિણી વૃત્ત.)

વચન મદિરા ખીતાં વાઘે તૃષા અરિ-રક્તની,
વૃકગણ સમી હાંકે સેના નિશાચર ભૂપની;
નૃપસુત તણી આજ્ઞાપી ભયંકર શૃંખલા,
અસુર ન શકે તોડી તેથી થયા અતિ આકળા.

૬૨

(દુહો.)

દૃષ્ટિપાતને, વીરજન સામા સામી વાદ
કરતાં, ફેકે યુદ્ધમાં જયમ શરના વરષાદ.

૬૩

સાતમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ આઠમો.

યુદ્ધવર્ણન.

(જૂલાણા છંદ.)

ચટકથી ચાલતાં ચટક નવ ધારતાં કટક રણમધ્ય કરતું ઉધામા,
તે સમે વાણ રઘુવીરનો વીર રણધીર ઘોડ્યો જઈ સામસામા;
“ ચાર શકારિ ક્ષણ વાર મનધાર પળ વાર ન રખાય ઘર રામરામા,
આપના શાપની છાપ ધોવા જતાં આપ પણ પાપના પુંજ પામ્યા. ૧

સીતતું હરણ કરતાં નિશાચાર સઙ્કર્મનું સ્મરણ નહિ ચિત્ત કીધું,
રામનાં કામ જાણ્યા વિના કામથી કામિની-કામના-ઝેર પીધું;
આદ પૌલસ્ત્ય અંગાર તું રાખ પણ ખાખ આ લાખની લંક થાશે,
પાપના પુંજમાં સૂઝ નહિ બૂજ તુજ પૂજ્યને રૂઝ પછી કેમ થાશે ! ૨

માત તુજ ગોખમાં શોકમાં ખેલતી શોક લઈ રાંકને શોક આપે,
લોકમાં કોકને શોકના સાલની વાત વિસ્તારથી પૂછ આપે;
સઘ યમદ્વાર વ્યભિચારથી વિચરતાં પાણી કે પિંડ નહિ કોઈ દેશે;
મૂઠ ! અવિચારી મનધાર હિત અહિતને સીતને આપતાં વિત્ત રે'શે”. ૩

વિક્કયો રાવણાત્મજ ત્વજ શાણપણ, વાણના બાણથી હાણ માની,
ઝાળ શત વ્યાળના ઝેર સમ વ્યાપતાં હસ્ત સ્પર્શેર સાહી મળતી;
જયછે મારવા પાડતાં ચીસ રિપુ-શીષને રીસ ઉતારવાને,
તે સમે સૈન્ય જયમ પુષ્કરાવર્ત અથડાય મહિલાર ઉતારવાને. ૪

કોઈ ભાલા લઈ કોઈ ઠાલા રહી મુઠિથી કષ્ટિ અરિ-અંગ આપે,
કેંક બરછી ગદા ચક્ર ફરશી લઈ દિવ્યને લવ્ય વપુ સઘ કાપે;
છેક નિર્દય કરી હૃદય કો ઉલય બે પાયથી દેહના ભાગ પાડે,
શીષ ધડથી જુદાં કેડથી ધડ જુદાં, આંખ કોડે અને વકત્ર ફાડે. ૫

વાળ ખેંચાય કે નાક કરડાય ને હૃદય લેદાય ને થાય હુંઠા,
જય ચીરાઈ બરડો પડે ભોંયપર ઉઠતા તોય પડતા ન ભૂકા;
માર તલવારની ધારથી મારતાં પાર વિણ કાર આવાર થાએ,
હાલ શવની ધરી, દૂર વ્યથને કરી વાનરો રાક્ષસો ખુબ ધાએ. ૬

માર મારી કરી કીકિયારી લલા દેહધારી કરે કામ કારી,
હાથથી ચોળતા પાદથી ચાંપતા લક્ષને શૂળની મધ્ય શારી;
લેઈ ઉચે પછાડે ઘણા મહારથી અતિરથી મરણને શરણ પ્રેરે,
કોઈને દાઢમાં ઘાલતાં શેરડી તુલ્ય કૂચા કરે એક ફેરે. ૭

કોઈને લાત લપડાક ગડદા અને કોઈનાં કંઠ કે કેડ કાપે,
સામ સામે લઈ વીશ બે હાથમાં ચાંપથી ચગદવા સાથ ચાપે;
ઝાડ પાષાણથી ઘાણ વધતો વળ્યો પ્રાણીના પ્રાણ નિર્વાણ પામ્યા,
કોઈ ક્ષારાબ્ધિ મધ્યે સુતા, કોઈ ગિરિગહ્વરે કે અરણ્યે વિરામ્યા. ૮

તોત્ર તોખાર ચાલે ઘણી ઝડપથી રક્તથી ચીકણી લોચ તોએ,
માર પડતાં ન પાછા પડે પણ અડે યુદ્ધ-અણા જેમ વરનેલ હોએ;
ખાય સૈનિક ઘણા આવતા જ્યમ ચણા મચવતા શું રમસ્તાન હાથી,
મોતના ગોખમાં ચાલતા વાનરો કે નરો રાક્ષસો વીર લાથી. ૯

ખાણના પાતથી મહાત પુષ્કળ થતા, વાતમાં જાતની ઘાત થાતી,
ઇંદ્રગિત શૂર સંઝામના પૂરમાં જવ પડ્યો ક્રોધકરો આંખ રાતી;
ખાણ-મુસવાટ જ્યમ પ્રલયનો વાત સાક્ષાત શિવ સૃષ્ટિ સંકેલવાને,
લેઈ આવ્યા શકે અગ્નિ ને મૂર્ચને મેવ મડતાદિ બહુ દેવતાને. ૧૦

વીર ઉચે ચઢી જોય તો સૂર્ય શા વીર ચોક્કા સજી મર્ણુ પોહ્યા,
કાય નિજ લાઈની જાય ખોવાઈ રોળાઈ અગ્રેસરી જાય દોડ્યા;
હસ્ત નહિ તોય રણમસ્ત નિજ બંધુએ શત્રુની સેનનો રોળ વાળ્યો,
જેઈ તે હર્ષ ને શોકથી રોઈ શકારિ થઈ ફૂર રણમધ્ય આદ્યો; ૧૧

મુશળ હળ કે લઈ ડાંગ કે સાંગથી કાંગસમ ફેટતાં હર્ષ માણે,
થાય જે વાર સંહાર કરતાં મહા વીરનો વીર તે હાર બાણે;
સૂર જ્યમ વાદળો, તેમ અરિનાં દળો, શૂર શર-સ્રાવ કરતાં શમાવે,
નીળ સુગ્રીવ અંગદ વિલીધણ પડ્યા, વીર મહાવીરને પણ ઉડાવે. ૧૨

એ સમે લક્ષ દશલક્ષ શર-પતનથી મિત્ર સૌમિત્રનું પતન થાતાં,
વિસ્મરી યુદ્ધની નીતિ બેશુદ્ધને મારવા બુદ્ધિ મન સિદ્ધ થાતાં,
ધાવતો ક્રોધમાં ઘેલછાનો ભયોં જોઈ આકાશમાં ઝાંખ લાગી,
સ્વર્ગ-દેવાક્રુના રુદન કરતી ખરે વીર તારા મહા સ્થાન ત્યાગી! ૧૩

ત્રાસને ક્ષોભ પાતાળ ને સ્વર્ગ પર્યંત સચરાચરે વ્યાપ્ત પામ્યો,
રુધિર-વર્ષાદને ઝેરમય વાત, અંભોધિએ વહિ વિપરીત વામ્યો;
ધૂમકેતુ ઉગ્યો, કંપતી મહિ રસાતાળ ફાટયું દિશા કિલષ્ટ પૂરી,
કાગને ગીધ સમડી કુટિલ પક્ષી પણ પ્રાણ હત્યા કરે આજ ઝૂરી ! ૧૪

ચંદ્ર રઘુનંદ પણ શાંતિને છાંડતાં લાનુ જ્યમ રક્ત ઉદયાગ્રસાનુ,
ચિત્તથી ક્ષુભિતને કુધિત મતિથી કૃતી, વૈર દેવા પ્રિયા ને સખાનું;
ધાવતો સજ્જ હથિયાર અંબારને ખારને ધારતો શત્રુ સામે,
ગરૂડ જ્યમ વ્યાળ પર ફાળ ત્યમ મારતો ભીતિ સંદેહ ધારી ન નામે. ૧૫

શુદ્ધ નિઃશંસ અવતંસ રઘુવંશનો આ સમે દંશથી દંશવાને,
પૂરપાટે ચઢ્યો તુમુલ યુદ્ધે લલ્યો દુષ્ટ પાપિષ્ઠ સંહારવાને;
ઘોર ટંકારથી હાર ગિરિરાજની છેક જર્જર બની કંપવાથી,
ખાણુ પર ખાણુથી પ્રાણુ પર પ્રાણુ લે ખાણુ પર ખાણુ પૂરી મુવાથી. ૧૬

ક્રોધમય કેસરી વિવરથી પર થઈ મેઘનાદે ચઢે જેમ નાદે,
તેમ રઘુકેસરી અવધથી પર થઈ કુધિત પૂરો કર્યો મેઘનાદે;
કોપની તોપ ફૂટે ધડેડાટ કે વાટ કે ઘાટ લવ નવ જણાએ,
“માર મારો” “વિદારો” વદી વાયુવત સીતપતિ વ્યાપ્ત સર્વત્ર થાએ. ૧૭

થાય ઘઘડાટ જ્યમ વાદળાં તુટતાં ફૂટતાં ભાગ્ય દશકુંધ કેરાં,
છૂટતાં સરર શર અરર વદતાં ધબોધબળ પ્રાણી પડે છે ઘણેરાં;
વીર લંકા-નિવાસી અટકા ગયા છેક ત્રાસી, થઈ મૂઠ નારી;
કેળના ગર્ભવત્ ગર્ભનાં આળકાં રાક્ષસી ના શકી તોય ધારી ! ૧૮

સિંહ હાથી અને હાંટ કે વ્યાઘ ચિત્તા પડ્યા નાદથી સર્વ ફાટી,
જંપવારો મુઠી કંપવામાં પડી અંધ દશકુંધની લલ્ય છાતી;
ઉડતાં લક્ષ પક્ષી પડ્યાં ના જરા જક્ષની અક્ષની પદ્મ પળકે,
સૌર્યત્રાતા ચઢ્યા, વાહ જળના ખડ્યા, ગ્રાહ ભયમાં પડ્યા, શેષ સળકે ! ૧૯

ક્રોધની સીમનો નીમ ઝ્યાંથી રહે ભીમ દેખાય એ ભીષ્મ ભીરુ,
જેરના તોરથી ઘોર કરવા કૃતિ ચિત્ત લવલેશ પડતું ન ધીરુ;
કાશવત સેનની કાશ કાઢી કર્યો નાશ રણ લાશનું પર્વ કીધું,
વીર અપ્રમત્ત મદમત્ત શિર નય પણ મારવા શત્રુને પાણી લીધું ! ૨૦

તીર રઘુવીર રણુધીર મારે રૂધિર નીર સમ શત્રુ શિરથી વહે છે,
પક્ષિણી-પાયથી રક્ત જળ ગંગનું ધૂર્જટીની જટાથી ઝરે છે;
મૂર્છના સેવતા સંઘ સારથિ તણા સુસ્થ પણ જૈત્ર રથ ભગ્ન થાએ,
ભારી શૂરધારી શકારિ રણુનક લઈ ચક્ર જયમ શક આકાશ જાએ. ૨૧

ઇંદ્ર કે ચંદ્ર કે સૂર કે શૂર શકારિ શરવૃષ્ટિનો ભાર ભારે,
અર્ધથી ભાગવા એક નહિ લાગવા લાગ પણ વાળવા રામ મારે;
બાણને વર્ષણે મધ્યમાં વર્ષણે અગ્નિદળ થાય મહિવ્યોમમધ્ય,
દુષ્ટને ભક્ષવા સીતને રક્ષવા અગ્નિદેવી ચઢી વાંરે સઘ.* ૨૨

ઇંદ્રજિત ખેડવા ભોંય પર પાડવા રામનાં હેડતાં બાણ તાતાં,
અર્ધિધમાં તર્ફડીને પડ્યો પક્ષીવત્ સૂર્ય કરઉણ્ણ સર્વે કપાતાં; †
તોય ડગતો નથી તાક ચુકતો નથી થાક ખાતો નથી નાકવાળો,
દ્વેષ આવેશ અવધેશને લયમ થતાં મારતો કાળ સમ વ્યાળ ફાળો. ૨૩

રાત પડતાં ન પાછા જરી ઓસરે ઓસરે જેમ જુગાર ખેલે,
કેશુનાં વૃક્ષ કે કુલ કુસુંખીતણાં તુલ્ય દેખાય દ્વય રક્તરેલે;
ચાપ તુટતાં અને બાણ ખુટતાં બધાં ગાત્ર છુટતાં ન પણ શસ્ત્ર છોડે,
એકનો મુકુટ ને એકની મૂછ પડતાં પડ્યા સિંહ બે મરણ હોડે; ૨૪

એક તલવારથી કાપતો અંગ તવ લંગ બીજે કરે છે ગદાથી,
એક ધારી જમૈયો છરો અન્ય લૈ હેછળે સામસામી અદાથી;
દુષ્ટ જરી અને સ્ત્રૈણ કે મૂર્ખ વદતાં મહા માર મારે અતોલે,
અસ્થિની ગ્રંથી નસ કાપતાં નિઃસરે શબ્દ તે છેક નક્કૂર બોલે. ૨૫

કાળ વીતી ગયો શસ્ત્ર ભાગી ગયાં ત્રણિત જર્જરિત થઈ દિવ્ય કાયા,
તોય છાતી ઘણી ઠોકતા રોકતા શ્રમ ધપે જીતવા રાણીજયા;
બાથમાં મારતાં સાથળે વીંટતાં દેહની સ્થિતિ કરે છેક માઠી,
કેમ કરતાં વછૂટે નહિ હોય શું મગર મંકોડ હરિયેળકાઠી. ૨૬

* હથેથી ઇંદ્રજિત અને નીચેથી રામચંદ્રનાં બાણો મધ્યે મળે તેના
વર્ષણથી મધ્યે અગ્નિનું એક પડ થયું તે જાણે પોતાની દીકરીનું રક્ષણ
કરવા અગ્નિદેવી આવી હોય.

† સાંજ પડી તે જાણે રામચંદ્રના બાણથી સૂર્યના કર કપાતાં તે સમુ-
દ્રમાં પડી ગયો હોય.

એક બીજા પરે લાગ આવ્યે પડે રોળતાં થાય એ ધૂળધાણી,
શસ્ત્ર લોંકાય મરનારનાં પૃષ્ઠમાં પાય મુખ પેટ કચરાય પાણિ;
ચીસ મસ રીસથી પાડતાં થાય ખલળાટ બ્રહ્માણ્ડમાં ચંડ વેરો,
શક્તિથી નાશ થાતાં શકે રા'ડ વૈરાટ જ્યમ પાડતું એક ફેરો. ૨૭

લક્ષ પ્રત્યક્ષ લલું લક્ષ પક્ષી જુએ ચક્ષુથી વક્ષસે હર્ષ ધારે,
ભાર ધરતી તણો છેક ઉતરે છતાં ના અલંચુદ્ધિ ધારે લગારે,
રૂંડની માલને ઘાલવા કંઠમાં જોગણી અત્ર ચોસેટ આવી,
નૃત્ય કરતી અને અટ્ટ હસતી લઈ ખખ્ખરાં વેશ બીલતસ લાવી. ૨૮

ભૂતને પ્રેતને ડાકિણી શાકિણી ડાખલાં લેઈ સર્વત્ર રુંમે,
ગાન કર્કષ કરી, ક્રુત્પિપાસા હરી, પામવા અધિક શવપર ઝુમ્મે;
વક્ત્રને જંલણે દાંત દેખાય નખ હાથઆસ્ફાલને સ્પષ્ટ ધારે,
ભુંડથી ભીખ્મ ભુંડાં લયંકર લલાંમાં ભરે ભીતિના ભાવ ભારે. ૨૯

કોઈ શબ લેઈને આંખ કાઢે અને કોઈ લે આંગળી કાન કાપી,
કોઈ લે દેશ પીંછી થવા અવનવી કોઈ લે જોપરી જીવ પાપી;
કોઈ કાઢે અધાં પેટનાં ગુંછળાં સર્વ નસ ખેંચતાં તાંત કાઢે,
નારને અર્પવા મનુજ પંજર બધા હાડનો માળ લઈ જાય દાઢે; ૩૦

માંસ પ્રાશન કરે ગ્રાસ હેઠા પડે લેઈ તે આજ આકાશ દોડે,
રક્તનાં પાન કરતાં અતિ સ્વાદથી સ્નાયુ મજબૂત અને નસ વછોડે;
અંકમાં ખણ વીરાતણાં લેઈ શબ નહોરથી લેદતાં જેમ કોળુ,
આવતા જાય કર પાયને શોધતા પુષ્ટના દેહને, થાય ઝોળુ. ૩૧

ભૂખને તર્પ હમ્મેશની ટાળવા રૂદ્ર ભૂતેશ થઈ પૂર્ણ રાજ,
આજ ભોજન મનોહારી આપે ગણી વાજ સમ દોડતાં ભૂત પાજ;
પૂર્ણ ઉપકાર મન ધારતાં હાર કરતાં ઘણાં શીષના ક્રુદ્ધ પ્રાણી,
આજ પર્યંત કોરાં હતાં લંકમાં ભોગવે ભાવથી આ ઉલ્લણી. ૩૨

કોઈ ભડકા કરે કોઈ લય થાય, કો શ્વાન શીયાળ પેઠે બરાડે,
કોઈ રીસાય અમુઝાય ને દૂર જઈ ક્રોધથી વદન ને નયન ફોડે;
હંદુ પડતાં અને ગંદુ પઢતાં કરે રૂદન કો મહિષ પેઠે બરાડે;
વીર લંકેશ અવધેશનાં સૈન્યશું આજ માહેય સેના જમાડે ! ૩૩

આ સમે ત્રાસ આક્રંદ વર્ષાદ વર્ષા થકી સર્વ આશા-છવાઈ;
રાતની સાથ વ્યભિચારનો દૂત બહુ ધૂર્ત પણ લોભ પડીઓ ઘવાઈ;
મૂર્છના સેવતા પતિત અસહાય અરિ મારવામાં મહા પાપ જાણી,
રામ ધર્મજી વિરમ્યા રણે કે ફૂંડી રાક્ષસી બુદ્ધિ અમુરે પ્રમાણી. ૩૪

લેઈ શું જાઉં મુખ દુઃખ એ મૂર્ખને; માતની કુખતણી રૂખ ન જાણી
લોભથી દુષ્ટ સાક્ષાત કલિ નિઃસરે ત્યમ ઉભો શૂર પણ કૂર પ્રાણી,
મૃત્યુ આથી લક્ષું એમ પણ થાય પણ માનલંગે થયો છેક લેલો;
છેહ દઈ શુદ્ધ ક્ષત્રિય તણું રક્ત પીવા મથે જેમ વ્યંડળ છહેલો. ૩૫

બાણ ત્રણ જોષમાં મારતાં રોષમાં આણુ દે છે વણી અંતરાત્મા,
રામ રાજેન્દ્રને મૂર્છના આપતાં થાય લયગ્રસ્ત પણ મૂઢ પાખ્ખા;
હાથ હેઠા પડ્યા પ્રાણુ ઉંચા ચઢ્યા રામ રણમાં ઢળ્યા વેદનાથી,
અસ્ત્ર છોડી ઉદાસી ગ્રહી દુષ્ટ પણ જય ઘર “ધિરુ”! ઉચ્ચારણાથી. ૩૬

રામને પાડતો બાહુને ચોળતો નામ નિજ જોળતો શાન્તિ જોળે,
જ્ઞાન દુશ્વરિતનું માન જય ક્ષણિકનું જાણતાં હાણુને લાંણુ તોળે;
ક્રોધનો કામ શોકે ગ્રહો વેર બદલે વધ્યો કેર બહુ પેર અંગે,
કૃત્ય અવળું કરી દુષ્ટનું ચિત્ત પણ બેસતું શોકસાગર ઉછંગે. ૩૭

જાગશે રામ તો ઝેર મસ વ્યાપતાં વ્યાજ સાથે ટકા સર્વ દેશે,
જાણશે લોકતો મેંશ મુખ ચોપડી પંડ શિશુ નાર ક્ષિટકાર કે’શે;
દેવ દાનવ અને દૈત્યમાં આજ પર્યંતનો લાર આથીજ જશે,
કામરૂ લોક ગંધર્વ વિદ્યાધરો હાય ! અપકીર્તિ ચિરકાળ ગાશે. ૩૮

આવશે વાત જો માતના લક્ષમાં સ્નિગ્ધ વક્ષસ્થળે એ ન લેશે,
સમજશે પ્રાણુપ્યારી કુટિલતા દગો સ્નેહ બદલે ગૃહે કલેશ થાશે;
વૌર કૃતિનું સ્મરણ દગ્ધ અંતર કરી દેહ આયુષ્યને બુદ્ધિ કાપે,
એમ તર્કો કરી વીર વીલો થયો સર્વથા દુઃખ દુષ્કૃત્ય આપે. ૩૯

કંપતા દેહને ચિત્તના વેહ મસ્તિષ્કના ભ્રમણથી વદન ફાડી,
નયન ઉંચાં કરી સ્ખલિત પગલાં ભરે શ્રમિત મધુપાનથી જયમ અનાડી;
ગમન ક્યાં થાય તે જાણતો એ નથી ગુપ્ત કો શક્તિ જાણે ધકેલે,
દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મુકતો પરાકૃષ્ટથી દુર્ગ આગળ ઉભો વીર બેળે. ૪૦

સૈન્ય ને શક્તિ ને કીર્તિ આશા અને ધૈર્ય ઉત્સાહ બહુ શસ્ત્ર સાથે,
હરખને હોસથી નગરની બહાર ભભક્યો હતો ગરૂડ જ્યમ પક્ષીમાથે;
એકલો આજ એહોસ દુઃખે ભર્યો લિલ્લુ સમ ધિક્ક ! નિસ્તેજ આંખો,
રામ રુઝ્યા પછી દિવસ પલટાય ત્યમ આજ ગઢ લંકમાં કાળ ફાંખો. ૪૧

(રાજા વ્રત.)

વિસ્મૃતિ કૃતિની થવા યુક્તિનું શોધન કરવા,
લાગ્યો રાજ સમ મૂઢ તર્કના જળમાં તરવા;
મૃત મંત્રીને મિત્ર આંખની આગળ આલે,
ખની શત્રુથી ફૂર મૃત્યુથી ખમણા સાલે; ૪૨

વીર્યહીણ ને ક્ષીણ ક્ષીણ મોડે જ્યમ આંખું,
શક્તિ શૌર્ય કે દર્પ કોઈ સાથે નહિ આંખું;
દુઃખ અનાદિ અનંત સકલ સંસ્કૃતિનું સાથે,
વધતે વેગે વહે આજ રાવણસુત માથે; ૪૩

તોપણ હિમ્મત ધરે જતાં સિંહણનો જયો,
સંદેશો પ્રતિહાર સાથ રાજને કા'વ્યો;
ઉદય થતાં જ્યમ ભાણ વિખેરી વાદળ નાંખે,
જયમાં ત્યમ હુવિચાર મનસ્વી શેનો સાંખે. ૪૪

કપટ શત્રુશું કરી સંબંધીમાં છળ રમવા,
પિતા-પરાભવ થવા અજાણ્યે લાગ્યો મથવા,
ધરે દંભને જેમ ફૂરતા વિધવા વંધ્યા,
કરે શોકનો નાશ પ્રભાકરનો જ્યમ સંધ્યા. ૪૫

આઠમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ નવમો.

સંધ્યા, પુત્ર-વિરહ તથા ચંદ્રવર્ણન.

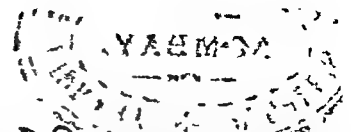
(પુષ્પિતાગ્રા વૃત્ત.)

લટક લટક લાજ સાથ સંધ્યા, શશિવર ચંદ્રકથી મનુષ્ય વંદા,
 લટલ વસન ધારતાં સુનેરી, રવિકરપાત થકી દિસે અનેરી; ૧
 ત્રિવિધિ પવન મ્હેલમાં ઉરાડી, શ્રમ કલમને મધુરી રહી નસાડી;
 શમન મન મનુષ્યનાં પમાડી, ગમન કરે ચપલા સમી અગાડી; ૨
 વયસ બટુક પક્ષીને સુવાડી, યુવતિમને સ્મર-ચોરને જગાડી,
 મૃદુ મૃદુ સ્વેર મંદ કર્ણ પાડી, તરુવર-મંડનથી દિશા રમાડી, ૩
 જળનિધિ લહરી થકી ભરીને, મહોતલ તાપ સમસ્ત સાંભરીને,
 વન ઉપવન ગંધથી રસીને, હૃદય હરે પ્રમદા જરા હસીને. ૪
 યુવતિજન દુ'વે સવચ્છ ગાય, ઘર ઘર નૌતમ ગાન તાન થાય;
 સરર સરર શબ્દ રાગ પૂરે, વલય-સતાર ચઢે અપૂર્વ સૂરે. ૫
 સુખ-શશિ ગૃહ-પંક્તિ મધ્ય રાજે, રવિ નિરખી જળશાઈ થાય લાજે;
 ગગન સદનમાં સજેલ સાડી, ઉદિત થતાં રમતી પ્રગલ્ભ લાડી; ૬
 શશિ રવિ ઘટ સ્વર્ણ ને રુપાના, કરતતિયષ્ટિ* વિષે ધરી, સુધાના,
 પરઉપકૃતિ ધારણે ધરે છે, જ્યમ લઈ કાવડ સાંજ સંચરેછે. ૭
 નિશચર રવિ અંબરાર્થ, વીર સુર-રિપુ રામ બની લહે અધીર,
 ઘન તમસ પ્રદોષ અત્ર ભારે, પરકલહે મહો ત્રસ્ત ભોઈ ભારે. ૮
 જનપથ પર વાત તુલ્ય વાત, સતત પ્રદોષ સમે ફરે અજાત;
 હરખ હરખ લંક-લોક માણે, હરખ પ્રયોજન લેશ કો ન જાણે. ૯
 કમલ રવિ તણો સમીપ અસ્ત, હુમુદ અને શશિ ભોઈ થાય મસ્ત,
 મહો ગગન વિષે ફરે અવક, જ્યમ બદલાયું દિનેશ રાજ્ય-ચક્ર. ૧૦
 ફનક-રજત-હુંદુભિ † સુધારી અનલવડે, વપુ નીલ વસ્ત્ર ધારી,
 પટુ પટહ પ્રદોષ શું વગાડે, કલહ અકાલ કદાચ શાન્ત પાડે. ૧૧
 અગણિત ગુણ રૂપ ભવ્ય કાયા, વશ કરવા લટ, સીત-મોહમાયા,
 શ્વસિત શ્વસિત સાથ ક્રોધ વામે, અતુલ તમોગુણનો પ્રતાપ જામે. ૧૨

* સૂર્યનાં કિરણ આડાં થયાથી તે રૂપી લાકડી.

† સૂર્ય અને ચંદ્ર એ રૂપી બે સોનારૂપાનાં નગારાં.

સકલ રજસસાથ સત્ત્વ ઢાંકે; પળ પળ કજ્જલ સાથ જેમ નાંખે
અતિશય લય શોક લોક ચિત્તે, નહિયુવરાજ વડ્યો પ્રદોષ વીત્યે. ૧૩
વર વિરહિત નાર જેમ ઘેલી, અસુર પુરી થઈ શુષ્ક પહેલબેલી;
પણ વિરહ હુમારનો વધારે, દશમુખ અંતર શોકભાર ભારે. ૧૪
અજિત સખળ ધૈર્યશૌર્ય-મુક્ત, રૂદન કરે જ્યમ પ્રેમદા અયુક્ત;
શરમ સુખ સુખુદ્ધિ ટેક ગર્વ, પરગૃહિણી ગ્રહતાં ગ્રહાય સર્વ. ૧૫
હૃદય દમ ભરાય કામસ્થાને, રુધિર વહે નખ ઓઠ નાક કાને;
વિષજલ* સમ સ્વેદથી નહવાયો, સુતવિરહે જન કોણુ નાવવાયો? ૧૬
રમણુ ભ્રમણુ હર્મ્યમાં કરીને, નયન છતાં થઈ અંધ આથડીને,
રજસ શિરસમાં ઘણી ધરીને, કર પગ દેહ ધરાતળે ધસીને, ૧૭
નૃપ ક્ષણુ ક્ષણુ કેશ-જૂટ તોડી, વરકરના વલયે લલાટ ફોડી,
ભ્રમિત ચલિત વૃત્તિથી અળે છે, સુત-વિરહે જન ચેહમાં બળે છે. ૧૮
લથડ કમકમી અનાર્ય આય, નયન-કટાર અટાર તુલ્ય થાય,
દશન કડક બોલતાં પોસાય, તન-વિરહે મન વૃદ્ધતું તવાય. ૧૯
નખ શિખ વપુ તાપથી તપાવે, તદપિ રગેરગ સીત શોષ લાવે;
ધબક ધબક થાય છાતી-છાટ, અવિનયનાં ફળ દુઃખ ને ઉચાટ. ૨૦
વચન પ્રલપતાં કરે વિલાપ, પરિજનને શઠ શાપ દે અમાપ;
વિકલ હૃદિત, દીન ને દિવાનો, વિનય ક્યે ન રહે લગાર છાનો. ૨૧
“તનય! તનય! ત્રાહિ! ત્રાહિ!” બોલી, જ્યમ પ્રગટે હૃદયે અનંગહોળી,
વપુ ધવલિત લસ્મતુલ્ય ધારે, નિશિચરને પણ પુત્રશોક શા’રે. ૨૨
હસિત મુખ ઉઠે લઈ કૃપાણુ, અરિગણુ કલ્પિત મારવા અબાણુ;
પદ પણ ન ટટાર રે’ પરાણુ; વિરહવ્યથા અરિને હજો ન શાણુ. ૨૩
નિરવધિ સુખ-સાગરે નિમગ્ન, શર કદી રોમ કરી શક્યું ન લગ્ન,
તદપિ હૃદય શલ્ય અઘ વાગે, કઠિન છતાં પણ સર્વ ગાત્ર ભાગે. ૨૪
ક્ષણુ ત્રણયુગતુલ્ય રાય લેખે, દશદિશમધ્ય દશાસ્ય પુત્ર દેખે,
તનય-વિરહની વ્યથા સહેવા, વિભુ ન સમર્થ, મનુષ્ય હોય કેવા? ૨૫
તન વિરહ થતાં અશસ્ત્ર ભાથી, જ્યમ જવરથી અમુઝાય ધીર હાથી,
સુભટ ધનિક સર્વ થાય રાંક, તનય જતાં વ્યથનો રહે ન આંક. ૨૬

પરવશ પ્રભુ લંકનો અનાથ,
મરણુ શરણુ થાય આમ જોતે,
સકલ સકલ ચિત્ત મધ્ય ધારી
જડિત નલ-અલિદમાં ચઢીને

જલમય શશિકાન્તની અગાશી,
નિરર્ખો ધહ, પ્રિયા-પ્રસંગ ત્યાગી,

સુરતરમત થાય તોય નાર
પ્રણયકલહનો મૃગાંક સાક્ષી,

અભિનય ક્ષણ આપતો પ્રમાણી,
યુવતિજન ગૃહે વધાવવાને,

શશિ અનલ અનંગનો વધારે,
તદપિ શ્રમ હરે, પ્રશાંતિ વર્ષે

સુદિત વદન મંદ મંદ જામે
મૃદુકર પ્રસરી મનુષ્ય ચિત્ત,

અસુર કપિનું યુદ્ધ ના વિરામે,
જવલિત સકલ થાય લોકવૃંદ

રઘુવર હણવા નૃશંસ-નેતા
નિશચર નિજ જાત-લાજ-ખ્યારે

અતુલિત અતિ લાર જે ધરાના
પરિશ્રમ કરતાં ન રાઠ છાંડે,

ઉદધિજળ અઢાવતો ઉછાળે,
યુવતિહૃદયમાં અલજ્જ કામ,

હિમકર કર ઢાળતો ધરાના
જળસમુદય મધ્ય નૃત્ય માંડી,

દ્વિનકરદુહિતા રૂડી ત્રિયામા
દશશત કર સાથ ચંદ્ર આવ્યા

રસિક જન રમાડવા નિરાંતે
ફલિત નહિ પ્રયત્ન આજ થાય,

ભ્રમ કવમનો નિજ સાથ-સાથ-સાથ;
પતિતજની મૃત થાય શ્વાન-મોતે, ૨૭

નિશચર તેજ લલાટ મધ્ય લારી,
ઝરણુરહ્યો મન-શાન્તિનાં ઝરીને. ૨૮

પર રહ્યો પોયણીશી ચૌઓ વિકાસી
ચલ, રમવા ઉતર્યો, શશી સુહાગી. ૨૯

શરમ ધરે ન શશાકુની લગાર,
પણ ઉર લીતિ ધરે નહિ મૃગાક્ષી. ૩૦

શશિ પતિપ્રેમ વધારનાર જાણી,
લઈ નવયૌવન સાથ જાય જાણે. ૩૧

વિરહિતને શમતા ન દે ઉધારે,
વરવહુના પરિરંભ જોઈ હર્ષે. ૩૨

દ્યુતિ ધરતો નિશકાલિમા વિરામે,
વિનિત કરે પ્રણયે શશિ ખચીત. ૩૩

શિવદૃગનો જ્યમ ક્રોધ-વહ્નિ જામે,
હિમપરજન્ય કરે સુરેન્દ્ર ચંદ્ર. ૩૪

અધમ કૃત્તી કરતો અધર્મ-વેત્તા,
ગગન વિષે જઈ નીતિ-દીપ ધારે. ૩૫

જગ કનડે જ્યમ કેસરી ઢિવાના,
શશિ સમજી નલ મધ્ય પાશ માંડે. ૩૬

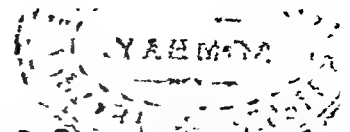
રસ તડ ઔષધમાં, સ્વરાજ્ય કાળે,
હરિજનને મુખ ધૃષ્ટ રામ નામ. ૩૭

ધવલ નિતંબ વિષે શિલાતલોના,
ટુક ટુક દેહ કરે વિષાદ છાંડી. ૩૮

પરિણીત ક્રીધ વિલાસકારો શ્યામા,
નૃપ વ્યભિચાર-કલંક જેમ ધોવા. ૩૯

અહુ મથતાં જન-મોદ કાજ ખાંતે,
શશિ ઘર રીસ નિશા સમેત જાય. ૪૦

સકલ રજસસાથ સત્ત્વ ઠાંકે; પળ પળ કળ્લલ સાથ જેમ નાંખે
અતિશય લય શોક લોક ચિત્તે, નહિયુવરાજ વલ્લ્યો પ્રદોષ વીત્યે. ૧૩
વર વિરહિત નાર જેમ ઘેલી, અસુર પુરી થઈ શુષ્ક પહેલબેલી;
પણ વિરહ હુમારનો વધારે, દશમુખ અંતર શોકભાર ભારે. ૧૪
અનિત સખળ ધૈર્યશૌર્ય-મુક્ત, રૂદન કરે જ્યમ પ્રેમદા અયુક્ત;
શરમ સુખ સુશુદ્ધિ ટેક ગર્વ, પરગૃહિણી ગ્રહતાં ગ્રહાય સર્વ. ૧૫
હૃદય દમ ભરાય કામસ્થાને, રુધિર વહે નખ ઓઠ નાક કાને;
વિષજલ* સમ સ્વેદથી નહવાયો, સુતવિરહે જન કોણ નાઘવાયો? ૧૬
રમણ ભ્રમણ હર્મ્યમાં કરીને, નયન છતાં થઈ અંધ આથડીને,
રજસ શિરસમાં ઘણી ધરીને, કર પગ દેહ ધરાતળે ધસીને, ૧૭
નૃપ ક્ષણ ક્ષણ કેશ-જૂટ તોડી, વરકરના વલયે લલાટ ફોડી,
ભ્રમિત ચલિત વૃત્તિથી ચળે છે, સુત-વિરહે જન ચેહમાં બળેછે. ૧૮
લથડ કમકમી અનાર્થ ખાય, નયન-કટાર અટાર તુલ્ય થાય,
દશન કડક બોલતાં પોસાય, તન-વિરહે મન વૃદ્ધતું તવાય. ૧૯
નખ શિખ વપુ તાપથી તપાવે, તદપિ રગેરગ સીત શોષ લાવે;
ધબક ધબક થાય છાતી-છાટ, અવિનયનાં ફળ દુઃખ ને ઉચાટ. ૨૦
વચન પ્રલપતાં કરે વિલાપ, પરિજનને શક શાપ દે અમાપ;
વિકલ ક્રુધિત, દીન ને દિવાનો, વિનય કર્યે ન રહે લગાર છાનો. ૨૧
“તનયા! તનયા! ત્રાહિ! ત્રાહિ!” બોલી, જ્યમ પ્રગટે હૃદયે અનંગહોળી,
વપુ ધવલિત લસ્મતુલ્ય ધારે, નિશિચરને પણ પુત્રશોક શા’રે. ૨૨
હસિત મુખ ઉઠે લઈ કૃપાણુ, અરિગણ કલિપત મારવા અભાણુ;
પદ પણ ન ટટાર રે’ પરાણે; વિરહવ્યથા અરિને હજો ન શાણે. ૨૩
નિરવધિ સુખ-સાગરે નિમગ્ન, શર કદી રોમ કરી શક્યું ન લગ્ન,
તદપિ હૃદય શલ્ય અલ્પ વાગે, કઠિન છતાં પણ સર્વ ગાત્ર લાગે. ૨૪
ક્ષણ ત્રણયુગતુલ્ય રાય લેખે, દશદિશમધ્ય દશાસ્ય પુત્ર દેખે,
તનય-વિરહની વ્યથા સહેવા, વિશ્વ ન સમર્થ, મનુષ્ય હોય કેવા? ૨૫
તન વિરહ થતાં અશસ્ત્ર લાથી, જ્યમ જવરથી અમુઝાય ધીર હાથી,
સુલટ ધનિક સર્વ થાય રાંક, તનય જતાં વ્યથનો રહે ન આંક. ૨૬

પરવશ પ્રભુ લંકનો અનાથ,
 મરણ શરણ થાય આમ જોતે,
 સકલ સકલ ચિત્ત મધ્ય ધારી
 જડિત નલ-અલિદમાં ચઢીને
 જલમય શશિકાન્તની અગાશી,
 નિરર્ખો ધહ, પ્રિયા-પ્રસંગ ત્યાગી,
 સુરતરમત થાય તોય નાર
 પ્રણયકલહનો મૃગાંક સાક્ષી,
 અભિનય જાળ આપતો પ્રમાણી,
 યુવતિજન ગૃહે વધાવવાને,
 શશિ અનલ અનંગનો વધારે,
 તદપિ શ્રમ હરે, પ્રશાંતિ વર્ષે
 સુદિત વદન મંદ મંદ - જામે
 મૃદુકર પ્રસરી મનુષ્ય ચિત્ત,
 અસુર કપિનું યુદ્ધ ના વિરામે,
 જવલિત સકલ થાય લોકવૃંદ
 રઘુવર હણવા નૃશંસ-નેતા
 નિશચર નિજ જાત-લાજ-ખ્યારે
 અતુલિત અતિ લાર એ ધરાના
 પરિશ્રમ કરતાં ન રાહ છાડે,
 ઉદધિજાળ ચઢાવતો ઉછાળે,
 યુવતિહૃદયમાં અલજ્જ કામ,
 હિમકર કર ઢાળતો ધરાના
 જળસમુદય મધ્ય નૃત્ય માંડી,
 દ્વિનકરદુહિતા રૂડી ત્રિયામા
 દશશત કર સાથ ચંદ્ર આવ્યા
 રસિક જન રમાડવા નિરાંતે
 ફલિત નહિ પ્રયત્ન આજ થાય,

ભ્રમ કલમનો નિજ સાથ સાત્ર સાથ;
 પતિત બની મૃત થાય શ્વાન-મોતે, ૨૭
 નિશચર તેજ લલાટ મધ્ય ભારી,
 ઝરણુરહ્યો મન-શાન્તિનાં ઝરીને. ૨૮
 પર રહ્યો પોયણીશી સ્ત્રીઓ વિકાસી
 ચલ, રમવા ઉતર્યો, શશી મુહાગી. ૨૯
 શરમ ધરે ન શશાકુની લગાર,
 પણ ઉર ભીતિ ધરે નહિ મૃગાક્ષી. ૩૦
 શશિ પતિપ્રેમ વધારનાર જાણી,
 લઈ નવયૌવન સાથ જાય જાણે. ૩૧
 વિરહિતને શમતા ન દે ઉધારે,
 વરવહુના પરિરંભ જોઈ હર્ષે. ૩૨
 દ્યુતિ ધરતો નિશકાલિમા વિરામે,
 વિજિત કરે પ્રણયે શશિ ખચીત. ૩૩
 શિવદૃગનો જ્યમ ક્રોધ-વહ્નિ જામે,
 હિમપરજન્ય કરે સુરેન્દ્ર ચંદ્ર. ૩૪
 અધમ કૃત્તી કરતો અધર્મ-વેત્તા,
 ગગન વિષે જઈ નીતિ-દીપ ધારે. ૩૫
 જગ કનડે જ્યમ કેસરી દિવાના,
 શશિ સમજી નલ મધ્ય પાશ માંડે. ૩૬
 રસ તડ ઔષધમાં, સ્વરાજ્ય કાળે,
 હરિજનને મુખ ધૃષ્ટ રામ નામ. ૩૭
 ધવલ નિતંબ વિષે શિલાતલોના,
 ટુક ટુક દેહ કરે વિષાદ છાંડી. ૩૮
 પરિણીત કીધ વિલાસકારો શ્યામા,
 નૃપ વ્યભિચાર-કલંક જેમ ધોવા. ૩૯
 અહુ મથતાં જન-મોદ કાજ ખાંતે,
 શશિ ઘર રીસ નિશા સમેત જાય. ૪૦

આગ્નિ ત્રિલોચન અશ્વ થકી પ્રસર્યે બહુ દીપ્ત બન્યો અવરોધે,
લસ્મ કરે રમરને ત્રણ લોક અનાથ આદર્ષ કરી જયમ ક્રોધે;
દુઃખ ઘટે ન સખા પર તેથી નિશાચર શંકર-લાલ વિરાધ,
શાન્તિ રહે પ્રસરી, પણ આજ બન્યો હતાશા અને મનલાચ. * ૪૧

અંધુધિ તાત અને જનનિ જળમાત સહોદર શ્રી જનમેલી,
દિવ્ય સુધા નિજ અંતરમાં, શિવલાલ વસે, કર્કો-દૌસ્તુલ બેલી,
સેનપતિ સ્મરનાયકનો, પતિ રોહિણીનો પ્રિય સર્વ તણો છે,
તોપણ અસ્ત થયો શશિરાજ, અહો ! ઉદયાસ્ત-પ્રલાવ ઘણો છે. ૪૨
દિવ્ય પરી મુખ ગૌર ધરી જયમ અંબર શ્યામ વિષે વિલસે છે,
રાત સમે નલ મિષ્ટ સરોવરમાં લયમ પંકજ નૃત્ય કરે છે;
તોપણ પાંખડી સર્વ સમેત મિચાય ઉદિત થયો જવ લાનુ,
આજજ આ ગઠ લંક વિષે કયમ આમ અહો ! વિપરીત જણાણું. ૪૩

નવમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ દશમો.

પ્રભાત, નગરજન તથા સામૈયાનું વર્ણન.

(પ્રહર્ષણી વૃત્ત.)

તારાઓ પતિત અમૂ સમાન ક્ષીણ, શુભ્રાંશુ રઘુવર તુલ્ય તેજહીન;
ઉંચેથી નલ દવ બિંદુઓ સ્ત્રવેછે, સ્વર્ગે શું અમર અનર્થથી રહે છે ! ૧
ધૂમેથી ગિરિવર સ્પષ્ટ ના જણાએ, જાણે કે તરુવર શોકસ્નાન નાહે;
પ્રાસાદો નલ નિજ શીખરો અરાડી, ઢાંકેછે મુખ પર સૂક્ષ્મ શ્યામ સાડી. ૨
નિદ્રાનો જગ કરતું સમસ્ત ત્યાગ, ખોળે તે દશમુખ-બ્રાત ઘેર માગ;
માધુર્યે યુત શુક કોકિલાનું ગીત, ખેંચી લે નિજ પર દંપતીનું ચિત્ત. ૩
પ્રેમીએ દઢ પરિરંલ પક્ષિણીનો, રાત્રીશે મૃદુ કરસ્પર્શ પક્ષિણીનો,
જ્યોત્સ્નાએ મુખમય સ્પર્ષ આશકેરો, આ કાળે હરખસમેત ત્યાગ કીધો. ૪

* પોતાના મિત્ર મદનની સાન્ત્વના માટે શંકરને કપાળે જઇને ચંદ્ર રહ્યો;
પણ આજ પોતાના નિશાચરને શાન્તિ કરવામાં નિરાશ થતાં તે અસ્ત થયો.

રાત્રીએ શરમ શમાવનાર વસ્ત્ર, કુંદર્પે દરપ વધારનાર શસ્ત્ર,
 રામાએ અરથ-લયો કટાક્ષ પેચી, બાણીને હુસમય હાલ લીધ ખેંચી. ૫
 વામાઓ મુખ વપુ દર્પણે નિહાળે, સંતાડે નખક્ષત વિસ્તરેલ ગાલે;
 અંબોડો શ્વેત થયલો સતૈલ હોળે, ભૂસેલો તિલ કરતી ત્રિયા કપોલે. ૬
 નિદ્રાને શ્રમ કરવા સુદૂર પેરે, નાહીને યુવતિજનો દુકૂલ પેરે;
 રાત્રીની નયન-રતાશ ભાલ ધારે, દેખાતાં હૃદય કંચુકે નિવારે. ૭
 આ કાળે ગૃહિણી ગૃહેશ્વરી જણાય, તાણીને મધુર પ્રભાત શુદ્ધ ગાય;
 કેડે કે શિરપર લેઈ વારિ-પાત્ર, દીપાવે જાળ કૃતિમાં સ્ત્રીઓ સ્વગાત્ર. ૮
 ચક્ષીઓ ચક્ર ચક્ર બોલતી ઉડેછે, મેનાનો સ્વર સુરસાથ નીકળેછે;
 અભારે વિરહિત સારસાં મળે છે, દર્શાવે નિજ અનિવાર્ય પ્રેમ જો છે. ૯
 વાપીને તટ ભરવા પ્રભાત પાણી, આવેછે ઘટ લઈ શું અનંગરાણી;
 ચાલેછે મનહર મંદ મંદ ચાલ, શિખ્યા કે ગતિ નિજ શિખવે મરાલ. ૧૦
 હંસીઓ કલ સ્વર મિષ્ટ આલપે છે, અંજીરાં લય કરવા શકે રટે છે;
 આ કાળે પવન મદાન્ધ છેક થાય, નારીના સ્તનયુગમાં જઈ ભરાય. ૧૧
 હારેલો ઉદય કરે, કરે પતંગ, સંહારે તિમિર, ધરી સુવર્ણ રંગ;
 રીસાઓ હિમકર-રાતના પ્રભાવે, તેથી કે અરુણ જણાય છે સ્વભાવે? ૧૨
 ક્રો'નાથી રવિપ્રતિ દૃષ્ટિપાત થાય? જોતાંમાં જળ જનચક્ષુમાં ભરાય;
 આઘેથી નમન કરી રહે તમામ, મો'ટાને નવ ગજથી ભલો પ્રણામ. ૧૩
 ઉઘોળે સકલ સમાજને લગાડે, આભાથી ત્રિભુવન સૃષ્ટિને રમાડે;
 વર્ષેછે ઘર ઘર હુંફ, ચંડ આપ, મો'ટાનો ઉદયસમે ભલો પ્રતાપ. ૧૪
 દેખાડી નિજ અધિકારનું મહત્ત્વ, શોષે છે નિજ રિપુતાત* કેરું સત્ત્વ;
 સંતોષે શુચિ જગ મિષ્ટ વારિ-દાને, મો'ટા તો ઉપકૃતિમાં મહત્ત્વ માને. ૧૫
 નારીનાં વદન મૃગાકુપૂર્ણ બાણી, ફેકે છે દશશતબાણુ તેગ તાણી;
 ઉગ્માથી રવિ મૃદુ સ્નેહ-યષ્ટિ બાળે; મુક્તાનાં કણુસમ સ્વેદ બિંદુ ભાલે. ૧૬
 ધારીને, પ્રણુ પ્રમદા સુરપમૂર્તિ, આણે છે મુદ નયને, પદાબ્જ સ્ફુર્તિ,
 ધીકેછે લમ લમ દ્વેશથી પતંગ, વાઘેછે શશિવદની તણો ઉમંગ. ૧૭
 ક્ષેત્રોના રજકણને ઘણો તપાવે; પોતાના પ્રિયતમ પક્ષને હસાવે;
 ઉઘોળી સમ ઉદયાચળે જણાય, ધીરે તે ડગ ભરતાં મહાન થાય. ૧૮

* સૂર્યની આકાશ-પદવી લેનાર ચંદ્રના પિતા સમુદ્ર. તેનું સત્ત્વ એટલે જળ.

(મન્દ્રવિજય.)

આગ્નિ ત્રિલોચન ચક્ષુ થકી પ્રસર્યે બહુ દીપ્ત બન્યો આવરોધે,
 લસ્મ કરે સ્મરને તણુ લોક અનાથ આદર્ષ કરી જ્યમ ક્રોધે;
 દુઃખ ઘટે ન સખા પર તેથી નિશાચર શંકર-લાલ વિરાજ,
 શાન્તિ રહે પ્રસરી, પણ આજ બન્યો હતઆશ અને મનલાજ. * ૪૧

અંબુધિ તાત અને જનનિ જળમાત સહોદર શ્રી જનમેલી,
 દિવ્ય સુધા નિજ અંતરમાં, શિવલાલ વસે, કર્નો-કૌસ્તુભ બેલી,
 સેનપતિ સ્મરનાયકનો, પતિ રોહિણીનો પ્રિય સર્વ તણો છે,
 તોપણ અસ્ત થયો શશિરાજ, અહો ! ઉદયાસ્ત-પ્રભાવ ઘણો છે. ૪૨

દિવ્ય પરી મુખ ગૌર ધરી જ્યમ અંબર શ્યામ વિષે વિલસે છે,
 રાત સમે નલ મિષ્ટ સરોવરમાં લયમ પંકજ નૃત્ય કરે છે;
 તોપણ પાંખડો સર્વ સમેત મિત્રાય ઉદિત થયો જવ ભાનુ,
 આજજ આ ગઢ લંક વિષે ક્યમ આમ અહો ! વિપરીત જણાણું. ૪૩

નવમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ દશમો.

પ્રભાત, નગરજન તથા સામૈયાનું વર્ણન.

(પ્રહર્ષણી વૃત્ત.)

તારાઓ પતિત ચમૂ સમાન ક્ષીણ, શુભ્રાંશુ રઘુવર તુલ્ય તેજહીન;
 ઉચ્ચેથી નલ દવ ઊંદુઓ સ્ત્રવેછે, સ્વર્ગે શું અમર અનર્થથી રહે છે ! ૧

ધૂમેથી ગિરિવર સ્પષ્ટ ના જણાએ, જાણે કે તરુવર શોકસ્નાન નાહે;
 પ્રાસાદો નલ નિજ શીખરો અરાડી, ઢાંકેછે મુખ પર સૂક્ષ્મ શ્યામ સાડી. ૨

નિદ્રાનો જગ કરતું સમસ્ત લાગ, ખોળે તે દશમુખ-બ્રાત ઘેર ભાગ;
 માધુર્યે યુત શુક કોકિલાનું ગીત, ખેંચી લે નિજ પર દંપતીનું ચિત્ત. ૩

પ્રેમીએ દઢ પરિરંલ પદ્મિણીનો, રાત્રીશે મૃદુ કરસ્પર્શ પદ્મિણીનો,
 જ્યોત્સ્નાએ સુખમય સ્પર્ષ આશકેરો, આ કાળે હરખસમેત લાગ કીધો. ૪

* પોતાના મિત્ર મદનની સાન્ત્વના માટે શંકરને કપાળે જઘને ચંદ્ર રહ્યો;
 પણ આજ પોતાના નિશાચરને શાન્તિ કરવામાં નિરાશ થતાં તે અસ્ત થયો.

રાત્રીએ શરમ શમાવનાર વસ્ત્ર, કંદર્પે દરપ વધારનાર શસ્ત્ર,
 રામાએ અરથ-લયી કટાક્ષ પેચી, જાણીને હુસમય હાલ લીધ ખેંચી. ૫
 વામાઓ મુખ વપુ દર્પણે નિહાળે, સંતાડે નખક્ષત વિસ્તરેલ ગાલે;
 અંખોડો શ્વથ થયલો સતેલ હોળે, ભૂસેલો તિલ કરતી ત્રિયા કપોલે. ૬
 નિદ્રાને શ્રમ કરવા મુદ્દર પેરે, નાહીને યુવતિજનો દુકૂલ પેરે;
 રાત્રીની નયન-રતાશ ભાલ ધારે, દેખાતાં હુચ્ચક્ર કંચુકે નિવારે. ૭
 આ કાળે ગૃહિણી ગૃહેશ્વરી જણાય, તાણીને મધુર પ્રભાત શુદ્ધ ગાય;
 કેડે કે શિરપર લેઈ વારિ-પાત્ર, દીપાવે જુજ કૃતિમાં સ્ત્રીઓ સ્વગાત્ર. ૮
 અધીઓ ચક્ર ચક્ર બોલતી ઉડેછે, મેનાનો સ્વર સુરસાથ નીકળેછે;
 અભારે વિરહિત સારસાં મળે છે, દર્શાવે નિજ અનિવાર્ય પ્રેમ જે છે. ૯
 વાપીને તટ ભરવા પ્રભાત પાણી, આવેછે ઘટ લઈ શું અનંગરાણી;
 ચાલેછે મનહર મંદ મંદ ચાલ, શિખ્યા કે ગતિ નિજ શિખવે મરાલ. ૧૦
 હંસીઓ કલ સ્વર મિષ્ટ આલપે છે, અંજીરાં લય કરવા શકે રટે છે;
 આ કાળે પવન મદાન્ધ છેક થાય, નારીના સ્તનયુગમાં જઈ ભરાય. ૧૧
 હારેલો ઉદય કરે, કરે પતંગ, સંહારે તિમિર, ધરી સુવર્ણ રંગ;
 રીસાયો હિમકર-રાતના પ્રભાવે, તેથી કે અરુણ જણાય છે સ્વભાવે? ૧૨
 કો'નાથી રવિપ્રતિ દૃષ્ટિપાત થાય? જોતાંમાં જળ જનચક્ષુમાં ભરાય;
 આઘેથી નમન કરી રહે તમામ, મો'ટાને નવ ગજથી લલો પ્રણામ. ૧૩
 ઉઘોળે સકલ સમાજને લગાડે, આભાથી ત્રિભુવન સૃષ્ટિને રમાડે;
 વર્વેછે ઘર ઘર હુંફ, ચંડ આપ, મો'ટાનો ઉદયસમે લલો પ્રતાપ. ૧૪
 દેખાડી નિજ અધિકારનું મહત્ત્વ, શોષે છે નિજ રિપુતાત* કેરું સત્ત્વ;
 સંતોષે શુચિ જગ મિષ્ટ વારિ-દાને, મો'ટા તો ઉપકૃતિમાં મહત્ત્વ માને. ૧૫
 નારીનાં વદન મૃગાકુપૂર્ણ જાણી, ટ્રેકે છે દશશતઆણુ તેગ તાણી;
 ઉભાથી રવિ મૃદુ સ્નેહ-યષ્ટિ બાળે; મુક્તાનાં કણુસમ સ્વેદ બિંદુ ભાલે. ૧૬
 ધારીને, પ્રણુ પ્રમદા સુરૂપમૂર્તિ, આણુ છે મુદ નયને, પદાબ્જ સ્ફુર્તિ,
 ધીકેછે લયમ લયમ દ્વેશથી પતંગ, વાઘેછે શશિવદની તણો ઉમંગ. ૧૭
 ક્ષેત્રોના રજકણને ઘણો તપાવે; પોતાના પ્રિયતમ પદ્મને હસાવે;
 ઉઘોળી સમ ઉદયાચળે જણાય, ધીરે તે ડગ ભરતાં મહાન થાય. ૧૮

* સૂર્યની આકાશ-પદવી લેનાર ચંદ્રના પિતા સમુદ્ર. તેનું સત્ત્વ એટલે જળ.

લોકોનાં મન વ્યવહારની ક્રિયામાં, રાત્રીનું તિમિર સમુદ્રની ગુહામાં,
રામાની રતિ નંબ કેશને સ્તનોમાં, પૂરીને દિનકર પૂજ્ય છે જનોમાં. ૧૯
આ કાળે મસ થઈ ભીડ રાજદારે, દેખાએ સકળ સ્થળે ઉમંગ ભારે;
વાધે છે પથપર હાર એય યાજુ, લોકોનું પળ પળ થાય વ્હાલ તાજુ. ૨૦

હાંસીલાં મુખ ઠરતાં નથી જરાએ, ઉત્સાહી જન દૂરતાં અતુર્દિશાએ;
ઉત્કઠા દિવસસમેત વૃદ્ધિ પામે, લોકોમાં અનુપમ રાજભક્તિ ભમે. ૨૧

વિદ્યાર્થી ગુરુમુખ પાઠ લેઈ વ્હેલા, આવ્યા છે દરશન કાળ સર્વ પેલા;
આવ્યા છે શુભકૃતિ છોડતાં યશસ્વી, કાર્યોનું મનન તથા દઈ મનસ્વી. ૨૨

આવ્યા છે વ્યથિત જનો વિરામ કાળ, છોડીને ધનજપ વૈશ્યના સમાજ;
ધ્યાનીને જપતપ ત્યાગતાં વિરાગી, આવ્યા છે અજગરશા છતાં અભાગી. ૨૩

ભિક્ષાર્થી નયન તણા પ્રમોદ કાળે, આવ્યા છે ઉદરસ્પૃહા ધરી ન આળે;
વિપ્રોના ગણ પણુ લૈક્ય-પ્રાપ્તિ માટ, આવ્યા છે સકલ જતા કરી ઉચાટ. ૨૪

પિત્રાર્ધ-જન પણુ લોકલાજ ધારી, બોલીને વિષમય વક્ત ઉક્તિ કારી,
ધર્મથી નૃપસુત છિદ્ર દોષ બેવા, આવ્યા છે જ્યમ રિપુપાપતાપ ધોવા. ૨૫

અદ્વૈતી અબુધ નિરીશ્વરાદિ શાક્ત બ્રહ્મરો ઋષિજન દેવ દૈત ભક્ત,
શાસ્ત્રોને સ્મૃતિ શ્રુતિ ન્યાયમાં મતીલા, આવ્યા છે નવરસ ભૂલતાં છબીલા. ૨૬

છોડીને દઢ હઠયોગની સમાધી, આવ્યાછે મુનિજન ઓઢતાં ઉપાધિ;
લંકામાં પુરુષ ગૃહે રહ્યો ન આજ, ઉભાણી જ્યમ નિસર્યો બધો સમાજ. ૨૭

રસ્તામાં શકટિક ને વિશાળ માંચે, હમ્મ્યોની ગિરિવર તુલ્ય ઉચ્ચ ટોચે,
એકા કો તરુવરના મહાન ડાળે, રૂપાળા હયરથમાં રહી નિહાળે. ૨૮

વંદાની ઉપર પગે ફલંગી ઘોડા, રાખીને પથપર કોઈ દિવ્ય ઘોડા,
સુંવાળાં તટપર ને જળાશયોના એકા કો શૌખર ચઢી શિવાલયોના. ૨૯

ખિંછાવી પથપર વસ્ત્ર કે સરાંડી, વાળીને જન નઘરોળ શા પલાંડી,
કાંધે કે સુહૃદ્તણી જઈ ચઢીને, એકા કો, નવગૃહપાલખે અડીને. ૩૦

આનંદે પ્રિયજનઅંગુલી સહીને, સોનેરી પટમય છત્ર કે ધરીને,
ઝાલીને કનકછડી કરે પુમાન ઉભા કો સમુદય ન્યાળતા યુવાન. ૩૧

નાંખીને સુહૃદગણે સુવર્ણહસ્ત, ખંતીલા લરવયમાં બનેલ મસ્ત;
લુંછેછે મુખ નિજ રેશમી રૂમાલે, ચૌકાવે અનિયત મર્મના સવાલે. ૩૨

હોડાવી નયનંકુરંગ-ઠામ ઠામ, ભારીને હૃદય તલ શૂન્યતા તમામ,
આલે કો સડફડ કામ હોય જાણે, બોલાવે પણ ઠરતા નથી પરાણે. ૩૩

પ્રાસાદો સુરસ સુરંગથી ભરેલી, હીરાને વિધવિધ રતથી જડેલી,
દેખાતી અનુપમ બ્રહ્મમ્હોલ જેવી, આજેની પણ ઉપમા અપૂર્વ દહેવી. ૩૪

છાંદ્યું છે જળ ઘરના ઉપાડ સામાં, રંગોળી બહુ ચીતરી ગૃહાંગુલામાં;
વેચ્યાં છે કુસુમ ગુલાબ માલતીનાં, આંધ્યાં છે ઘર ઘર તોરણો મણિનાં. ૩૫
પુત્રીનો અવિરલ કેશપાશ હોળી, પેરાવી નવ ભરગચ્છ ઝીક ચોળી;
ચોડીને તલ તિલડી કપાલ ગાલે, શૃંગારી મરકતથી ભરેલ માળે. ૩૬

માથેથી બહુ વિખરાય કૃષ્ણ કેશ, આળાના દ્વયકરમાં રુમાલ બેશ;
સાહે કો કર પુતળી હિરણ્ય-સોટી, સંતાડે લઘુ મુકમાં ઘણી ચણોડી. ૩૭
આળોટી મધુર અપૂર્ણ ગીત ગાય, બેશીને સહુ શણગાર નેઈ જાય;
ઉભેલી મૃદુ મૃદુ બોલ આલપેછે, દોડે ત્યાં પણખણ અંજરાં રટેછે. ૩૮

બોલીને અતિ નિરદોષ વાક્ય ન્હાનાં, બેચેછે શુભ જરિયાન સ્તિગ્ધ માનાં;
આળાનું અસમય હાર્ય વાર વાર, જોતામાં સહજ વધે પવિત્ર પ્યાર. ૩૯
પુત્રોને ઝઘઝઘતા ઉપાન ઘાલી, પેરાવે નવ પરિધાન માત વ્હાલી;
કંદોરો કૃષ કટિમાં ધરેલ કોડે, આંધ્યો છે રુચિર રુમાલ આડસોડે. ૪૦

ચોળીને વપુપર ગંધ ને કુલેલ, સીધોડી ભૂકુટિ વિષે ભુરી કરેલ,
આંધીને જળહળ આંહ બેય આજુ, ઝીધું છે તિલક કપાલમધ્ય તાજુ. ૪૧
ઘાલ્યો છે દ્વયસરગોફ કંઠદેશે, શોભેછે ગરદનપ્રાન્ત કૃષ્ણ કેશે;
માથામાં મુકુટ સમાન ટોપ ઘાલી, માતાએ કનકછડી કિશોર આલી. ૪૨

હોડાવી રમુઝ કરાવતાં હસે છે, આંખીને હૃદયવિષે વ્યથા હરે છે;
મ્હોટાની પ્રતિકૃતિ પુત્ર જે કરેછે, નારીઓ પતિ-પ્રતિબિંબ ત્યાં જુવેછે. ૪૩
બોળામાં સુત નમતે મુખે સુવાડી, ઠોંકે છે સહૃદય પુષ્ટ પૃષ્ઠ માડી;
પૂછેછે વહુ વરવા અનેક વાત, વાંચેલું રટન કરાવતી સુભત. ૪૪

પહેરીને અમર અમૂલ્ય આંટ સાડી, બોળામાં નિજ શિશુ ધાવણું સુવાડી,
આપેછે સ્તન મુખમાં પ્રમોદ આણી, બેઠી છે ઉમરવિષે અનેક શાણી. ૪૫

રૂપાળી તસતસ કંચુકી ધરીને, લાડીલો શિશુ કૃષ કેડથી ચહીને,
ન્યાળેછે મુખ સુતનું જરા હસાવી, રામાઓ શશિ સમ ગેહ યહાર આવી. ૪૬

મુંઝીને કટિ પર હાથવણિ ના'ની, જૂકે છે ભરછક અંગમાં ભુવાની,
 છેયાં બે પગદ્વયપાસ આથડેછે, વામાક્ષી સ્થિર થઈ આંગણે ઠરે છે. ૪૭
 રાખીને સ્તનપર એક હાથ આડો, બાણે કો રસમય લૂટશે અખાડો,
 ખારીએ ફુટિલ દગે હૃદયે જોઈ, છૂટેલો કચ ધરતાં ઉભેલ કોઈ. ૪૮
 સાહેલી સમ વય રૂપ ને સ્વભાવે, દેખાડે મદન-પ્રરોહ હાવભાવે,
 બોલેછે મરમ ગિરા રુડી રસાળી, આપે લે સુખમય અર્થવાન તાળી. ૪૯
 બેઠી છે શિશુ લઈને ઘણી છતમાં, બૂલી છે ઘરકૃતિ માર્ગની મઝામાં;
 બેલેછે અવિદિત કાળ તુચ્છ જાણી, ગાળે છે મનહર ગીત કામરાણી. ૫૦
 નારીનાં મુખ મુખવાસથી ભરેલ, ચોળ્યાં છે વપુપર શાં મુગંધ તેલ ?
 મુંવાળા અધર-પ્રવાળ શુદ્ધ લાલ, બાલાકેં તકતકતું દિસે કપાળ. ૫૧
 આંબેલાં નયન કુરંગને લલવે, અંબોડો અહિ-અહમેવને તલવે;
 દેખાડી મૃદુ હસી દંતની સુરેખા, રામાઓ પરપતિને કરે અદેખા. ૫૨
 આ કાળે પરિજન પુત્ર પાસ જાય, સામંતો ગજપર રાજ્ય-ચિહ્ન સ્થાય;
 બ્રાતાઓ હય-રથમાં પિરાજમાન, મેનામાં ગુરુજન માંડતા પ્રયાણ. ૫૩
 દુબેલો ગહન વિચારશું પ્રધાન, જાણે છે પ્રતિનિધિ બેશી તાવદાન;
 અશ્વારો કર લઈ રાજ્યનાં નિશાન, ગંધર્વો પથપર જાય ગાઈગાન. ૫૪
 પહેરીને નવ પરિધાન માનકારી, બંદીઓ પણ શિરપાવ-આશ ધારી,
 જલસૂસો લઈ પરિવાર લાઈ સામે, જાણે છે ભય નૃપનો ધરી ન નામે. ૫૫
 સાહીને કર તરવાર અસ્ત્ર ઢાલ, જાણે છે ભયકર ભવ્ય કોટવાળ;
 નાંખીને સહજ કૃપાળુ દૃષ્ટિ ભારી, જાણે છે જનપ્રિય શાંત ન્યાયકારી. ૫૬
 દેખાડી ત્રણપટ હર્ષની ખુમારી, જાણે છે સકલ મહાન કાર્યભારી;
 જાણે છે મદભર રાજ્યના વકીલ, ગાડી કે હયપર શેઠિયા અશીલ. ૫૭
 સામૈયાં ક્ષણભરમાં વધ્યાં વધારે, વીરાને નમન કરી અધા ઉલા રે';
 જોઈને સુરરિપુનો મહા પ્રભાવ, દેખાડે અચરજ સાથ સ્નેહભાવ. ૫૮
 મુંઝીને સહ અભિમાન શસ્ત્ર હેઠે, બોલીને “જય જય” શબ્દ બાટ પેઠે,
 નંદે છે રણજિતની રણાંગકીડા, યોદ્ધાએ નમિત મુખે ધરેલ વીડા. ૫૯
 કિલેથી ઘર કરવા રુદ્ધ પ્રયાણ, આજ્ઞાઓ સરવ કરી રહ્યા પ્રધાન;
 વાગે છે “ડમ ડમ” અર્થયુક્ત ડંકો, આવેછે વિજય કરી સુરારિ અંકો. ૬૦

વાગેછે સુલલિત હુંદુલિ અધીર, વાદિનો મધુર કરે દિશા અધીર;
 રાતના ગુણુ લલકારથી ગવાય, ઉચ્ચેથી ઝરમર પુષ્પ-વૃષ્ટિ થાય. ૬૧
 જોડેછે રસમય અષ્ટકો કવીશ, હેતેથી બહુ બહુ વર્ણવે અધીશ,
 ગાએછે ધ્રુપદ સતારથી ગવૈયા, થાએછે વિધવિધ નૃત્ય તાતથૈયા. ૬૨
 વેરાતાં અગિર ગુલાલ હુંકુમાદિ, વાગેછે ડફ ઘડિયાળ ઘંટઆદિ,
 પાડે છે હરખ સમેત કોઈ તાળી, ગાએ છે મૃદુ ગરબી વિશાદ ટાળી. ૬૩
 કો ઝાલે કનકછડી સુવર્ણ છત્ર, ખેંચીલે શિરસ અલાબલા સહસ્ર;
 સોનેરી ચમર કરે પછાત હીડી, આપે કો જળ મુખવાસ પાનળીડી. ૬૪
 માયાવી હમ્મર રતનું પલાણુ, મુંકાવી સુરરિપુ લંક-લોક-પ્રાણુ,
 બેસી તે પર હળવે કરે પ્રયાણુ, પૂર્વાશે ઉદિત થયો અપૂર્વ ભાણુ. ૬૫
 માનેલા ગુરુજનને સખા પિતાના, લંકાના વડોલ અમાલ્ય-વર્ય શાણા,
 રાખીને સકલ સમાજ આનુ બાનુ, પોતાની ઉપર કરે વહાલ તાનુ. ૬૬
 વિપ્રોને દ્વયકરથી કરે પ્રણામ, બીજને પણ નયને કરે સલામ,
 હાથેલી પથપર કોઈની હલાવે, દેખાડે વિનય અસલ્ય દુષ્ટભાવે. ૬૭
 રાખીને મુખહસતે કલંક ગુપ્ત, શાણાના શક કરતો સુરારિ મુપ્ત,
 જીતીને રઘુવર કીર્તિ-કોટ બાંધે, થાવાને “અનુપમ” દીર્ઘદૃષ્ટિ સાધે. ૬૮

(હરિગીત છંદ.)

આકર્ણુપર્યંતે ચઢાવી ધનુશ શરને મારતો,
 ખેંચી લઈ તનરક્ત અરિનાં ગાત્ર સરવે શારતો;
 મૃદુ નેણુબાણુ ચઢાવતાં તે રોમના પણ રોમને
 લેદી હરીલે ચિત્ત વર્યસ સર્વનાં આજે કને. ૬૯

દશમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

મુંઝીને કટિ પર હાથવલ્લિ ના'ની, ઝૂંકે છે ભરછક અંગમાં જીવાની,
છૈયાં બે પગદ્વયપાસ આથડેછે, વામાક્ષી સ્થિર થઈ આંગણે કરે છે. ૪૭

રાખીને સ્તનપર એક હાથ આડો, જાણે કો રસમય લૂટશે અખાડો,
ખારીએ કુટિલ દગે હૃદયે જોઈ, છૂટેલો કચ ધરતાં ઉભેલ કોઈ. ૪૮

સાહેલી સમ વય રૂપ ને સ્વભાવે, દેખાડે મદન-પ્રરોહ હાવભાવે,
બોલેછે મરમ ગિરા રુડી રસાળી, આપે લે સુખમય અર્થવાન તાળી. ૪૯

બેઠી છે શિશુ લઈને ઘણી છતમાં, ભૂલી છે ઘરકૃતિ માર્ગની મઝામાં;
ખેલેછે અવિદિત કાળ તુચ્છ જાણી, ગાએ છે મનહર ગીત કામરાણી. ૫૦

નારીનાં મુખ મુખવાસથી ભરેલ, ચોળ્યાં છે વપુપર શાં મુગંધ તેલ ?
સુંવાળા અધર-પ્રવાળ શુદ્ધ લાલ, બાલાઈે તકતકતું દિસે કપાળ. ૫૧

આંજેલાં નયન દુરંગને લજવે, અંબોડો અહિ-અહમેવને તજવે;
દેખાડી મૃદુ હસી દંતની સુરેખા, રામાઓ પરપતિને કરે અદેખા. ૫૨

આ કાળે પરિજન પુત્ર પાસ જાય, સામેતો ગજપર રાજ્ય-ચિહ્ન સ્હાય;
બ્રાતાઓ હય-રથમાં વિરાજમાન, મેનામાં ગુરુજન માંડતા પ્રયાણ. ૫૩

હુએલો ગહન વિચારશું પ્રધાન, જાણે છે પ્રતિનિધિ બેશી તાવદાન;
અશ્વારો કર લઈ રાજ્યનાં નિશાન, ગંધર્વો પથપર જાય ગાઈ ગાન. ૫૪

પહેરીને નવ પરિધાન માનકારી, બંદીઓ પણ શિરપાવ-આશ ધારી,
જસૂસો લઈ પરિવાર ભાઈ સામે, જાણે છે લય નૃપનો ધરી ન નામે. ૫૫

સાહીને કર તરવાર અસ્ત્ર ઢાલ, જાણે છે લયકર લગ્ન્ય કોટવાળ;
નાંખીને સહજ કૃપાળુ દૃષ્ટિ ભારી, જાણે છે જનપ્રિય શાંત ન્યાયકારી. ૫૬

દેખાડી ત્રણપટ હર્ષની ખુમારી, જાણે છે સકલ મહાન કાર્યભારી;
જાણે છે મદભર રાજ્યના વકીલ, ગાડી કે હયપર શેઠિયા અશીલ. ૫૭

સામેયાં ક્ષણભરમાં વધ્યાં વધારે, વીરાને નમન કરી બધા ઉભા રે';
જોઈને સુરરિપુનો મહા પ્રભાવ, દેખાડે અચરજ સાથ સ્નેહભાવ. ૫૮

મુંઝીને સહ અભિમાન શસ્ત્ર હેઠે, બોલીને “જય જય” શબ્દ ભાટ પેઠે,
નંદે છે રણજિતની રણાંગકીડા, યોદ્ધાએ નમિત મુખે ધરેલ વીડા. ૫૯

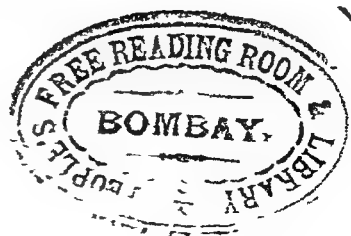
કિલેથી ઘર કરવા રુદ્ધ પ્રયાણ, આજ્ઞાઓ સરવ કરી રહ્યા પ્રધાન;
વાગે છે “ડમ ડમ” અર્થયુક્ત ઠંકો, આવેછે વિજય કરી સુરારિ અંકો. ૬૦

વાગેછે સુલલિત હુંદુલિ અધીર, વાદિત્રો મધુર કરે દિશા અધીર;
 રાત્રના ગુણ લલકારથી ગવાય, ઉચ્ચેથી ઝરમર પુષ્પ-વૃષ્ટિ થાય. ૬૧
 જોડેછે રસમય અષ્ટકો કવીશ, હેતેથી બહુ બહુ વર્ણવે અધીશ,
 ગાએછે ધ્રુપદ સતારથી ગવૈયા, થાએછે વિધવિધ નૃત્ય તાતથૈયા. ૬૨
 વેરાતાં અભિર ગુલાલ હુંકુમાદિ, વાગેછે ડફ ઘડિયાળ ઘંટઆદિ,
 પાડે છે હરખ સમેત કોઈ તાળી, ગાએ છે મૃદુ ગરબી વિશાદ ટાળી. ૬૩
 કો ઝાલે કનકછડી સુવર્ણ છત્ર, ખેંચીલે શિરસ અલાબલા સહસ્ર;
 સોનેરી ચમર કરે પછાત હીડી, આપે કો જળ મુખવાસ પાનખીડી. ૬૪
 માયાવી હજ્જપર રત્ન પલાણુ, મુંકાવી સુરરિયુ લંક-લોક-પ્રાણુ,
 એસી તે પર હળવે કરે પ્રયાણુ, પૂર્વાશે ઉદિત થયો અપૂર્વ લાણુ. ૬૫
 માનેલા ગુરુજનને સખા પિતાના, લંકાના વડોલ અમાલ્ય-વર્ય શાણા,
 રાખીને સકલ સમાજ આબુ આબુ, પોતાની ઉપર કરે વહાલ તાબુ. ૬૬
 વિપ્રોને દ્રવ્યકરથી કરે પ્રણામ, ખીલને પણ નયને કરે સલામ,
 હાથેલી પથપર કોઈની હલાવે, દેખાડે વિનય અસત્ય દુષ્ટલાવે. ૬૭
 રાખીને મુખહસતે કલંક ગુપ્ત, શાણાના શક કરતો સુરારિ સુપ્ત,
 જીતીને રઘુવર કીર્તિ-કોટ બાંધે, થાવાને “અનુપમ” દીર્ઘદૃષ્ટિ સાધે. ૬૮

(હરિગીત છંદ.)

આકર્ણપર્યંતે ચઢાવી ધનુશ શરને મારતો,
 ખેંચી લઈ તનરક્ત અરિનાં ગાત્ર સરવે શારતો;
 મૃદુ નેણુબાણ ચઢાવતાં તે રોમના પણ રોમને
 લેદી હરીલે ચિત્ત વર્યસ સર્વનાં આજે કને. ૬૯

દશમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

મુંકીને કટિ પર હાથવણિ ના'ની, જૂકે છે ભરછક અંગમાં જીવાની,
 ઈયાં બે પગદ્વયપાસ આથડેછે, વામાક્ષી સ્થિર થઈ આંગણે ઠરે છે. ૪

રાખીને સ્તનપર એક હાથ આડો, બાણે કો રસમય લૂટશે અખાડો,
 ખારીએ કુટિલ દંગે હૃદયે બેઈ, ઘૂટેલો કચ ધરતાં ઉભેલ કોઈ. ૪

સાહેલી સમ વય રૂપ ને સ્વભાવે, દેખાડે મદન-પ્રરોહ હાવભાવે,
 બોલેછે મરમ ગિરા રુડી રસાળી, આપે લે સુખમય અર્થવાન તાળી. ૪

એડી છે શિશુ લઈને ઘણી છબમાં, ભૂલી છે ઘરકૃતિ માર્ગની મઝામાં;
 ખેલેછે અવિદિત કાળ તુચ્છ બાણી, ગાએ છે મનહર ગીત કામરાણી. ૫

નારીનાં સુખ સુખવાસથી ભરેલ, ચોળ્યાં છે વપુપર શાં સુગંધ તેલ
 સુંવાળા અધર-પ્રવાળ શુદ્ધ લાલ, બાલાઈે તકતકતું દિસે કપાળ. ૫

આંબેલાં નયન કુરંગને લબવે, અંબોડો અહિ-અહમેવને તબવે;
 દેખાડી મૃદુ હસી દંતની સુરેખા, રામાઓ પરપતિને કરે અદેખા. ૫

આ કાળે પરિજન પુત્ર પાસ જાય, સામંતો ગજપર રાજ્ય-ચિહ્ન સ્હાય;
 બ્રાતાઓ હય-રથમાં વિરાજમાન, મેનામાં ગુરુજન માંડતા પ્રયાણ. ૫

ડુબેલો ગહન વિચારશું પ્રધાન, જાએ છે પ્રતિનિધિ બેશી તાવદાન;
 અશ્વારો કર લઈ રાજ્યનાં નિશાન, ગંધર્વો પથપર જાય ગાઈ ગાન. ૫

પહેરીને નવ પરિધાન માનકારી, બંદીઓ પણ શિરપાવ-આશ ધારી,
 જસૂસો લઈ પરિવાર ભાઈ સામે, જાએ છે લય નૃપનો ધરી ન નામે. ૫

સાહીને કર તરવાર અસ્ત્ર હાલ, જાએ છે લયકર લબ્ય કોટવાળ;
 નાંખીને સહજ કૃપાળુ દૃષ્ટિ ભારી, જાએછે જનપ્રિય શાંત ન્યાયકારી. ૫

દેખાડી ત્રણપટ હર્ષની ખુમારી, જાએછે સકલ મહાન કાર્યભારી;
 જાએછે મદભર રાજ્યના વઝીલ, ગાડી કે હયપર શેઠિયા અશીલ. ૫

સામેયાં ક્ષણભરમાં વધ્યાં વધારે, વીરાને નમન કરી બધા ઉભા રે;
 જોઈને સુરરિપુનો મહા પ્રભાવ, દેખાડે અચરજ સાથ સ્નેહભાવ. ૫

મુંકીને સહ અભિમાન શસ્ત્ર હેઠે, બોલીને “જય જય” શબ્દ બાટ પેઠે,
 નંદે છે રણજિતની રણાંગકીડા, યોદ્ધાએ નમિત મુખે ધરેલ ત્રીડા. ૫

કિલ્લેથી ઘર કરવા રુડું પ્રયાણ, આજ્ઞાઓ સરવ કરી રહ્યા પ્રધાન;
 વાગે છે “ડમ ડમ” અર્થયુક્ત ડંકો, આવેછે વિજય કરી સુરારિ બંકો. ૬

વાગેછે સુલલિત હુંદુલિ અધીર, વાદિત્રો મધુર કરે દિશા અધીર;
 રાજના ગુણ લલકારથી ગવાય, ઉચ્ચેથી ઝરમર પુષ્પ-વૃષ્ટિ થાય. ૬૧
 બેડેછે રસમય અષ્ટકો કવીશ, હેતેથી બહુ બહુ વર્ણવે અધીશ,
 ગાએછે ધ્રુપદ સતારથી ગવૈયા, થાએછે વિધવિધ નૃત્ય તાતથૈયા. ૬૨
 વેરાતાં અભિર ગુલાલ હુંકુમાદિ, વાગેછે ડક ઘડિયાળ ઘંટઆદિ,
 પાડે છે હરખ સમેત કોઈ તાળી, ગાએ છે મૃદુ ગરબી વિશાદ ટાળી. ૬૩
 કો ઝાલે કનકછડી સુવર્ણ છત્ર, ખેંચીલે શિરસ અલાબલા સહસ્ર;
 સોનેરી ચમર કરે પછાત હીંડી, આપે કો જળ મુખવાસ પાનબીડી. ૬૪
 માયાવી હાથપર રતનું પલાણુ, મુંકાવી સુરરિપુ લંક-લોક-પ્રાણુ,
 બેસી તે પર હળવે કરે પ્રયાણુ, પૂર્વાશે ઉદિત થયો અપૂર્વ ભાણુ. ૬૫
 માનેલા ગુરુજનને સખા પિતાના, લંકાના વડોલ અમાત્ય-વર્ય શાણા,
 રાખીને સકલ સમાજ આબુ બાબુ, પોતાની ઉપર કરે વહાલ તાણુ. ૬૬
 વિપ્રોને દ્વયકરથી કરે પ્રણામ, બીજને પણ નયને કરે સલામ,
 હાથેલી પથપર કોઈની હલાવે, દેખાડે વિનય-અસત્ય દુષ્ટભાવે. ૬૭
 રાખીને મુખહસતે કલંક ગુપ્ત, શાણાના શક કરતો સુરારિ મુપ્ત,
 જીતીને રઘુવર કીર્તિ-કોટ બાંધે, થાવાને “અનુપમ” દીર્ઘદૃષ્ટિ સાધે. ૬૮

(હરિગીત છંદ.)

આકર્ણપર્યંતે ચઢાવી ધનુશ શરને મારતો,
 ખેચી લઈ તનરક્ત અરિનાં ગાત્ર સરવે શારતો;
 મૃદુ નેણુઆણુ ચઢાવતાં તે રોમના પણ રોમને
 ભેદી હરીલે ચિત્ત વર્યસ સર્વનાં આળે કને. ૬૯

દશમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ અગ્નિઆરમ્ભો.

નગરજન-સેહવૃત્તિવર્ણન.

(હોહોરા.)

- ચકલે ચકલે લોકનાં ટોળાં ભેગાં થાય,
સૂર્યકરે જ્યમ ઝળકતા મળે અબ્રસમુદાય. ૬
- આજ મહોત્સવ લંકમાં પુત્ર-જન્મ કે લગ્ન,
ઘર ઘર બાણે થાયછે એમ થયા સહુ મગ્ન. ૨
- “ભાઈ તૈં ભક્ષી કરી જીતીને રઘુનંદ,
ચિરંજીવ સદા હજે રાવણના હુલચંદ્ર. ૩
- માતાની શંકા અને બાપ તણું શિરઆળ,
નગરલોકની ભીતિને છોડાવ્યાં તતકાળ. ૪
- માને પેટે અવતર્યું ક્રીધું સાર્થક ભાઈ!
ધન્ય કયો દશકંધને તેથી કરી સવાઈ. ૫
- શંભુ-ભક્તિ તુજ તાતની પતિવૃત્ત માનું એક,
આશિષ હુળ-આહ્વાણતણી તુજ વનિતાનો ટેક, ૬
- બાધા ભગિની ભાઈની, પ્રજા તણો વૃઢ સેહ,
ઉતર્યો કરવા સફળ તું શકે તેરમો મેહ. ૭
- આજ ઉગ્યો આ અમઘરે સોના કેરો સૂર,
સંજીવન ઔષધ બન્યો, મારી દુષ્મન શૂર. ૮
- સુરગણ તુજને સેવતા, છતાં અહો યુવરાજ !
સાચવતો અમ ભૂલ્ય સમ, ધન દારા ને લાજ. ૯
- નક્ષત્રો જ્યમ સૂર્યથી રહે સ્વસ્થ દિનરાત,
હુટુંબ તા'રા આશ્રયે તેમ રહે રળિયાત. ૧૦
- આજ લગી તુજ જન્મથી ગણતાં મહિનાવાર,
આંક પડે ઓછો ઘણો જોતાં તુજ ઉપકાર. ૧૧
- તે ક્રીધું તે કોઈથી પ્રયત્નથી નવ થાય,
ચન્દ્ર સહાવા બાળના પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય. ૧૨
- દાદી દીધા હર્ષમાં ઓરાડી દિલ લાજ,
સુખસાગરમાં સર્વથા તરવ્યા તૈં યુવરાજ ! ૧૩

- આપત્કાળે દાસને લાગે પૂરણ કામ,
એવો લંકામાં થયો પરશુરામ સુખધામ. ૧૪
- રક્ષા કરતાં ના ગણ્યાં એશ, જીવ ને દાર,
અપલ શત્રુ સામો ગયો ત્રાણ તણા આધાર ! ૧૫
- સૂકટ સમ દિનરાત તેં ઘસવ્યાં કોમળ અંગ,
વિસ્તારી શુભ વાસના દેવો તુજને રંગ. ૧૬
- રાજકુમાર ! રણાંગણે ઘા વેઠ્યા અમકાજ,
દુઃખ દૂર સરવે કરી માણાવી તે મોજ. ૧૭
- લઘુવય ને માથે હજી કાકા માતા બાપ,
તોપણ લંકાપુરી તણો બાપ ! થયો તું બાપ. ૧૮
- વજ કવચથી યુદ્ધમાં રક્ષિત લબ્ય શરીર,
ત્રણિત થયું જ્યમ ચારણી તોપણ રાખે ધીર. ૧૯
- શીતળ તુહિન સમાન તુજ દેખાએ મુખરૂદ્ર,
દૈવી વસ્ત્ર સજ્યાં હતાં, કેવાં લાગે ક્ષુદ્ર. ૨૦
- રામે જ્યારે રીસથી મૂર્છિત સેના કીધ,
એકલકે તેં શું કર્યું કો'ની સહાય લીધ ? ૨૧
- વીર અપેક્ષિત ધૈર્ય, કે', કોણે આપ્યું ભાઈ ?
કોણે શૌર્ય ચઢાવિયું, સુકીર્તિ ફળની ગાઈ ? ૨૨
- કોણે કે', પાટો કર્યો, કોણે કાઢ્યાં અસ્ત્ર,
કોણે બદલાવ્યાં તને લગ્ન થયેલાં શસ્ત્ર ? ૨૩
- રામચન્દ્ર કરતા હશે બાણવૃષ્ટિ બહુ પેર,
કરતા તેમાં અડપલાં વાનર લેવા વેર; ૨૪
- અંગીનું અવસાન ને કાકાપર પણ ક્રોધ,
સાંખ્યાં પણ સેવ્યો ન તેં કાયરતાનો બોધ. ૨૫
- શીરીતે ભૂલાય કે' આ તારા ઉપકાર,
બદલો વાળી આપવો શી રીતે આ વાર ? ૨૬
- રિદ્ધિ સિદ્ધિ જય સંપન્ને યશ આયુષ્ય સુપુત્ર,
શિવ આપી લંબાવજો તારા ઘરનું સત્ર. ૨૭

- અનુભવતો ભાઈ! હશે આ સમયે પણ દુઃખ,
તોપણ વિસ્તારે પ્રજા-જન પર હાસ્ય-મયુખ. ૨૮
- અમકાળે પણ અશ્વને હળવો હાંકે ભાઈ!
ગ્રીષ્મકાળના સૂર્યસમ ન ગણી પથ પર ધાઈ. ૨૯
- રક્ત ભરેલાં વસ્ત્રથી હજી વહે છે રક્ત,
તેની ખીડામાં જરા નથી જણાતો સક્ત. ૩૦
- આ જોતાં તારી દશા વિમાસણુ નવ થાય,
અમ સરખા રાક્ષસ તણાં નિર્દય હૃદય ગણાય. ૩૧
- રાજનીતિ ગૃહરીતિમાં પૂરો શૂરો ધીર,
અમમાં આવી અવતર્યો, જ્યમ પહોં રત કથીર. ૩૨
- તા'રૂં કેં દુર્ભાગ્ય કે સુકૃતિ અમારી સદા,
કે બેના સંયોગથી તું આવ્યો અમમધ્ય. ૩૩
- શાણું કે સાચું હશે આજ તણો દેખાવ,
વાર્તામાં પણ ના મુણ્યો અનુભવીએ જે દહાવ. ૩૪
- પ્રાણ બહિશ્વર અમતણા સિંહણ કેરા શાવ,
જેયા વિણ તું શું કળે અમ હૈયાનો ભાવ. ૩૫
- ખડીક હતી મનમાં ઘણી સામા પ્રભુ સાક્ષાત,
રઘુકુલ જનકશ્વસુર ને રવિગુરૂ કીધા મ્હાત. ૩૬
- લંકાનાં ત્રણ લોકમાં વધરાવ્યાં તે માન,
વસ્તી મસ્ત કરી દઈ વિજય અભયનાં દાન. ૩૭
- અવર લોકમાં લંકનો ધરી પ્રતાપ પ્રચંડ,
શાન્તિ શાન્તિ અત્રે કરી રોપ્યો યશનો દંડ. ૩૮
- રે'શે અક્ષય વૃદ્ધિપર તુજ ઓજસની ઝાળ,
વિસ્મૃતિ કૂપે નિમિષ પણ નાંખી ન શકે કાળ. ૩૯
- હાર હારના અર્પતાં, લીધાં અરિનાં વિત્ત,
તોપણ તે તો-સાયવી વિનય તણી શુભ રીત. ૪૦
- ક્યાં છે છક હજુએ જરા ઉલટો અદકો પ્રેમ,
ક્યાં છે દંભ લગાર પણ ઉલટી નયને રે'મ. ૪૧

- અધિક પદ મળ્યું તોય પણ અમત્રિ એનો એજ,
અધિક ભારથી નમ્ર તું ફેર પડ્યો એ સહેજ. ૪૨
- દાવાનળ દુષ્મન તણો, શીતલ નિર્ઝર શાંત,
જીવન રૈયતનો બની થયો લકનો કાન્ત. ૪૩
- ભૂપતિ મહા સમર્થ પણ આજ લગી આ કામ,
અસાધ્ય જાણી કોઈએ આરંભ્યું નહિ આમ. ૪૪
- ધૈર્યને સહારવા ગાંડો ખોલે વાત,
તે પણ તે સાચી કરી દેખાડી સાક્ષાત. ૪૫
- શત્રુ અદેખા અવર પણ અણુગમતા જે લોક,
દુષ્ટ નીચ દંભીતણી આશા કીધી ફોક. ૪૬
- ચૈરીજનના વદનથી ખેંચી લેઈ વખાણુ,
જીવિત સાર્થક તે કર્યું કીધું શૌર્ય પ્રમાણુ. ૪૭
- હિતચિંતકનાં હૃદયથી હર્ષ ઘણો ઉભરાય,
“ હાય ! ” તેમની દાટતાં દીધી પગમાં હાય. ૪૮
- ઓશિંગણુ સર્વે કર્યા લંકદેશના લોક,
વાનરના ઉત્પાતનો કરાવતાં ભય ફોક. ૪૯
- ટકું મારી તેજીને કંપાવે જન સર્વ,
ત્રણે લોકના વીરનો આજ ઉતાર્યો ગર્વ. ૫૦
- મંડળીક લાયાત ને સામદ માને ઘાવ,
ઉપરા ઉપરી શા પડે લેવા સેવા-લહાવ ! ૫૧
- ઉદય તણો મધ્યાહ્ન તુજ અપૂર્વ આજે થાય,
મહાન થઈ લઘુલંકને જોજે, ભૂલી જાય. ૫૨
- ગાંડા ઘેલા રંક પણ તારા તે તારાજ,
અંગીકૃતને પાળવા મહાનતું એ કાજ. ૫૩
- ખાંનાની પત રાખજે આવીને આવીજ,
ભૂલ થાય પણ રીસને બદલે કરજે રીઝ. ૫૪
- અતિસ્નેહથી પાપની શંકા મનમાં થાય,
અધૈર્ય મોંઘી વસ્તુનું મનમાં આવી જાય; ૫૫

- તેથી હેયે ધડકતે નયને જળની ધાર
ધારી, વિનવે કરગરી, રૈયત વારંવાર; ૫૬
- પ્રસન્નતા તુજ કારણે, નિશદિન કરીશુ યત્ન;
લંકા રત્ન સમુદ્રમાં, તેમાં પણ તું રત્ન. ૫૭
- તુજ હિત અર્થે હોમતાં, તન મન ધન અર્ધોગ,
વિલંબ લેશ થશે નહિ લંકાના સર્વોગ ૫૮
- તા'રાથી વધતાં નથી પુત્ર વલ્લો કે લાજ,
સર્વ અમારૂં દેઈને તને ખરીદ્યો આજ. ૫૯
- અક્ષરને તે ક્ષર કર્યું, શું અક્ષરનું કામ ?
તું આનન્દસ્વરૂપ છે, લંકા અક્ષરધામ. ૬૦
- તપન, તીર્થ, પૂજા અને મુંઝી કોરે ધ્યાન,
ભૂખ તર્ષ વિણ ગાઈશું તા'રા ગુણનાં ગાન. ૬૧
- યોગ સાંખ્ય વેદાક્ષ કે મીમાંસા વેદાન્ત,
પાણીમાં સહુ ઓળશું તુજ પાસે થઈ શાન્ત. ૬૨
- સદ્ગતિ કાળે આદર્યા, અનુચિત તુચ્છ ઉપાય,
તે સર્વે છોડી હવે સેવીશું તુજ પાય. ૬૩
- રાત્રના જયથી સદા પ્રજા તણો ઉત્કર્ષ;
અણુધાર્યો વર્ષી રહ્યો હર્ષ હર્ષ ને હર્ષ. ૬૪
- શાસ્ત્રોને હલકાં કર્યા કીધું શસ્ત્ર પ્રમાણ;
આત્મજળે બ્રહ્માણ્ડમાં વર્તાવી નિજ આણ. ૬૫
- આજ લગી શ્રરાતણી સાંભળતા જે વાત,
શિશુચેષ્ટા સમ લેખીએ આ નેતાં સાક્ષાત. ૬૬
- રવિ દશશત કરથી અધિક રાખી ગતિ કવિરાજ,
કદખી ન શક્યા તર્કમાં તે કીધું જે આજ. ૬૭
- લવિષ્યમાં વૃત્તાન્ત આ કો નહિ માને સર્વ,
નળે કે જીહ્વું લખ્યું અલંકારનું પર્વ. ૬૮
- તા'રા ગુણની વારતા સહસ્ર મુખથી શેષ,
વેદસૂત્ર સમ કે' છતાં કહી શકે નહિ લેશ, ૬૯

તેથી શું મનની બધી મનમાં રાખી વાત,
આખો તુજ કરકમળમાં નિજ કન્યાનો હાથ. ૭૦

ઈશ્વર કે યશ પામવા કરે મનુષ્ય પ્રયાસ,
દેહ દમે મન વશ કરે, ઘણા કરે ઉપવાસ, ૭૧

અશ્વમેધ શત કો કરે રાજસૂય કો અગ્નિ,
એ રીતો ખોટી કરી તે કીધો રણયજ્ઞ; ૭૨

વેદીમાં હોમી દોંધાં ઘૃત, તિલ, સમિધ અનેક,
રાજી ઋત્વિજને કર્યા, ધનનો કરતાં સેક; ૭૩

મનુષ્ય સુર પણ ના થયો ઇંદ્ર બ્રહ્મ કે શિવ,
આત્માને વ્યથ આપતાં એળે ખોયો જીવ; ૭૪

જવ તલ બદલે રીછ કપિ હોમીને યજમાન,
રાક્ષસ-ઋત્વિજને દોંધાં ખાન પાન સન્માન; ૭૫

પોતા કાળે અચળપદ લેવાને રણધીર,
પૂર્ણાહુતિ કરતાં કર્યા શ્રીફલ શ્રી રઘુવીર. ૭૬

વર્ણવવા ગુણ-અંશ તુજ જે જન કરે પ્રયત્ન,
તે એ કરથી લીડવા આલ કરે છે યત્ન; ૭૭

તે ભાગ્યા હસ્તે મથે સમુદ્ર તરવા કાળ,
ફાળ ભરે ઓળંગવા પગવિણુ તે ગિરિરાજ. ૭૮

શું આળે દેવું તને પ્રાણુ તણા આધાર,
નજર કર્યો છે પ્રથમથી સર્વ અમારો સાર. ૭૯

આશિષનો અવકાશ ક્યાં ! કલ્પવૃક્ષ સાક્ષાત;
આશિષ સેવે પાદ તુજ થતાં આપડી મ્હાત.” ૮૦

એમ વિવિધજન બોલતા ચાટુકાર સમ વાણુ,
હુષ્કૃતિ વિનયીની જનો વિસરી કરે વખાણુ. ૮૧

પાણી ઢોળે પગરખાં આગળ વારંવાર,
ઉપરા ઉપરી ફેંકતા પુષ્પગુચ્છ ને હાર. ૮૨

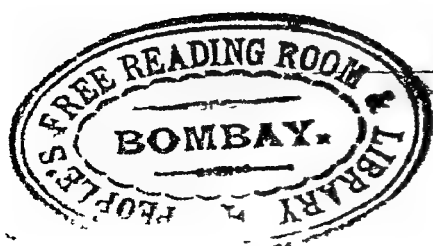
કેસરચંદન નાંખતા અક્ષત ફેંકે લોક,
સુગંધને વર્ષાવતા ધૂપ ધરે છે કોક. ૮૩

કોઈક કે' શ્રીકૃષ્ણ લઈ આપે હાથો હાથ, આર દીપની આરતી ઉતારતા યે હાથ.	૮૪
પગ પર હાથ અરાડતાં નિજશિર મુકે કોઈ, સ્પર્શ કરે આંખો થયી શુદ્ધિ શુદ્ધિ જ્યમ ખોઈ;	૮૫
આળક પાસે લેઈ જઈ મુકાવે શિર હાથ, જાણે બાલ-ઉદય રહ્યો મેઘનાદને હાથ.	૮૬
ઉતારીને મુકુટ પર મુકે મોંઘી લેટ, મુકતાનાં વર્ષણ કરે શેઠાણી ને શેઠ.	૮૭
સામા સામે ઘર તણા ગૃહસ્થ ધનથી પુખ્ત, ધરી રાખતા હેતથી ચાદર હીરાયુક્ત,	૮૮
ધવલ હાસ્ય શકારિનાં, રામાનાં મુખ સ્મેર, મધ્યે મળતાં ચન્દ્રિકા થાયે રૂડી પેર,	૮૯
કે મંડળ તારા તણાં, ત્રિશંકુ શા બહુ રાજ, અટક્યા નલથી ઉતરતાં ગઢલંકામાં આજ.	૯૦

(રેલા વૃત્ત.)

માન માનિની છતાં તાન લાગ્યાથી છાંડે, પરાધીન સર્તો બની પ્રણયની ચેષ્ટા માંડે. મુઘ્યા ને મધ્યમા સ્વકીયા પ્રૌઢા નારી, જ્યમ દેહે ખેંચાય ઇંદ્રજિત હૈયે ધારી.	૯૧
--	----

અગીઆરમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

(૬૫)

સર્ગ ચારમો.

સ્ત્રીભાવ વર્ણન.

(દોહરા)

ઘણી ઉભીછે ગોખ પર નિષ્પન્દ ધરી ચક્ષ,
પ્રસન્નવદને લાડણી રૂપાળીને દક્ષ; ૧

મેઘનાદરવિ ભેઈને મસ મસ પ્રકુલ થાય.
શકે લંકમાં સૂર્યથી પંકજ ઉઝાં જાય. ૨

હૃદયમધ્ય શકારિને ધરવા ઇચ્છા થાય,
તેથી દુઃખમન નારનાં પાછળ પાછળ જાય. ૩

સહિયરની દુઃખમન સમી રાખે મનમાં ઝહીક;
અંતરના સહુ ભાવ પણ નયન ખતાવે ઠીક. ૪

“મુલોચનાએ શાં કર્યા ધ્યાન, પુણ્ય, તપ, દાન,
વરી ઇન્દ્રજિત નાથને નૂતન કામ સમાન? ૫

અભારે કેવું હશે પ્રમુદિત એનું ચિત્ત !
એના મુખની આપણે શું જાણીએ રીત. ૬

રણમાં જેવો શૂર એ તેવો પ્રિયતમ શાંત,
આથી સારો નહિ હશે સીતાજીનો કાન્ત. ૭

અનુપમ કીર્તિ પ્રતાપ ને અનુપમ પૂજા સાર,
અનુપમ પ્રેમ પ્રભ તણો કરતો એ સ્વીકાર. ૮

દુઃખમનથી હલકો થયો તો પણ વધતો ભાર,
પગલે પગલે પાડતો ઘેર વળે સરદાર. ૯

શેષસુતાના વિરહનો કરવાને પ્રતિકાર,
પદ્મય સન્મુખ ધારશે વિજયશ્રીઉપહાર. ” ૧૦

એમ પરસ્પર કા'ડતાં મનના ઉભરા ઝહાર,
વાત વિષે મન રીઝવે ચતુર લંકની નાર. ૧૧

સોનેરી વાળા ઘણા ગુંથ્યા ચિત્ર વિચિત્ર.
જાળીપર નાંખ્યા શકે અટકાવાને મિત્ર. ૧૨

CANCELLED.

- વાતાયન પર ચક્ર ઘણા નાંખ્યા વિવિધ પ્રકાર,
રમ્ય ચિત્ર નવરંગથી પે'રાવ્યા શણુગાર. ૧૩
- ગોખ જડખા અટપટા રાજ મે'લના સર્વ,
જોવાદે નહિ કોઈને દેખાડે પણ સર્વ. ૧૪
- છલ્લં અગાસી ને ઘણાં મેઘાડંબર અત્ર,
નિશાન ઝઘઝઘતાં ધરે રાજ્યદીપ્તિ સર્વત્ર. ૧૫
- રાજસુતા ચપલા સમી ચાલે સાથે સાથ,
શ્રીફળ આદિ વધાર્થને આપી દાસી હાથ. ૧૬
- રત્નમાંડ શિરપર ધરી છુટા રાખતી વાળ,
પે'રી સુકતા પાન ને માણ્યક કેરી માળ, ૧૭
- ચાવી બીડી પાનની કરી કપાળ પિયેળ,
કંકણ પે'રી હાથમાં ચોળી અંગ કુલેલ, ૧૮
- લૂકટીમાં ટપકી કરી બીંદુ કચુંછે ગાલ;
કંઠે કીધો સાથીઓ હુંકુમ કેરો લાલ; ૧૯
- કાને હુંડલ ઝળકતાં, નાકે વાળી સાર,
પગમાં અંજર ઝમકતાં, ઘુઘરીનો ઘમકાર; ૨૦
- કુંદોરો છે કેડમાં, આંખે કાજળ તાર,
અહો ! આળિષ્ટા લંકની સજે સોળ શણુગાર. ૨૧
- હાસ્યોત્પાદક જોડતી જોડકણાંનાં સૂત્ર;
રાગ તાણતી ગાય છે જ્યમ પરણે ઘર પુત્ર. ૨૨
- લાડકડી અપ્રગલ્લ ને પવિત્ર ને નિર્દોષ,
મસ્તાની પણ ઠાવકી, દે સહુને સંતોષ. ૨૩
- અશ્વારીને ન્યાળવા, વે'લો જોવા વીર,
હાંસીલી હંસી સમી બનતી છેક અધીર. ૨૪
- અંગુષ્ઠે ઉચી થઈ ઉચી રાખી લોક,
દીર્ઘ દૃષ્ટિ નાંખી ઉભી, ખસેડાવતી લોક. ૨૫
- જ્યમ જ્યમ ઘોષ વધે અને કાંઈ નવ દેખાય,
ત્યમ ત્યમ વધતી ચિત્તમાં ઈંતેજરી થાય. ૨૬

- પ્રિયતમ દેવર જેઠને જોવા વધૂસમૂહ,
ચોળીથી કે વસ્ત્રથી ઢાંકી વક્ષોરૂહ, ૨૭
- ધીમી ચાલી કાનમાં પે'રે રત્ન ઘુલેર,
ચક્ર પાછળ આવી ઉભી રાખી મુખડાં સ્મેર; ૨૮
- પ્રેમ પરસ્પર દાખવે, ક્યાંથી હોયે કલ્પેશ;
હસે રમે કૌતુક કરે જોલે શબ્દો શ્લેશ; ૨૯
- નિરંકુશા ગજગામિની, ધરે ન રતિની રૂપ;
પુષ્ટ બની દેખાડતી પતિ પિયરનાં મુખ; ૩૦
- સાથે સાથે બેસતાં ઉભી પ્રતિક્ષણ થાય,
ચિત્તહરાનાં ચિત્ત પણુ જનપથ પર ખેંચાય; ૩૧
- સરસા સરસી રે' ઉભી સરખે સરખી જોડ,
સખિઅંસપર ગોઠવે હસ્તકમળનો છોડ; ૩૨
- વિલંબ સ્વારીને થતાં બેસે ગોળાકાર,
મદનચક્રને શું જડી અત્રે શશિની હાર; ૩૩
- કો સાહેલીઅકમાં ઉત્તમાક્ષ મુંઝીજ,
ચતી અગર પડખે મુવે મકરકેતુની મીજ; ૩૪
- રાત-પ્રભાત સૂચવી આળસ માંડે કોક,
આંખો ઢાળી ઢોળતી કરતલપર નિજ કોક. ૩૫
- છાને છાને ગણગણે ભ્રમરી સમ કો નાર,
વાર્તા કરતી નયનથી અનંગની જ્યમ દાર. ૩૬
- ઉતાવળી ધીરે કરે ઠીકઠાક શણગાર,
અવળાને સવળા કરે વસ્ત્ર અને ઉપચાર; ૩૭
- અબોહો વાળે ત્રિયા વચ્ચે રાખી ચાક,
• સ્વચ્છ કરી વાળી સજ્જ શોભાવે નિજ નાક; ૩૮
- કોઈ મગાવી આરસી વદન જોઈ મકલાય,
હિંગુલ સેંથીમાં ભરી રક્તકમળને વાંચ. ૩૯
- કાન્તાઓના ભાવમાં દીપે ચન્દ્રક ગોળ;
શું રજનીમાં શર ઘણાં વાગ્યે રાતો ચોળ. ૪૦

- ખાનુખંધ ઢોલા પછે ખેંચી ખાંધે ખંધ,
દિવ્ય પુષ્પના હારથી પસારતી શુભગંધ; ૪૧
- ખીલી ઘાલી સજ કરે નૂપુર, નૌતમ છંદ,
શનિ મંગળને રાહુની વિટીનો બહુ છંદ; ૪૨
- લતા સમી લલના તણા લટકાનો નહિ પાર,
સ્વભાવથી સુંદર દિસે શું કરશે શણગાર. ૩
- વિજયમહોત્સવને દિને પતિ મળવા આતુર,
તર્ક કરે છે અવનવા થાએ જેમ અસૂર; ૪૪
- દાસીજન પાસે રમે લાડકબાયો લાલ,
તેને લઈને હાથમાં ચુંખી લેછે ગાલ; ૪૫
- ધરી આંગળી ઓઠપર હાસ્ય કરાવે માત,
છેડો નાંખી શીશપર કદાૌ ધવરાવે જાત. ૪૬
- કસ્તર ચોટયું હોય કે શ્લેષ્મ નાક પર હોય,
સાડીથી લુછતી ત્રિયા મોંઘી હોએ તોય; ૪૭
- હાથ ફેરવે અંગ પર જીવે બાળનું સુંખ,
સાર્થક જીવવું તેમનું જેને સુતનું સુંખ; ૪૮
- વાત કરે વિશ્વાસની લાં નહિ રાખે મર્મ,
સમ વયની સાથે મળી ક્યાંથી રે' લ્યાં શર્મ. ૪૯
- રતિસુખના પીયૂષને ચાખી પ્રમદા રોજ,
તોડે કરિણી મત્ત સમ તરજન-ચિત્ત-સરોજ. ૫૦
- પ્રતિદિન વધતો જાય જ્યમ શકારિનો પ્રતાપ,
નૃપાસક્તિ જનભક્તિ ને સીતાજનો શાપ, ૫૧
- હુંડુંબનું અભિમાન ને સૈનિક જનનું શૂર,
સ્મરસેનાનું ત્યમ વધે લરજોબનનું પૂર. ૫૨
- સુલોચનાની આયના કૂંક રાખવા જાય,
દેવ પડી પણ રોજની તેથી ભૂલી જાય. ૫૩
- સંખિ તણા પણ સ્નેહમાં દેવી છે ચક્રચૂર,
હમેશા સમ પણ આજ એ રહે ગર્વથી દૂર. ૫૪

વિદ્યુતથી પણ ત્રણ ઘણો વધતો રાખી વેગ, વધી પડ્યો છે આંગણે વિચિત્ર જનનો ભેગ.	૫૫
દાસીજન કે દાસજન ઘરમાં ન રહું એક, મો'ટા કે ના'ના તણો જરા રહ્યો ન વિવેક.	૫૬
ગમ્પાં હાંકે છે ઘણાં આશપાશના લોક, નજરે જોઈ અન્ય તે કરે કલ્પના શ્રોક.	૫૭
લાંબે પગલે આવતા, લાંબો કરતા નાદ, “રાજકુંવર આવ્યા” કહી બહુ જન કરતા વાદ.	૫૮
ઓચિતો કાને પડે “જય જય” શબ્દ જરાક, સત્વર સર્વ ઉભા થતા, જયમ ઉતર્યો પદથાક.	૫૯
સૂર્ય ચંદ્ર વચ્ચે ધર્યું શીષ રાહુએ જેમ, મેઘનાદની દૃષ્ટિનું સુધા પામવા તેમ,	૬૦
એ જણના હોએ ખભા સાથે તેની મધ્ય, પાછળ ઉભો હોય તે કા'ડે છે મુખ સઘ.	૬૧
વળી ન દેખે કોઈ તો પાછા વહીલા થાય, હાથ ચઢ્યો હીરો ગયો તેવા નિરાશ થાય.	૬૨
પાછા ફરતા સર્વ જન પાછા બેસી જાય, આશા લેશ જતી નથી, ભલે કાળ વહી જાય.	૬૩
ભોજનનું મન થાય ને દર્શનનું મન થાય; મૂઠ બન્યા નર લકના; જવાય ના, ન ઠરાય.	૬૪
એસે, ઉઠે, અરબડે, કરે ચક્ષુ વિસ્તાર, ધીરા અંતરમાં કરે અર્ધૈર્ય સાક્ષાત્કાર.	૬૫
મિશ્ર શબ્દના તે સમે મેઘ સરીખા નાદ, મેઘનાદને સૂચવે પુષ્પ તણા વર્ષાદ.	૬૬
સુવર્ણુરજ ઉચ્ચે ચઢે કરવા રવિને અસ્ત; સર્ગવ લંકાનગરની ધૂળ બની પણ મસ્ત.	૬૭
ધવલ અલિદ અને ધવલ પર રજ-ઓઘ ઠરેલ, હેમકૂટ તેથી અન્યા લંકપુરીના મહેલ.	૬૮

(હરિણી વૃત્ત)

વિજય ધરતો રાણીબયો ગૃહાગ્નિ જાય છે,
મરૂત, ગિરિને તોડી બાણે, દિશાંત સમાય છે.
ઉદય કરતો નિત્યે બાણે, નવેન્દુ થયો છતો;
અહણ કરવા ચિંતા-રાહુ સમર્થ નથી થતો.

૬૯

સર્ગ બારમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ તેરમો.

રાજમહાલય, પુરોહિત, અશ્વ ઇત્યાદિ વર્ણન.

(ક્રુતવિલંબિત વૃત્ત)

ગગનમાં કરશીષ પ્રસારતો,	અડગ શેષશિરે પદ ધારતો,	૧
અચલ મેરૂં માન લબવતો,	શશિ દિવાકરને શર મારતો,	
દબદબે ત્રણલોક દબાવતો,	સહજ સુંદરતા શરમાવતો,	
નૃપનું ગૌરવ મ્હેલ વધારતો,	નકલ અક્ષરની કરતો હતો;	૨
નૃપનું તેજ ત્રિવિક્રમથી બહુ,	પતિવ્રતા મહિષી લલિતા વહુ,	
સુર થકી પણ ત્રેષ સુખી નરો,	ઇહ વસે, સમગ્ર, પુરમાં ઈર્ષ્યો.	૩
અવનવો નમુનો વિધિએ કરી,	વિપુલ સંસ્કૃતિની ઘટના કરી,	
કદો અતઃપર રક્ષણને મશે	અલયસ્થાન વિષે પ્રકટ્યો હશે.	૪
સરસ વસ્તુ ઘટારત સ્થાનમાં	હુસુમ પાદતળે નહિ, કાનમાં,	
શિરપરે, નહિ પંકજ પંકમાં	સુરચના લયમ શી થઈ લંકમાં.	૫
નવ કળા ન કળાય કળેકળે	પ્રકૃતિ-યુક્તિ જણાય પળેપળે;	
કદો ઘુણાક્ષર ન્યાય થકી મહ્યો	વિધિ થકી નહિ જાય ફરી ઘટ્યો.	૬
સુરવિભૂતિ સલજ્જ કરી સદા	નૃપતિનું ઝગણું શું કરતો અદા;	
પ્રકટ કે કરતો શિવની દયા	મયતણી ધરતો તનયા મયા.	૭
સકલ અંગથી રંગ બતાવતી	વિપુલ વક્ષસ સન્મુખ કાંડતી,	
નયન-દ્વાર ઘણું ફરકાવતી,	મૃદુ રવે સ્મર-સર્પ જગાડતી,	૮

મણિ જવાહિર મૌક્તિક હારથી તન સજ, હરતી મન હાસ્યથી,
 સુર જતા નિરખી ચપલા છળી, યુવતિ માયિક આ ભવનાવલી. ૯
 કૃપણતા ધનની ન જરા કરી, સમય સેવકનો વ્યય આદરી,
 સરસ સચ્છ સ્થાન શકે કરી અલખની રૂચિરા રચના ભરી. ૧૦
 દશમુખી નૃપ દાનવ-દીકરી અહિસુતા ઇહ રાક્ષસને વરી,
 પતિવ્રતા અતિ નાઝુક સુંદરી મૃગસુવર્ણ તણા છળથી હરી, ૧૧
 મુલકમાં ઘર ઉંઘ સદા કરે તનુજ શોક કરે જનિતા પરે,
 અધરમી ધરમી મળતા રહે હુકમને સુર તોય અનુસરે, ૧૨
 કઠિણ પાણુ તરે પણુ પાણીમાં, હુશળ વાનર લૌકિક વાણીમાં,
 ઇહ ત્રિલોચન-તાપ ચરાચરે તદપિ અંગ અનંગ ધરી ઠરે, ૧૩
 મહી તળાતળને નલ જોડતો વિકૃતિ મ્હેલ ભરી તપ માંડતો,
 મન અકેક ચમત્કૃતિ જો હરે, સકળ સાથ મળ્યાં નહિ શું કરે. ૧૪
 ઝઘઝઘે જરોના જય-વાવટા, હુમ્મ-અંબરની થઈ છે ઘટા;
 નૃપ મુચિહન તણા લટકે પટા, સમયશોભિત હર્મ્ય તણી છટા. ૧૫
 શુભ મુગંધિત દિવ્ય ચંડી લતા, મણિપ્રદીપ થતા દિવસે છતા,
 અશિત તોરણ નૌતમ ટોડલે, છળી નવી લટકે બહુ થાંભલે. ૧૬
 ગૃહ અનીતિ-સમિધ્ ભરતાં ઘણી, કલહની વધતી ગઈ તાપણી:
 વિપુલ વૈભવ રાજનને તજી ક્ષણ રહ્યો સ્થિર આંગણમાં હજી. ૧૭
 અમર વૃષ્ટિ કરે કુલ ગંધની, સકલ સ્વસ્તિ વદે સ્વરમાનિની;
 નૃપ પ્રસન્ન થવા સ્વક્રિયા વડે અતિરથી ઉપરા ઉપરી પડે. ૧૮
 કુલપ્રભાવ, સ્વધર્મ, ઉદારતા ભુજપરાક્રમ સારપ સુરતા,
 ન ઉપયુક્ત થયાં રઘુનંદને જગ નમે ઉગતા રવિ ચંદ્રને. ૧૯
 કૃલિત ને નિજલાલ ભવિષ્યનો મન મનસ્વી કૃતમ્ન ધરી જનો,
 વિસરતા, ઉપકાર, ગુણાવલી, ગરજ સાકરને મધથી ગળી. ૨૦
 હરખથી હસતાં મુખ રાખતા સદય દષ્ટિ પ્રભાપર નાંખતા
 કનક-દંડ કરાચ રમાડતા ઘડપણે પણુ વક્કર પાડતા, ૨૧
 ચતુર ચંચળ સાત્ત્વિક નિઃસ્પૃહી, નૃપરહસ્યક્રિયા મનમાં ચહી,
 અચલ નૈષ્ઠિક ભક્તિ બતાવતા અભયદાન શકે ઇહ આપતા, ૨૨

ધવલકુંતલવિચલ ધારતા, અમુરને પણ આશિષ આપતા,
 તપપ્રતાપ અમાપ કરી છતા મુનિ સમાન ગુમાન ગમાવતા, ૨૩
 વિજયશ્રીયુત પુત્ર વધાવવા, સવિધિ તાત સમીપ લઈ જવા,
 નજર એક ટશે દઢ રાખતા નૃપપુરોહિત આંગણમાં હતા. ૨૪
 શરપ્રહાર થકી ટપકી ઘણું વસન શોણિત શોણ કરે ઘણું,
 કુમુદ રક્ત ઉગ્યું જળ-સેનમાં ગ્રહણ કે શશિનું થયું લોભમાં, ૨૫
 અથિત અસ્તમને રવિ ને ઘન, લ્યમ જણાય નિશાચરનો તન,
 નયનને તનને મનને હરે સતત માયિન મોહ મહા ધરે. ૨૬
 હય મદોન્મતને ચમકાવતો નયન આપ્તપ્રભપર નાંખતો,
 સ્વજન-વત્સલ ને વચને મિઠો ગુરુજને સુત ગર્વલયો દીઠો. ૨૭
 અભય અંચળ-વૃત્તિ પ્રમોહ ને વિનય ઉદ્ધતતા લય ક્રોધ ને
 શરમ સંયમ મત્સર માન ને, સુજનતા મદ રાગ વિરાગ ને, ૨૮
 હરખ શોક ઉદાસીનતા અને, ધૌરજ પ્રેમ દયા જડ લાવ ને,
 મન વિકાર પ્રચાર કરી બધે તનુજના પગલે પગલે વધે. ૨૯
 અકલ આકૃતિ ઇગિત બોઈને પરખતા અરિની મનવૃત્તિને,
 નસમજે નિજ તે મનની દશા અનુચરો સુતબળ વિષે ક્રસ્થા. ૩૦
 નયનથી જળનાં ટપકાં પડે, દ્વય ખલા પર મસ્તક આથડે,
 હૃદયમાં ધબકાર પડે ઘણા, વદન બાળ સમાન દયામણાં, ૩૧
 નિકળતી ગિર ગદ્ગદ કંઠથી વપુ ધ્રુવે જ્યમ પૌષિક શૈલથી,
 હરખની વ્યથ આમ કરે શકે વરસ શું લજવે નિજ લાવ કે, ૩૨
 ચમકતા ભ્રમિતાત્મ બની લવે, હૃદયશૂન્ય થઈ અખ ફેરવે,
 હૃદયલાવ હતા ન થતા છતા ચમક કે જડતા લય શૂન્યતા, ૩૩
 હૃદય મધ્ય નિરંતર રાજતા, અમૃતકૃપ સમા શમ આપતા,
 જ્ઞાનમ-ધારણ-કારણ નિર્ભતા સ્થવિર તો અડધાં અડધાં થતાં. ૩૪
 જ્યમ સમીપ ગયો સુત મહેલની લ્યમ વધ્યો જ્યકાર તણો ધ્વનિ,
 ગુરુ અમાત્ય પ્રધાન થયા જમા સહુ કહે બહુ વાર “ખમા ખમા.” ૩૫
 સમજતો જ્યમ હોય ઇસારતે અગર ઓળખતો ઘર હોય તે,
 જયશબ્દ શ્રુષ્ઠી સમજી જઈ હય ઉભો ઝટ યોગ્યસ્થળે જઈ. ૩૬

શમ સહ, રણુધોરક્રિયા તહ,
અપળ તોપણુ ધીરજતા ગહી,
જળ વિષે પ્રસરે બહુધા ધરો
તદપિ ચિત્ત ચળે નહિ અશ્વતુ,

વિજયથી નવરક્ત દિલે ભરી,
અકિત યુદ્ધ લયાનકતા સ્મરી,
નિરખતો ગુરુને નયણે નયાં
લય થયો હયનો જયમાં શકે

“જય નૃપાત્મજ! જીવ ચિરં પ્રભો!
અખૂટ રો’ ધનધાન્ય તણો વરો.”

કર લગામ ગહી જમણા વડે
અકથ સ્વસ્તિશુભાક્ષર સાંભળી

ન ઉતર્યો ધરતીતળભાર શું ?
ન ઉતર્યો શ્રમ શું રઘુનંદનો ?

વિજયહાર વિહાર કરે ગળે,
ખખર સેવક મિત્ર સગાં તણી

દૃઢ તપોબળને અતલાવતું,
સદન-દ્વાર દિસે રણિયામણું,
અનુચરો સહ વાસ સદા થતાં
ખરડવાં પર નૃત્ય સુખે કરે,

તુહિનથી પણ ઉજ્જવલ કન્યકા,
હરખથી નિજબ્રાત વધાવવા,
નયન નિશ્ચલ ને કર પાથરી,
મંલપતા સુખથી વચમાં ઠરી,

“નહિ જવા દઉં દાણુ વિના દોંધે,
વચન એમ વદી પથ આંતરે,
દશદિશે દશ જંત્ર-શળી ધરી,
અલ પનોતી, પદાબજથી નિર્મળા,
૬. ૭

ભ્રમ તહ, અભિમાન મહા લહ,
અડગ અશ્વ ઉભો નૃપનો અહીં. ૩૭
લમ વધ્યો અહીં માણસ આવરો,
સકલ હોય મહાન મહાનનું. ૩૮

નમિત સૃષ્ટિ-ધુરંધરને ધરી,
મુદિત માન મહોત્સવમાં ફરી. ૩૯

પગવડે નથી આળખતો ધરા,
લમ ઠર્યો નિજ ગૌરવને છકે. ૪૦

સતત સાચવજે યશ ને વલો;
ભટ કહે પણ આશિષઅક્ષરો. ૪૧

શરીર તોળી ધર્યો પગ પેંગડે,
હયથકી ઉતર્યો હળવે બળી. ૪૨

ન ઉતર્યો નૃપનો મદનાદ શું ?
ન ઉતર્યો કલમ શું સ્વર લોકનો ? ૪૩

નમન તે ગુરુને કરતાં મળે,
ઉમળકે પુછતો રણુઅચળી. ૪૪

પુનિત અક્ષત કાય જણાવતું,
વિજયશ્રીસરિતા તણું આવણું; ૪૫
પરિચયે જ્યમ અક્કલ પામતાં,
નૃપ-પ્રસૂતિ પ્રસૂન સમી ધરે. ૪૬

મલવિહીન નિશાચરખાલિકા,
વિજય-પદ્મણુ નૌતમ પામવા. ૪૭

વલયનો રણુકો કરતી જરી,
રવિ-પ્રિયા શર્યા નાગણુ કે પરી. ૪૮

અધિક કિંમત દ્યો જયને લોંધે,
નહિ સુરારિ થકી અબલા ડરે! ૪૯

ત્રિવિધિતાપ બધા અળગા કરી,
ચગદતી, લઈ સર્વ અલાબલા. ૫૦

સજળ શ્રીફળ-લક્ષ-ધૈરતાં	કુસુમબાણ થકી દિલ ઘેરતાં,	૫૧
શકુનશબ્દ વદી નયણે ભરી	નિરખતી પ્રિય અંધુ ફરી ફરી;	
ઉમળકે કરતી ઝટ આરતી,	ભય કુષુદ્ધિનું સદા નિવારતી,	૫૨
અજરખુટીની મંત્રિત માળને	અરપતી તિલડી કરી ગાલને.	
તિલક ભાલ કરી કરઅંગુઠે,	સુલટને પકડ્યો કુમળી મૂંઠે;	૫૩
લઈ અમૂલક દાપુ દીધો જવા,	અનુભવ્યા મૃદુ ભાવ અવાનવા.	
સહિ સમીપ કરાફુલી ધારતો,	વિજયશબ્દ મહા લલકારતો,	૫૪
અકલ દેવ-પ્રતાપ અતાવતો	અટપટા પથકોષ્ટ વટાવતો,	
નમિત કિંકર ગૌરવ ધારતો,	નિયમમાં જનમંડળ રાખતો,	૫૫
નૃપ સમીપ પ્રવેશ કરાવતાં	મન ગમ્યો સહુને પ્રતિહાર ત્યાં.	
ઉતરતાં નવ અંડ હિમાલય	વન ગુહા લઘુ દીર્ઘ જલાશય,	૫૬
મન ધરી ન પરિક્રમઆપદા	જનકના પદ એ ભજવા સદા,	
દ્વય કરામ્બુજ કાર્તિક જોડતાં	વિજય-લાજ-જળે વપુ ળોળતાં,	૫૭
નમિત શંકર સન્મુખ શું કયો	અગર રાવણપુત્ર જયે ભયો.	
સકલ અંગ ધરા પર ઢાળતાં	સ્ફટિકમાં વદનાખજ નિહાળતાં,	૫૮
નવ ગણે લગીરે અસિઘાતને	નમન એ કરતો જવ તાતને.	
સ્મૃતિ થઈ નિજ ઘોર ક્રિયાતણી	અગર છાય પડી નૃપની ઘણી,	૫૯
વિનય કે રણનાથથકી ભણી	સ્તિમિતદૃષ્ટિ ઉભો યશનો ધણી.	
મુદિત આનનમાં પરખી વ્યથા	વિષમ યુદ્ધતાણી કળતો કથા,	૬૦
અહિ-દશાસ્ય અળે અહુ ક્રોધથી,	જનક વ્યાકુળ આત્મજ-દુઃખથી.	
સકલ રાજસભાસદમંડળ	શશિ અમાસદિને ત્યમ નિષ્કલ;	૬૧
જ્યમ ચહ્યું ઘન મત્સરવાદળ,	શરમવારિ-નિમગ્ન થયું અળ.	
પણ વદો નૃપ ગર્વ, મદે, ભયો	“જનકને સુદ વૃદ્ધવયે ધયો;	૬૨
અરથ આવ્યું કયું જનવત્સલ!	સુખલ કે છલ કે કલ અઝલ ?	
ક્ષત પડ્યા અહુ ક્રોમલ અંગમાં	તદપિ પુત્ર જણાય ઉમંગમાં,	૬૩
વિજય-શ્રી પરણ્યો રણરંગમાં	તદપિ છે ઘરના શુભ ઢંગમાં.	
વિપુલ રક્ત તણાં ટપકાં પડે,	ખળ અને શ્રમ બે વપુમાં લહે,	૬૪
મનન ચિત્ત હરે નવરાશનું	વિજયનું ફળ, વૈભવ, વીરનું.	

હૃદય આકરશે મન માતનું, વદન આકરશે મુખ માતનું,
 ચરણ આકરશે તળપાટનું, ઘટિત મિલન ચુંબક લોહનું. ૬૫
 ક્ષણવિરામ અલ્યાનહિ તે લોધો, અમૃતનો ઘુટડો ન મુખે લયો,
 હજુ ન મુક્ત થયો રણવેશથી, અશન અન્ન અધોળ ક્યું નથી; ૬૬
 તદપિ વાત કહે સુત ! સામટી, જય થતાં સહિ ધૈર્ય ગયું ઘટી;
 મુલતથી શ્રુણુવા જય વાતને મુલત ધીર અધીર સદા બને. ૬૭
 મથન યુદ્ધ-મહાજળનું કરી, વિષમ બાણ વિષે વિષને ધરી,
 રહિતજીવ ક્યો મુખનો અરિ, મુલગ સીત સતી સુત ! તેં કરી. ૬૮
 રઘુકુમાર કુસ્યો સ્મરપાશમાં, તનય ! મુક્ત ક્યો રણવાસમાં;
 સદય, નિર્દય શત્રુ છતાં, થયો, તુજ શરે સ્વર્ પામર સંચર્યો. ૬૯
 જરૂર દુઃખ કરી મસ એ ગયો; શ્રમિત તું પ્રતિઅંગવિષે થયો;
 જરી મુખાસનમાં ઉપવિષ્ટ થા, મુલતને કથવા જયની કથા. ” ૭૦

(મંદાકાન્તા વ્રત.)

વાણીવેશ્યા અધમ રસના પાસથી મિષ્ટ પૂરી,
 મો'ટાં ના'નાં અવયવ વિષે યોગ્યતા ના અધુરી,
 અંગે અંગે મદમુદ વહે અંતરે ઝેર ભારી,
 તેથી નામ્રા, નૃપસદસમાં, અર્પતો ધિક્ક ! મુરારિ. ૭૧

તેરમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ ચૌદમો.

સુલોચનાસ્વરૂપ તથા ગૃહ-કૃતિવર્ણન.

(વંશસ્થ વૃત્ત.)

કહી ઘટે તેમ સુવર્તમાન ને સલાથડી લેઈ અભીષ્ટ માનને,
ચઢાવતો એ યશપુષ્પ કાળને, ન વીર મ્હોડો જણવે ગુમાનને. ૧
પડ્યો ઘણો ભાર ત્રિલોક આગલ, બની રહ્યો લંક વિષે અનર્ગલ;
નમે બધા તોય નમિત થાય છે, સદૈવ ભારે ક્ષમ નમ્ર હોય છે. ૨
રજા જવાની લઈ અર્ધયામમાં જવા કરે દેવરિપુ સ્વર્ધામમાં,
ન વીર આજ્ઞાવિણ સ્વલ્પ સંચરે બળી કરી મ્હાવતનું કહ્યું કરે. ૩
ખરેખરા નૌતમ દિવ્ય ધામને અપૂર્વ શોભા, જ્યમ સૂર્ય આભને,
દઈ, ઉભી વાટ જુવે વિલાસિની સમુદ્રકાળે અથવા તરંગિણી. ૪
અવણ્ય લાવણ્ય તણા સરોવરે સ્થલે સ્થલે યૌવન-પદ્મ વિસ્તરે,
ક્ષણે ક્ષણે રંગ નવા નવા ધરે, રુઝાવવા ઘા ભટના રચ્યું સ્મરે. ૫
હશે મણિ કે શશિ સૂર્ય આંખડી ગુલાબની કોમળ કુલ્લ પાંખડી,
હશે પડ્યાં ખંજન વેલજળમાં સરોજ એ રાજિત એક પદ્મમાં. ૬
અનિષ્ટ સંગ્રામ તણા પ્રસંગથી શરીર કિંવા ભુખરૂ વિયોગથી,
કદાપિ તેથી શિવ પદ્મિણી લહી ઉગ્યો લલાટે શશિ દીપ્ત વિગ્રહી. * ૭
મયૂર નાસાપર નૃત્ય માંડતાં કપોળમાં ચુબનચિહ્ન ચહોડતાં,
નિહાળતો અંતરશુદ્ધિ છિદ્રથી, જડેલ વાળી અથવા સુરલથી. ૮
સુપુત્ર રૂપી ફળ મિષ્ટ આપવા ઉગી રહ્યો ચંપક હેમ છોડ વા;
કુટેલ ત્યાંથી અધરોષ્ટ ફુંપળી, વસંતદેહે સ્મરની પ્રિયસ્થળી. ૯
નરી ભુરી ચિશુક મધ્ય તિલડી સ્મરે શમાવા રતિગર્વ શું જડી;
દેશાસ્યના ઉત્તર ક્ષીણ કાળમાં ઉગી રહ્યો શું ધ્રુવ સ્વચ્છ આલમાં. ૧૦
ઉચી કરે ઉજ્જવલ સૂક્ષ્મ ડોકને નિહાળવા પ્રીતમ આવતો કને,
સુલોચનાના મણિહાર તે પળે ગળે લળે હુંકુમ સાથિયા તળે. ૧૧

* પતિના વિયોગથી સુલોચનાનું શરીર ભુખરૂ થવાથી તેને શિવ જાણી કપાળમાં ચંદ્ર ઉગ્યો; તે કંઈ ચાંદ્રો નથી.

અળી જતાં શલુતાણા પ્રકોપથી ડગારવા કિંચિત્ જીવ દાહથી
 સમર્થ રક્ષા કરવા ત્રિલોકમાં ન અન્ય જાણી મતિહીન શોકમાં, ૧૨
 ન ઈશનો ઘા અળળા વિષે ઘટે છુપાય તેથી પ્રમદાસ્તનો તટે;
 તથાપિ ત્યાં માર પડ્યે વિલાસમાં અનગ વિશ્રામ કરે સુખાહુમાં; ૧૩
 રહ્યો અહીંયે સખનો જરા નહિ; અગમ્ય કન્યા હૃદયે ત્વરા વહી
 રુવે રુવે નૂતન-વહિને ધરે; ન પ્રાણથી પ્રકૃતિ દૂર સંચરે; ૧૪
 શકે ભરાયો જનર આણુતો અહિ સુલોચનાએ સમજી, નવગ્રહી
 મયૂરનાં પિચ્છ સમી મનોહરી કરે સજી શું કરવા વ્યથા પરી? ૧૫
 અનંગ કાંડે, ઉતરે હજી પણ, વધ્યાં ત્રિયામાં ભયને વિમાસણ,
 સદ્ગર તેનું કરવા હુલક્ષણ સુદર્ષનાકાર ધરેલ કંકણ; ૧૬
 અછેદ આત્મા પણ છિન્ન આ થયો ગણી પ્રકંપી મનમાં ઘણો ગયો,
 ન અન્ય જાણી સ્થળ ભોમ વ્યોમમાં, ગયો છુપાઈ લલનાનખાત્રમાં ૧૭
 વિલાસિનીની પતિસંગ પ્રીતડી ક્ષણે ક્ષણે આ સમયે વધી પડી,
 વિશાળ વક્ષસ્થળમધ્ય વિસ્તરી ધરી સ્તનોનું રૂપ ખહાર નિઃસરી. ૧૮
 સમગ્ર પૃથ્વી શિર તાતાં ધારતા શિખેલ તે બાળપણે ઉદારતા;
 શરીરના નાણુકડા પ્રમાણમાં ત્રિયા ધરે એ ગિરિ અગ્રભાગમાં. ૧૯
 ત્રિલોક જીતી લઉં એકલો પણ વસંતમિત્રે દૃઢ એ લઈ પણ,
 અનન્ય એ દુર્ગ ઘડ્યા અવાનવા શરૌઘ ત્યાંથી યતિસૈન્ય મારવા. ૨૦
 સુરારિ ચિંતામણિ કે સુરાગ્રણી, સમર્થ કે કલ્પલતા તણો ધણી,
 કરાગ્રથી સ્પર્ષ કર્યે પ્રમોદમાં, અકાળ તેથી કળ આમ્રવેલમાં. ૨૧
 તુષારથી વેષિત હેમકૂટની વૃથા પ્રભા સહેજ કરે મૃદુસ્તની;
 ભલે ફરે મૂર્ખ કરી ગુમાનમાં ન હુલ આવે સ્તનના પ્રમાણમાં. ૨૨

* કામદેવ શંકરનો અપરાધ કરી, અળળા ઉપર પ્રભુ ઘા નહિ કરે એમ જાણી, સ્ત્રીઓના સ્તનમાં છુપાયો; પણ ત્યાં તેને માર પડવાથી તે હાથમાં ગયો, યો પણ તેના જીવરથી (કામજીવરથી) સ્ત્રીએ નવગ્રહ બાંધ્યું, જેથી એ કામરૂપી સાપ તેને મયૂર જાણીને સુલોચનાને કાંડે ઉતર્યો; ત્યાં પણ સુલોચનાએ તો સુદર્ષન જેવાં કંકણ ધારણ કર્યાં તેથી કંઈ રસ્તો ન જડવાથી છેવટે તે તેના નખમાં ભરાઈ ગયો.

† તાત-સુલોચનાના પિતા શેષનાગ.

પ્રશાંતિ મિઠો ઉદરાખિંધ આદરે,
ફરે જલાવર્ત જનો હુળાવવા

વિલાસનું ભવ્ય અને મનોહર
અણુયા તળેથી હુમળા રજોમય

તળે ધર્યા આરસ લાલ કોમળ,
સુવર્ણ-ગારે ઉપભૂમિકા ભરી,

રમાથકી તેજ અવર્ણનીય છે,
વિશુદ્ધ નીલાંબર રે' મળીલળી,

અનંત કન્યા નવરંગ ધારતી,
વિતર્ક-પક્ષીજનને જગાડતી,

અઠાવવા પ્રેમપવિત્ર વેલને
સમીપ જાતાં ભરજોળને ભરી

ધરી ઉચ્ચો દક્ષિણ આહુ ટોડલે,
અધીરતાએ લલકે મૃગેક્ષણી,

મહોત્સવે ગમ્મત ખાનપાનની
લઈ અટોપી સહુકામ સત્ત્વર;

મહાન ચિંતા પણ તે જતી રહી,
ઉડી ગયાં દૈન્ય વ્યથા જરે જર,

ક્ષણે ક્ષણે વેળ સમાન વાધતી,
સુલોચનાની સહિ હાંસ પૂરવા

દીઠો યદ્દા સન્મુખ નાથ આવતાં
રહું ન હાથે મન, હાથવેંતમાં

લલે રસજ્ઞો રસ-તર્કમાં વહે,
ન દંપતીની ઉપમા, ન મોદની;

દિગંતમાં સન્મતિ-શત્રુનો જય,
ત્રિયામને તામસ-શત્રુનો જય,

પતિ પ્રિયાનાં સમ સ્નેહ ને વય
વધી શકે બોલ ન ચિત્ર આ દ્વય,

સ્તનો રૂપી ત્યાં કલહંસ બે ફરે;
સુનિમ્ન કલહાર સમાન નાભિ વા. ૨૩

સ્મરે રચ્યું છે વસવાનું મંદિર;
વિચિત્ર પાયા પ્રમદાપદદ્વય. ૨૪

જડેલ હીરાકણ્ઠી તટસ્થળ,
ત્રિલોકનો નાથ શકે ન શું કરી. ૨૫

છડી છબીલી છબી દર્શનીય છે;
અળૂકતી શું નભ મધ્ય વીજળી. ૨૬

પ્રસૂન કિશુક ફળે પ્રલાવઘી,
વસંત આવી જયમ દેહ ધારતી. ૨૭

ગભીર મહાસાગર ભવ્ય નાથને,
ઠરી નદી શું વપુ માનુષી ધરી ! ૨૮

અગમ્ય આનંદ દબાવતી બળે,
ઉભી રહી વાટ જુવે ઘણી ઘણી. ૨૯

કરે તયારી લલના વિરામની,
પતિપ્રિયા શું ન કરે મળ્યે વર. ૩૦

વિટંબના નામ હવે રહી નહિ;
વિયોગનો માત્ર રહ્યો તને જવર. ૩૧

નવા નવા રંગ તરંગ ધારતી,
ગૃહેશ આલ્યો ગૃહિણી લડાવવા. ૩૨

અધીરણીનું ગયું સર્વ ધૈર્ય ત્યાં,
હુદી પડી નાથતણા કરાજ્જમાં. ૩૩

ન પાર આ સ્નેહ-સમુદ્રનો લહે;
અનુલવે સિદ્ધ કસોટી પ્રેમની. ૩૪

રણાક્ષણે વાસવ-શત્રુનો જય,
થયો ગૃહે શંકર-શત્રુનો જય. ૩૫

કરાવતાં ચુંબન ગાઠ નિર્દય;
શકે થયાં યોગસમાધિમાં લય. ૩૬

સુકેશવેણી શ્વથ, ગાત્ર નિર્બળ,
 વહ્યાં ઘણા, સ્નેહ સમુદ્ર વાધતાં,
 હતી કરેલી પ્રિય વસ્તુઓ સ્મરે,
 સહર્ષ બે પ્રેમસમુદ્રમાં તરે;
 ઉપાક્રમાં લાળ અંધી કરી પરી
 થઈ રહી તેમ વિવેકને તણ;
 ફળી નિરાશા સુખની ધરી ફળી,
 વિવિક્તસ્થાને નવરાશબ્યાં મળી,
 લઈ જઈ દિવ્ય વિવિક્તસ્થાનમાં,
 ક્ષણે ક્ષણે પ્રશ્ન પુછે મનોહરા,
 સકોમળી કોમળ હાથ ફેરવી,
 ઘસે મુધા-ચન્દન સર્વ ગાત્રમાં,
 ક્ષતેક્ષતો ખારિક દૃષ્ટિથી જુવે,
 કરેલ રાખે સર્તી કાળજી ઘણી,
 કરે કરેછે ચતુરાઈથી પટી,
 સમીર ઢોળે મૃદુ ઓષ્ઠથી ત્રિયા,
 યદા ખરો ઘા નિરખે નિતંબિની
 તથાપિ ત્યાં દિવ્ય વિલેપ ઓળતી,
 ઉતારવા સત્ત્વર યુદ્ધનો શ્રમ
 રમાડવા હાવ રુડા જમાવતી,
 બરાસ ને સાકર, દૂધ, તેલથી,
 મુવર્ણપાટે પધરાવતી પતિ
 રૂમાલથી નૌતમ અંગ લૂછતી,
 સદર્પ જોતી પતિ શેષ-ખાલિકા,
 મંદારનો શેખર, શાલ બેવડી,
 પ્રિયા પછી દક્ષિણ બાહુ ઝાલતી
 પદાબજથી રંજિત ચાર ચોકમાં
 વિલોલ નેત્રે સ્ફટિકે ફરીફરી,

પ્રસક્ત ધારાસર હર્ષનાં જળ
 ટૂંકમૂં જોઈ રહે દબાવતાં. ૩૭
 ન એક તોયે રસિલાં અહીં સ્મરે;
 અલેદ થાતાં ઉપચાર શું કરે! ૩૮
 વિલીન નારાયણ અંકમાં પરી,
 ન પ્રીતિ લબ્ધ ક્ષણ વાર રે' સજી. ૩૯
 સમૂળ ચિતાવિષવર્ધો જ્યાં બળી,
 સતી તણી પ્રીતિ રહે ન ત્યાં બળી. ૪૦
 ભરાઈ પક્ષીસમ કંથ કક્ષમાં;
 કરે અવિચ્છિન્ન અખંડ શર્ભરા. ૪૧
 સ'વાણ માટે કરો પૂર્ણ પેરવી,
 હઠે ધરે ઔષધ તોયપાત્રમાં. ૪૨
 કરામ્જુને કસ્તર રક્તને ધ્રુવે;
 કદાચ દુઃખાય ત્રિલોકનો મણિ. ૪૩
 પડી ન ત્યાં સેવક વૈદ્ય ઓપટી;
 પ્રિયા કરેછે પતિકાજ સત્ક્રિયા. ૪૪
 વધે તદા કંપ અને લયધ્વનિ,
 પતિવ્યથા સ્નેહસમુદ્ર ઓળતી. ૪૫
 મુગાઠ આલિંગન દે, લઈ કલમ;
 ગિરા વદી મિષ્ટ રુચિ વિસારતી. ૪૬
 દહીં મુગંધી ઉપચારથી મથી,
 મુરારિને સ્નાન કરાવતી સતી. ૪૭
 દુઃકલ દેહે પ્રમદા સભવતી,
 વિપત્તિકાળે સુખની પ્રનાળિકા. ૪૮
 ધરે સમીપે નવરત્ર પાવડી;
 વિવાહપાટે પતિ શું ચઢાવતી? ૪૯
 પ્રિયા ભરાતી યુવરાજ સોડમાં;
 જુએ જડેલાં પ્રતિગિજ સુદરી. ૫૦

પદે પદે હર્ષ અતોલ વાધતાં
પ્રકૃત અંબોરૂઢ, ચંદ્ર કે મુખ?

વિયોગ કાળે નિકળી ગઈ હુશ
વદે હસી મત્ત થએલ લાડમાં,

ગુલાબ શા'ળી નિશગંધ જાવના,
સુગાઠ ઢાંક્યા ચક્ર ગોળ બારણે,

અનંગબાણાવલો દેહ ધારતી,
દઈ વધાવો ઝડપી લઈ પતિ

અવાંનવાં ભોજન મિષ્ટ લામિની
રસોઈ ઉત્સાહ ભરી કરાવતી,

સુવર્ણના થાળ ભરી કૃષોદરી
અખાડતી મિષ્ટ પદાર્થ લાડણી,

“ક્ષુધાર્તછો; આનવ ચીજ મેં કરી,
વદી વદી એમ કરે ઘણી હઠ,

કરે પ્રિયા કૌતુક રમ્ય નૂતન,
પછી જીવે સુંદર કોડથી પતિ,

અનેક રીતે પતિને ખુશી કરી,
ન હાવ કે ભાવ થકી રહે પરી,

પછી મિતાહાર કરી મદાલસા,
વિકાસ પામી બમણી અહીં સતી;

મણિ-પ્રદીપો રમણીય આયના
સ્થળે સ્થળે તે લટકી રહ્યા ઘણા,

તળાઈમાં રેશમ તૂલ કોમળ,
નૈવાસ્ય જેવાં ઉશીકાં પ્રસૂનનાં,

કલ્હેર કલ્હાર શિરીષ મેળવી
પ્રસારતી મચ્છરદાની-જાળને,

કરાવતી ચુંબન હાંસનીભરી
વિચિત્ર એટા કરતી મૃગેક્ષણી,

જરા રજું છે હૃદયાબળ ફાટતાં;
આહો! કળાએ ક્યમ આજનું મુખ? ૫૧

ક્રિયા પ્રિયા તેમ કરે નિરંકુશ;
શકે રમેછે ચપળા અપાઠમાં. ૫૨

જીર્ણ, ચમેલી, બટબોગરા તણા,
રમાડવા વલ્લભ પ્રાણુ-પારણે. ૫૩

ઉછાંછળી શ્રી રતિ મંદિરે જતી,
જડે નિભળે સ્તન-કીલથી સતી. ૫૪

ક્ષુધા શમાવા કમનીય સ્નામિની,
મરી મટેછે પતિ કારણે સતી. ૫૫

સુવર્ણઝારી જળની રહી ધરી,
શશાકૃને જેમ વિશુદ્ધ રોહિણી. ૫૬

લગાર મારા સમ દયો; નડે નહિ.”
પરાસ્ત થાએ સુર સંત કે શઠ. ૫૭

હસી હસાવી પતિનું હરે મન;
યદા સુધાનો ઘુટડો ભરાવતી. ૫૮

મુખામ્યુજે તાંબુલ આપતાં કરી;
સુધન્ય જેને ઘર સ્નિગ્ધ સુંદરી. ૫૯

સ્કુરાવતી અંતર સે'જલાલસા;
મહાપ્રભા યોગ્ય સ્થળે થતી છતી. ૬૦

ધરે ન કોની તલભાર આયના,
ન કામ-ઉત્તેજનમાં રહી મણા. ૬૧

રચી રૂડી ચાદર ગૌર નિર્મળ;
વિરામનાં સ્થાનક ઉત્તમાંગનાં. ૬૨

ભરી, કૃષાંગી, બકુલો તણી નવી,
ફસાવવા ચંચળ મત્સ્યકેતુને. ૬૩

શરીરયષ્ટિ પતિબાહુમાં ધરી,
નિરંકુશા શું પ્રભુ પાસ રૂકિમણી? ૬૪

(દ્રુતવિલખિત વૃત્ત.)

હૃદયવલ્લભપ્રીતમ સંગમાં સુરત ગમ્મત થાય ઉમંગમાં,
 વરવધૂ દ્વય મગ્ન સુરંગમાં, વિસરતાં મતિ પ્રેમ-તરંગમાં. ૬૫
 વિરહ વ્યાધિ વિવેક ત્રપા લઈ, અપળ કાળ ગયો લયને દઈ;
 જય કરી રમતા પતિ કેસરી નિકટ, સિંહણ રે' કયમ પાંશરી. ૬૬
 નયન કેશ અને સ્તન ગાલને ઝળન નાલિ તથા અધરોષ્ટને,
 મૃદુ કલેવર ને સુખ આખવે, સુનયના નવલા રસથી દ્રવે. ૬૭
 કમલ કેસર આઝ ગુલાબને સરસ કેળ, શિરીષ-પ્રરોહને,
 લલિતચંપકદામ વસંતિકા અસુર લેઈ હરે સ્મરવાટિકા. ૬૮

ચૌદમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

સર્ગ પંદરમો.

અશોક તથા ઋતુવર્ણન.

(દ્રુતવિલખિત વૃત્ત)

નવલ કોટ અશોક તણો કર્યો, પથ નયો ચૂતમંજરોથી ભર્યો;
 મુદિત આઝ મળ્યે નવ માધવી; પતિ વિના ન ઠરે ક્ષણ સાધવી. ૧
 મદન-હુંદુલિને વજડાવતી, શકુનના સ્વર કોકિલ કાઢતી,
 અતિ વિરુપ હરે પણ ચિત્તને, મધુર વેણુ કરે વશ લોકને. ૨
 ભ્રમરવૃદ્ધ કરી મધુ-પાનને ગણણુ આચરતા મૃદુ ગાનને,
 પથિકને પણ સ્વાગત આપતા, પરમ ભૂતલસ્વર્ગ ખતાવતા. ૩
 મુકરકેતુ તણા શરની શકે પણ છ રમ્ય થઈ ફરતાં છકે,
 ભ્રમર ગર્વ હરી તરૂણીતણો ધહ નિરંકુશ શોર કરે ઘણો. ૪
 પૃથુ કદંબ ઉગ્યાં કર વિસ્તરી, બહુલહાર રૂડી વચમાં ઠરી,
 મુઘડ સારસ દ્વંદ્વ હરે ફરે, રમત ખંજન બીંતિ વિના કરે. ૫
 રતિ કબૂતર સંતત આદરે, શરમહીણ મયૂર કળા કરે;
 પ્રલપતાં કલ પોપટ પોપટી, હૃદયશોક જતો જનનો સદી. ૬

ઝુકો રહી ચહુપાસ લોલોતરી,
 ધવલ હંસસમૂહ અહીં ચરે,
 સરસ કાચ સમી જળદીર્ઘિકા,
 શશિ દિવાકર-કાન્ત તટે જલ્યા,
 જળ વિષે જળપંકજ ખડેકતાં,
 અહુ લચ્યાં લુભખાં નવ દ્રાક્ષનાં,
 બ્રુઈ મનોહર જવલ ફાલતી,
 વિવિધ રંગધરી ગુલદાવદી,
 મુખડ કેસર બિદવ રતાંજળી,
 તર પલાશ તણાં કુલથી લચી,
 નિપુણતા શ્વસુરે* મસ વાપરી
 ઇહ રહી પ્રભુની સરવે લોલા,
 કઠિણતા પથની પગને નડે
 તર મળી ઘન ચંદરવો કરી,
 હુસુમવૃષ્ટિ અનાહત થાય છે
 શિવઉપાસકને આરિ જાણતો,
 બહિર અંતરિયાલ રમે લતા,
 અહુ રચ્યા તરુની કરતાં ઘટા
 સ્મરશિલાપર પુષ્પપથારીએ
 ઉર્શોરનું પણ પંજર રોપતાં
 ગિરિ નદી વન કૃત્રિમ છે રચ્યાં,
 હુસુમિતા અરૂ વેતસની ગલી,
 હુસુમનાં ચક્ર વિંજન પારણાં,
 હુસુમના હુમળા અણિયા ઢળે,
 અજિત સૂર્ય બને ઇહ કંકર,
 વિજનતા કરતી લય-લત્સના,
 હરણ આળ જતાં સઘળી ચરી;
 હરિણ ભીતિ વિના ફરતાં ફરે. ૭
 રસિકની રતિની પ્રિયદર્શિકા;
 સ્ફટિક આરસ શંખ અધે પલ્યા. ૮
 સ્થળગુલાબ મુગંધિત દહેકતાં;
 હુમુદ તોરણ જેમ ગવાક્ષનાં. ૯
 ખરુ ધરે નવ જોબન માલતી;
 જ્યમ ગૃહાંગણમાં ગણિકા ખડી. ૧૦
 રસિકને ધરતાં પ્રણયાંબુલી;
 રવિમુખી રવિસન્મુખ વિસ્તર્યા. ૧૧
 સ્થિર કર્યા જળજંત્ર તણા કરી;
 વરણ્યે વિધિ શેષ થશે બહોલા. ૧૨
 સમજે પલ્લવ શું પથમાં પડે,
 રવિતણા કરનું બળ લે હરી. ૧૩
 સુર થકી કદો પાલ અપાય છે,
 હુસુમધન્વન કે શર મારતો. ૧૪
 નવલ મંડપ અંદર ખૂલતા;
 રસિકને મળવા અનુકૂળતા. ૧૫
 છટ લરી મણિ કુંદ હઝારીએ,
 મદનને જન શું ઇહ રોકતાં. ૧૬
 તરુ તમાલ બદામ ઘણાં લચ્યાં;
 અહિ સમી હિમમંદિરને મળી. ૧૭
 હુસુમ હાર અને ગજરા ઘણા; •
 હુસુમ શેખર વેણી સ્થળે સ્થળે. ૧૮
 દઈ પ્રકાશ હરે સ્મરનો જવર;
 પણ થતી મુહિતેન્દ્રિય મૂર્છના. ૧૯

સર્મોર મંદ સુગંધિત શીતલ વરસતો કણસીકર નીર્મળ,
 સુર અશોક અશોક સદા સ્મરે, નવ રચી રચના રસિદે સ્મરે. ૨૦
 ઝગોર ખાંપણ ખોડ રહી નથી, સગિર મહેલ ભગીરથ ચલથી,
 નવલ હુંદન ઈંટ થકી અણ્યો, ઝઘઝઘાટ હોંરાકણથી અન્યો. ૨૧
 મણિ-ત્રદીપ ગૃહાંગણમાં દ્રવ્ય સ્તિમિત વિદ્યુતઅંકસ્તનંધય,*
 જડિત તોરણ શાં લટકી રહ્યાં તિમિરનાશક સો શશિનાં કર્યાં. ૨૨
 ભરતથી દ્રવ્યસાખ રુડી ભરી, ઉમરભૂમિ જવાહિરથી ભરી,
 કનક દ્વાર, સુદર્શન શાં કડાં, વિરલ કોતરકામ કર્યાં ખડાં. ૨૩
 રતિવિલાસ લહે ચિતર્યા ઘણા મનવિકાર વધે નિરખી ઘણા,
 છટ વિષે પ્રીતિભિંખ જણાય છે, નજર પ્રેક્ષકની નજરાય છે. ૨૪
 સુખડની ફરતી અધિરોહિણી જ્યમ વહે જલ ઉર્ધ્વ તરંગિણી,
 નવવધૂ લટકે વપુ વાળતી, રમણમોહક યુક્તિ અતાવતી. ૨૫
 ઝંઝૂમતા ઝરખા મસ ખારણે લટકતા નલમાં વણુ ધારણે;
 ચપલ અક્ષુ ગવાક્ષ થકી કરે, અકથ રાગ વિરાગવિષે કરે. ૨૬
 કનકવા નલ મધ્ય તરાવવા, હૃદય સ્નેહસમુદ્ર તરાવવા,
 વિજનમાં વરનાં મન ચોરવા ધહ અલિંદ રચેલ અવાનવા. ૨૭
 કુલ ચઢાઈ ચઢી કંઈ વેલડી, તરૂંઘટા રમતી અલખેલડી;
 ફેડફેડે મકરધ્વજની ધ્વજલ, ભવનમધ્ય રહી જનકાત્મજ. ૨૮
 અતિ પવિત્ર સુકર્મ કર્યું હશે, તપ મહા ચિરકાળ ધર્યું હશે,
 વપુ વહે ફેલમાં સુખના ઝરા, જરૂર ધન્ય તને ઇહની ધરા, ૨૯
 અગર વૈભવ આ ત્રણલોકનો નવ ઘટે, વસતા જહી દુર્જનો,
 પતિતપાવન રાઘવ સુંદરી, સતત ષડ્ ઋતુ રે' મદની ભરી. ૩૦
 વિરહને હરવી રવિ રાખતી, સકલ વસ્તુ જલે નહવરાવતી,
 પૃથ ધરે પથ સાથ પયોધરે' ઋતુ રમે વરષા જમણે કરે. ૩૧
 જવ રમે રતિ બ્યોમપલંગમાં, રમણ અભ્રસમેત ઉમંગમાં,
 ચમકતી ચપળા સર્તીને હસે; સરવ પાટુ પડ્યા પર મારશે. ૩૨

* સ્તનંધય=છાકરું.

† સ્તનમાં દૂધ ધરીને (સ્ત્રીઓને ગર્ભવતી કરીને)વાદળામાં પાણી ધરે છે.

ઝુકો રહી ચહુપાસ લોલોતરી,
 ધવલ હંસસમૂહ બાહી ચરે,
 સરસ કાચ સમી જળદીર્ઘિકા,
 શશિ દિવાકર-કાન્ત તટે જલ્યા,
 જળ વિષે જળપંકજ બહેકતાં,
 બહુ લચ્યાં લુભખાં નવ દ્રાક્ષનાં,
 બ્રુઈ મનોહર જવલ ફાલતી,
 વિવિધ રંગધરી ગુલદાવદી,
 સુખડ કેસર બિલ્વ રતાંજળી,
 તર પલાશ તણાં કુલથી લયો,
 નિપુણતા શ્રુતે* મસ વાપરી
 ઇહ રહી પ્રભુની સરવે લોલા,
 કઠિણતા પથની પગને નડે
 તરૂ મળી ઘન ચંદરવો કરી,
 હુસુમવૃષ્ટિ અનાહત થાય છે
 શિવઉપાસકને અરિ જાણતો,
 અહિર અંતરિયાલ રમે લતા,
 બહુ રચ્યા તરુની કરતાં ઘટા
 સ્મરશિલાપર પુષ્પપથારીએ
 ઉશીરનું પણ પંજર રોપતાં
 ગિરિ નદી વન કૃત્રિમ છે રચ્યાં,
 હુસુમિતા અરૂ વેતસની ગલી,
 હુસુમનાં ચક્ર વિંજન પારણાં,
 હુસુમના હુમળા અણિયા ઢળે,
 અજિત સૂર્ય બને ઇહ ક્રિકર,
 વિજનતા કરતી લય-લાર્સના,
 હરણ આળ જતાં સઘળી ચરી;
 હરિણુ ભીતિ વિના ફરતાં ફરે. ૭
 રસિકની રતિની પ્રિયદર્શિકા;
 સ્ફટિક આરસ શંખ બધે પલ્યા. ૮
 સ્થળગુલાબ સુગંધિત દહેકતાં;
 હુમુદ તોરણ જેમ ગવાક્ષનાં. ૯
 ખરુ ધરે નવ જોબન માલતી;
 જ્યમ ગૃહાંગણમાં ગણિકા ખડી. ૧૦
 રસિકને ધરતાં પ્રણયાંજલી;
 રવિમુખી રવિસન્મુખ વિસ્તર્યો. ૧૧
 સ્થિર કર્યા જળજંત્ર તણા કરી;†
 વરણબ્યે વિધિ શેષ થશે બહોલા. ૧૨
 સમજે પક્ષવ શું પથમાં પડે,
 રવિતણા કરનું બળ લે હરી. ૧૩
 સુર થકી કદો પાછા અપાય છે,
 હુસુમધન્વન કે શર મારતો. ૧૪
 નવલ મંડપ અંદર ખૂલતા;
 રસિકને મળવા અનુકૂળતા. ૧૫
 છટ ભરી મણિ કુંદ હઝારીએ,
 મદનને જન શું ઇહ રોકતાં. ૧૬
 તરુ તમાલ અદામ ઘણાં લચ્યાં;
 અહિ સમી હિમમંદિરને મળી. ૧૭
 હુસુમ હાર અને ગજરા ઘણા;
 હુસુમ શેખર વેણી સ્થળે સ્થળે. ૧૮
 દઈ પ્રકાશ હરે સ્મરનો જવર;
 પણ થતી મુદિતેન્દ્રિય મૂર્છના. ૧૯

સમીર મંદ સુગંધિત શીતલ વરસતો કણસીકર નીર્મળ,
 સુર અશોક અશોક સદા સ્મરે, નવ રચી રચના રસિલે સ્મરે. ૨૦
 હાગીર ખાંપણ ખોડ રહી નથી, સગિર મહેલ લગીરથ ચલથી,
 નવલ હુંદન ઈંટ થકી અણ્યો, ઝઘઝઘાટ હોરાકણથી અન્યો. ૨૧
 મણિ-પ્રદીપ ગૃહાંગણમાં દ્રવ્ય સ્તિમિત વિદ્યુતઅંકસ્તનંધય,*
 જડિત તોરણ શાં લટકી રહ્યાં તિમિરનાશક સો શશિનાં કર્યાં. ૨૨
 લરતથી દ્રવ્યસાખ રુડી લરી, ઉમરભૂમિ જવાહિરથી લરી,
 કનક દ્વાર, સુદર્શન શાં કડાં, વિરલ કોતરકામ કર્યાં ખડાં. ૨૩
 રતિવિલાસ લહે ચિતર્યા ઘણા મનવિકાર વધે નિરખી ઘણા,
 છટ વિષે પ્રીતિભિંખ જણાય છે, નજર પ્રેક્ષકની નજરાય છે. ૨૪
 સુખડની ફરતી અધિરોહિણી જન્યમ વહે જલ ઉર્ધ્વ તરંગિણી,
 નવવધૂ લટકે વપુ વાળતી, રમણમોહક યુક્તિ અતાવતી. ૨૫
 ઝંઝૂમતા ઝંખા મસ ખારણે લટકતા નલમાં વણુ ધારણે;
 ચપલ ચક્ષુ ગવાક્ષ થકી ઠરે, અકથ રાગ વિરાગવિષે કરે. ૨૬
 કનકવા નલ મધ્ય તરાવવા, હૃદય સ્નેહસમુદ્ર તરાવવા,
 વિજનમાં વરનાં મન ચોરવા ઇહ અલિંદ રચેલ અવાનવા. ૨૭
 કુલ ચઢાઈ ચઢી કુંઈ વેલડી, તડઘટા રમતી અલખેલડી;
 ફેડફેડે મકરધ્વજની ધ્વજ, ભવનમધ્ય રહી જનકાત્મજ. ૨૮
 અતિ પવિત્ર સુકર્મ કર્યું હશે, તપ મહા ચિરકાળ ધર્યું હશે,
 વપુ વહે ફલમાં સુખના ઝરા, જરુર ધન્ય તને ઇહની ધરા, ૨૯
 અગર વૈભવ આ ત્રણલોકનો નવ ઘટે, વસતા જહીં દુર્જનો,
 પતિતપાવન રાઘવસુંદરી, સતત ષડ્ ઋતુ રે' મદની લરી. ૩૦
 વિરહને હરવી રવિ રાખતી, સકલ વસ્તુ જલે નહવરાવતી,
 પય ધરે પય સાથ પયોધરે' ઋતુ રમે વરણા જમણે કરે. ૩૧
 જવ રમે રતિ બ્યોમપલંગમાં, રમણ અભ્રસમેત ઉમંગમાં,
 ચમકતી ચપળા સર્તોને હસે; સરવ પાટુ પડ્યા પર મારશે. ૩૨

* સ્તનંધય=છાકડું.

† સ્તનમાં દ્વધ ધરીને (સ્ત્રીઓને ગર્ભવતી કરીને)વાદળામાં પાણી ધરે છે.

બુકો રહી ચહુપાસ લોલોતરી,
 ધવલ હંસસમૂહ અહીં ચરે,
 સરસ કાચ સમી જળદીર્ઘિકા,
 શશિ દિવાકર-કાન્ત તટે જલ્યા,
 જળ વિષે જળપંકજ બહેકતાં,
 બહુ લગ્યાં લુપ્તમાં નવ દ્રાક્ષનાં,
 બુધ મનોહર નવલ ફાલતી,
 વિવિધ રંગધરી ગુલદાવદી,
 સુખડ કેસર બિલ્વ રતાંજળી,
 તર પલાશ તણાં કુલથી લયોં,
 નિપુણતા શ્વસુરે* મસ વાપરી
 ઇહ રહી પ્રભુની સરવે લોલા,
 કઠિણતા પથની પગને નડે
 તર મળી ઘન ચંદરવો કરી,
 હુસુમવૃષ્ટિ અનાહત થાય છે
 શિવઉપાસકને અરિ જણતો,
 બહિર અંતરિયાલ રમે લતા,
 બહુ રચ્યા તરુની કરતાં ઘટા
 સ્મરશિલાપર પુષ્પપથારીએ
 ઉશોરનું પણ પંજર રોપતાં
 ગિરિ નદી વન કૃત્રિમ છે રચ્યાં,
 હુસુમિતા અર વેતસની ગલી,
 હુસુમનાં ચક્ર વિંજન પારણાં,
 હુસુમના હુમળા અણિયા ઢળે,
 અજિત સૂર્ય બને ઇહ ક્રિકર,
 વિજનતા કરતી લય-લત્સના,
 હરણ બાળ જતાં સઘળી ચરી;
 હરિણ ભીતિ વિના ફરતાં ફરે. ૭
 રસિકની રતિની પ્રિયદર્શિકા;
 સ્ફટિક આરસ શંખ બધે પડ્યા. ૮
 સ્થળગુલાબ સુગંધિત દહેકતાં;
 હુમુદ તોરણ જેમ ગવાક્ષનાં. ૯
 ખરુ ધરે નવ જોબન માલતી;
 જ્યમ ગૃહાંગુલામાં ગણિકા ખડી. ૧૦
 રસિકને ધરતાં પ્રણયાંજલી;
 રવિમુખી રવિસન્મુખ વિસ્તર્યો. ૧૧
 સ્થિર કર્યા જળજંત્ર તણા કરી;†
 વરણુએ વિધિ શેષ થશે બહોલા. ૧૨
 સમજે પક્ષવ શું પથમાં પડે,
 રવિતાણા કરનું બળ લે હરી. ૧૩
 સુર થકી કદો પાછા અપાય છે,
 હુસુમધન્વન કે શર મારતો. ૧૪
 નવલ મંડપ અંદર ખૂલતા;
 રસિકને મળવા અનુકૂળતા. ૧૫
 છટ લરી મણિ હુંદ હઝારોએ,
 મદનને જન શું ઇહ રોકતાં. ૧૬
 તરુ તમાલ અદામ ઘણાં લગ્યાં;
 અહિ સમી હિમમંદિરને મળી. ૧૭
 હુસુમ હાર અને ગજરા ઘણા; •
 હુસુમ શેખર વેણી સ્થળે સ્થળે. ૧૮
 દર્ધ પ્રકાશ હરે સ્મરનો જવર;
 પણ થતી મુદિતેન્દ્રિય મૂર્છના. ૧૯

સમીર મંદ સુગંધિત શીતલ વરસતો કણસીકર નીર્મળ,
 સુર અશોક અશોક સદા સ્મરે, નવ રચી રચના રસિદે સ્મરે. ૨૦
 લગીર ખાંપણ ખોડ રહી નથી, સગિર મ્હેલ લગીરથ ચલથી,
 નવલ હ્રદન ઈંટ થકી અણ્યો, ઝઘઝઘાટ હોરાકણથી અન્યો. ૨૧
 મણિ-પ્રદીપ ગૃહાંગણમાં દ્રવ્ય સ્તિમિત વિદ્યુતઅંકસ્તનંધય,*
 જડિત તોરણ શાં લટકી રહ્યાં તિમિરનાશક સો શશિનાં કર્યાં. ૨૨
 ભરતથી દ્રવ્યસાખ રુડી ભરી, ઉમરભૂમિ જવાહિરથી ભરી,
 કનક દ્વાર, સુદર્શન શાં કડાં, વિરલ કોતરકામ કર્યાં ખડાં. ૨૩
 રતિવિલાસ ભડે ચિતર્યા ઘણા મનવિકાર વધે નિરખી ઘણા,
 છટ વિષે પ્રીતિખિંબ જણાય છે, નજર પ્રેક્ષકની નજરાય છે. ૨૪
 સુખડની ફરતી અધિરોહિણી જ્યમ વહે જલ ઉર્ધ્વ તરંગિણી,
 નવવધૂ લટકે વપુ વાળતી, રમણમોહક યુક્તિ અતાવતી. ૨૫
 ઝંઝુમતા ઝરખા મસ ખારણે લટકતા નલમાં વણુ ધારણે;
 અપલ અક્ષુ ગવાક્ષ થકી કરે, અકથ રાગ વિરાગવિષે કરે. ૨૬
 કનકવા નલ મધ્ય તરાવવા, હ્રદય સ્નેહસમુદ્ર તરાવવા,
 વિજનમાં વરનાં મન ચોરવા ઇહ આલેદ રચેલ અવાનવા. ૨૭
 કુલ ચઢાઈ ચઢી કંઈ વેલડી, તરૂંઘટા રમતી અલખેલડી;
 ફડફડે મકરધ્વજની ધ્વજ, ભવનમધ્ય રહી જનકાત્મજ. ૨૮
 અતિ પવિત્ર સુકર્મ કર્યું હશે, તપ મહા ચિરકાળ ધર્યું હશે,
 વપુ વહે ફલમાં સુખના ઝરા, જરૂર ધન્ય તને ઇહની ધરા, ૨૯
 અગર વૈભવ આ ત્રણલોકનો નવ ઘટે, વસતા જહીં દુર્જનો,
 પતિતપાવન રાઘવ સુંદરી, સતત ષડ્ ઋતુ રે' મદની ભરી. ૩૦
 વિરહને હરવી રવિ રાખતી, સકલ વસ્તુ જલે ન્હવરાવતી,
 પય ધરે પય સાથ પયોધરેાં ઋતુ રમે વરષા જમણે કરે. ૩૧
 જવ રમે રતિ બ્યોમપલંગમાં, રમણ અભ્રસમેત ઉમંગમાં,
 ચમકતી ચપળા સર્તીને હસે; સરવ પાટુ પડ્યા પર મારશે. ૩૨

* સ્તનંધય=છોકરું.

† સ્તનમાં દૂધ ધરીને (સ્ત્રીઓને ગર્ભવતી કરીને)વાદળામાં પાણી ધરે છે.

તરુણકાળ અકાળ અદ્ધો અતિ, પતિતણી રતિની વધતી સ્મૃતિ,
શરમને અપગા તવ છોડતી અહિસમી પથ સત્વર કાપતી. ૩૩
વિરહથી તપતી પ્રમદા-ધરા ઉપર રેલવતો રસના ઝરા,
યુવતિ ગર્ભ-ભરાલસમાં ધરી ગગનનાથ પ્રભ કરતો નરી. ૩૪

સતત પંડ મયૂર જણાય છે તદપિ આ ઋતુમાં ઉમલાય છે;
વિષય-વર્ષણ કે જળ-વર્ષણ સહચરી વિણ છે દુર મર્ષણ. ૩૫
તુહિનશેખર શ્વેત શિરે ધરી કવચ શ્યામ રહ્યું વચમાં ઠરી,
કટિ નીલામ્બરથી શણગારતો નગ પગે અપગા-કચ ઝાલતો. ૩૬
નલ અલિદ ત્રિયા, કરતી છતી રસિત રુપ્ય, મણિ, નવ્રનીતથી,
રસ અને કસ ઉચ્ચ ચઢાવતી, શરદ ઉત્તરમાં બહુ મહાલતી. ૩૭

શુભમુહૂર્ત ગણી શુદ્ધપૂર્ણિમા રસિક ઇન્દ્ર ધરે રસ વારિમાં,
ઉછળતી મૃદુ છીય હ્રદે ધરે, પ્રસવ મૌક્તિકનો સમયે કરે. ૩૮
તનય ષોડષ પૂર્ણ કળા ધરી નિજ ચરાચર રાજ્ય રહ્યો કરી,
ઉદધિ તે નિરખી છલક્યો ઘણો; સુખદ નિત્ય મહોદય પુત્રનો. ૩૯
તદપિ નાવતણી બહુ વેદના શરદમાં હરતો બબડ્યા વિના;
સહનશીલ મહાજન સર્વદા, પરહિતાર્થ સહે તનઆપદા. ૪૦

અતિશ પિત્ત અને મદનજ્વર પ્રસરતો સહુ ઘેર નિશાકર,
વરવધૂ અધરોષ્ટ મુખે ધરે, વિષમ શ્લેષ્મન શ્લેશ દઈ હરે; ૪૧
જ્વલિત વહ્નિ પ્રશાન્તિ પમાડતી, તપન તાપ પ્રતાપ દબાવતી,
નખથડી મદનાગ્નિ ચઢાવતી, શિશિર પાછળ રે' મનભાવતી. ૪૨

હ્રદયવહ્નિ અને તનટાઢને શમવવા નિશમાં સ્મરરા'ડને,
યુવતિ વલ્લભ સોડ થકી રમે, દિનમણિ સમજી ઝટ આથમે. ૪૩
પ્રસરતાં જડ શીત રુવે રુવે, ઉદરમધ્ય ક્ષુધાગ્નિ બળે જવે,
'સકલ ઇન્દ્રિય સ્ફુર્તિ નવી ધરે, મગજમાં પણ યુક્તિ જઈ ઠરે. ૪૪

ઉદક દ્રુપ તાણું, વડની ઘટા, ઘુમટ મંદિરના, પ્રમદાલતા,
શિશિરમાં પણ હુંક ઘણી ભરે; સમયશોભિત ભાવ કૃતિ ધરે. ૪૫
રસિકને રસ પુષ્કળ આપતો, તરુવિષે ભરજોબન આણતો,
શિખવતો પશુમે સ્મર-શારદા, મધુર માધવ સન્મુખ રે' સદા. ૪૬

હુસુમ—સાયક પંચ ખડાં કરી સુખ બધાં વિરહી જનનાં હરી,
 ઋષિ તણાં પણ અંતર બાળતો સુહૃદધર્મે વસંત કરે છતો. ૪૭
 મલય—મારુત ભૂપર મોકલી હુસુમની કરતાં કલિ મોકળી,
 પ્રણયની, વનને, કરતો સ્થળી સુરતની સરિતા અહિં શું બળી. ૪૮
 નયન ચંચળ ઘેન થકી ભરી ચપલ પાદવિષે જડતા ધરી,
 હૃદયમાં રતિ, ચેળ તને ઘન, મૃગ, વધ્યે, વહુ સાથ ઘસે તન ૪૯
 મદ—પ્રમત્ત પ્રકુલ રહે ઘણો મધુ—વધૂ—મદથી ત્રમણો બન્યો,
 ગજ નિરંકુશ વપ્રક્રિયા રમે તદપિ સ્ત્રીજનને જળમાં નમે. ૫૦
 ભ્રમર, કોકિલ, ચાતક, આ તકે યુવતિ સન્સુખ ધાય, રમે, બકે,
 તરુ તથાપિ ભજે તરુણીલતા; ઘટિત કામુકને પરવશ્યતા. ૫૧
 મધુ નિવાસિત લંકપુરી વિષે પવન દક્ષિણ પ્રેમ ધરી ધસે:
 તુરગ સમ પ્રયાણ ખડી ગયું અયન ઉત્તરમાં રવિતું થયું. ૫૨
 હુસુમ ચંપકનાં લય કંપથી ડગરમાં ગરતાં જ્યમ સંપથી;
 અનલવૃષ્ટિ કરે સ્મર બાળવા સુજનને, અથવા મધુ ફાલવા? ૫૩
 અતુલરૂપ સુગંધ સુરંગથી, વિહરતો હરતો મનહાસ્યથી,
 ભ્રમર ચંપકને પણ વર્જતા; ગુણપરીક્ષક મૂર્ખ નથી હતા. ૫૪
 સુમનદોલ વિલોલ કલોલથી, જઘનના, અટક્યા નહિ, ભારથી;
 ન કરમાય અને ન જતા ચસી, હુસુમની લલનાપર પ્રીત શી! ૫૫
 અગર અંબર ચંદન કેસર અભિરને અલતા ધરતા નર,
 સ્થલગુલાબ ગુલાલ દિશા ભરે, જગત દોલમહોત્સવ આદરે. ૫૬
 હુસુમસાંકળમાં ચકલાં ઠરે, ગૃહ શકુન્ત કડાંદયમાં કરે,
 વિહગ, દોલ, વસંત, પ્રસૂનનો, દૃઢ સંબંધ નકી ચિરકાળનો. ૫૭
 સુમુખનંદન જ્યાં સિમત માલતી, ભ્રમર ભમ્મર કેશ લતા થતી,
 અધર પક્ષવ પોપટ નાસિકા, લલિત કર્ણ મનોહર કર્ણિકા; ૫૮
 રદન હુંદ સરોરુહ લોચન, અકુલ સ્વેદ કપોલ તણો ઘન,
 લલિત ચંપક દેહ કુલે કૃષ્ણે: તરુણ થાય વસંત પળે પળે. ૫૯
 મૃદુ પરાગ દશેદિશમાં રમે, ભ્રમર પાછળ નિર્લજ શા ભમે,
 મધુરગુંજન કામુક માંડતા, રસિક કે રતિમંત્ર ઉપાસતા. ૬૦
 ઇ. ૮

કચ, લેલાઈ, અને તિલ, દેહને, અહિ, શશાકુ, હલાહલ, ભરમને,
 તમસથી સરખાં જાણુમી હતો, યુવતિને પાણુ શંકર માનતો, ૬૧
 બકુલ ચૈનિકહાર કરી ઉભી, ભ્રમર આરણુ, કોયલ હુંદુલિ,
 ઘટ અશોક પટાવત વીરને, કમલની ધ્વજ, નાયક હંસને, ૬૨
 હુસુમ સાયક તીવ્ર લઈ અજ્યો હુસુમધનવન ચૈત્રરથે ચઢ્યો,
 વિરહિણી વનિતા હણવા જવે; અરર ક્રોધ વિવેક ન સાચવે. ૬૩
 મુખ લયાન્વિત અંતર ધીકતો, રૂધિરનું કરતાં જળ રીઝતો,
 ધહ ફરે પણ કોઈ ન સંચહે હૃદયમાં તવ શ્રીભમ બળી રહે. ૬૪
 યુનિત સીત લલી અબળા સતી જડિત પંજરમાં બહુ ઝૂરતી,
 તદપિ શ્રીભમ દયાવિણુ પર્જળે; સતત દુષ્ટ અનાથજનો દળે. ૬૫
 તપ કરી ઠગતાં વૃષનંદન, કપટથી છળતાં રવુનંદન,
 દશમુખે હરતાં વનનંદન, વન અશોક કર્યું જગ-નંદન. ૬૬

(હોહોરા.)

રસ શોભાના સારનો અત્ર મળ્યો સમુદાય,
 વૈદેહી પણ આ સ્થળે શુષ્ક કાષ સમ થાય. ૬૭
 કામદુધાના દૂધમાં ઝેર રૂપૈયા ભાર,
 મળતાં નિજ ગુણને તજી દૂધ હરે વપુ સાર. ૬૮
 ખાવા પીવા મહાલવા મુખસીમાનો અંત,
 તે સ્ત્રીને શા કામનું પાસ યદા નહિ કંત. ૬૯
 નવલ મનોહર નાવથી લવસાગર તરો જાય,
 પ્રમદા પણ તેના વિના બળતી હુબકાં ખાય. ૭૦
 હુસુમ, રમણની સ્હોડમાં મુખ દે જ્યમ નિર્વાણ,
 વજ્રસમાં વિરહે દમે બની કામનાં આણ. ૭૧
 લંકા જેવા નગરમાં અશોક જેવો આગ,
 સીતા જેવી સુંદરી રતિ રમવાના લાગ, ૭૨
 તોપણ યતિના વિરહનો અંતર વળગ્યો કીટ,
 રક્ત સર્વ ચૂસી જઈ સીત બનાવે સીત. ૭૩

સર્ગ પંદરમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ સોળમો

વિરહવર્ણન.

(હૃદયવિલંબિત વૃત્ત.)

કૃશશરીર, મુખાબ્જ દયામણું, વિરહ યૌવન-સત્ત્વ હરે ઘણું,
 ગૃહ નિવાસ રહ્યો નહિ કંથનો, વન વિષે પણ અદ્ભુત અંધનો. ૧
 મૃગ સુવર્ણ તણો રણિયામણો નિરખતાં ભ્રમ મોહ વધ્યે ઘણો,
 હરિણ-કંચુકની ઈષણા કરે, અભિનિવેષ વિવેક દયા હરે. ૨
 શરદ ચંદ્ર-કરે ભરતી દિશા, તદપિ કૃષ્ણનિશા ન મટે નિશા,
 સતત રામસમાગમમાં ફરી, તદપિ સીત રહી અખળા નરી. ૩
 મનતણા વમળે ડુબતાં સતી, હઠ અયોગ્ય કરે પતિમાર્ગનીતી;
 કલહથી પણ ધ્વિષ્ટ સાધતી; ખળ વધ્યે મનનું ઘટતી મતિ. ૪
 સહચરી દઢ દીર્ઘ પ્રયાણની, પતિવ્રતા પ્રિય ને મૃદુભાષણી,
 કરગરી વિનતી અવળી કરે, વિભુ ભલે પણ તે ઉરમાં ધરે. ૫
 અસુર કે સુર કે યમ લોકમાં જન ફણીધરના પણ વર્ગમાં,
 નવ જાણ્યો જન જે પ્રમદા તણો વચનરોધ કરી નહિ ચંચળ્યો. ૬
 સુરજવંશ અને રઘુગોત્રમાં, પુનિત ભારત કોશળ દેશમાં,
 અવધમાં જનમી ભટ રાઘવ, અફળ કેમ કરે પ્રિય-આર્જવ ? ૭
 નિજપરાક્રમ સિદ્ધ કરી વરી, જનકની દુહિતા હૃદયે ધરી,
 અલગ જાત સ્વપ્ન સુષુપ્તિમાં, રઘુકુમાર કરે નહિ ભૂલમાં; ૮
 તદપિ નીતિ વિવેક ક્ષણે હરી, વશ થતાં, મતિ કર્મ દશા ફરી,
 મસ અનર્થ થયો ક્ષણ વારમાં, હરણ સીત તાણું થયું રાનમાં. ૯
 યુવતિકારણ શોધ ઘણો કરે, ફલ જમી કપિ સાથ વને ફરે,
 પ્રલપતા પ્રિયનામ પળે પળે, વિપુલ નિઃશ્વસિતે ધરણી ઢળે. ૧૦
 જનકની તનયા પણ આપડી, અતિ કઠોર નૃસંસકરે પડી,
 તરફડે જ્યમ પિંજર સારિકા, કપિકરે ગર્હ મૌક્તિક માલિકા. ૧૧
 શિયળસત્ત્વ સમૂળ અળાવવા, વિકૃતિવેળ વિષે મન ઓળવા,
 વિષયવર્ધક વસ્તુ અહીં ઘડી, યુવતિને મન કાળજ, કોટડી. ૧૨

પતિ તણી કૃતિ પ્રીત ઘડીઘડી
અહુ વધ્યો પરિતાપ વિષાંહુર,

સતત રામછળી મનમાં હતી,
લય થકી જવ જોગણુ જાગતી,

ગગનમાં રવિના લાડકા લહે,
જગત જીર્ણુ અરણ્ય જણાય છે,

હુસુમની ન સહે હુમળી કળી,
તદપિ કાન્ત સમાગમ ના રહ્યો,

હઠહુડાર થકી શિર ભાગતાં,
અવક્રિયા કરતાં ન ત્રિયા ડરે,

મુખ શિરોમણિ રામ સતી જપે,
હુટિલ ચેષ્ટિતથી શરમાવતાં,

વિષયવાત કરી નવ લાજતાં,
પજવતાં હસતાં કહ્યો કેટલું,

રમણનો વિરહાગ્નિ તને જવળે,
મન લવિબ્ય-વિમાસણુ પર્જળે,

વરસમાગમકાળ ચદા સ્મરે,
મૃતસમી ટકતી પણ સ્નેહથી;

તનય વૃદ્ધપણે ગત થાય છે,
ધન ત્રિયા યશ ધામ હરાય છે,

લય થકી ડરતી નહિ એ જરા,
લગીર લાલચથી લલચાય ના,

સમય એમ કરે ગત કામિની,
હૃદયશૂન્ય બની અલબેલડી,

જળ વિના નહિ મત્સ્ય જરા રહે,
હુમુદ ચંદ્ર વિના કરમાય છે,

અશન પાન વિમાન સહવાણુ ને,
હરખ આદિ વિકાર ન એ સજે;

સ્મરણુ થાય અને પડતી રડી,
ધનકર્તું પ્રમદાજનનું ઉર. ૧૩

અડકવા વલખાં મસે મારતી,
ખખર કંથ તણી પુછતી હતી. ૧૪

અસહ તારકના તનખા સહે;
હૃદયનો હૃદ સઘ સુકાય છે. ૧૫

વન વિષે પતિ સાથ પગે પળી,
કરમયોગ વિયોગ કરી ગયો. ૧૬

વિરહનાં શર તીક્ષણુ વાગતાં,
પણુ પછી વ્યથ-પંક વિષે સરે. ૧૭

પરિજનો પણ હુત્સિત આલપે,
રૂધિર રાંકતાણું ઉકળાવતાં. ૧૮

છળી ચતુર્ભુજ ગ્રામ્ય બતાવતાં,
મરણુ આ થકો તો સર્તીને લલું. ૧૯

હૃદયમાં ગતશોચ ઘણો બળે,
તદપિ જીવ ન દેહ તજી પળે. ૨૦

યુવતિ આશ નિરાશ છતાં ધરે;
જગત આશ વિના ટકતું નથી. ૨૧

પતિ ગયે ભર જોખન જાય છે,
તદપિ આશ અગોચર વ્હાય છે. ૨૨

વ્યથ થકી હઠતી ન મનોહરા,
નહિ સુકાય સ્મરે ક્ષણુ આયના. ૨૩

ગતિવિહીન બની ગજગામિની,
વિકલ છેક બની વરઘેલડી. ૨૪

વિરહદુઃખ ન સારસડી સહે,
લમ સતી પતિવિણુ હુલાય છે. ૨૫

શયન ચેરણુ ગાન નહવાણુ ને,
સતત દુઃખિતને જડતા લજે. ૨૬

પદ તળે અળતો ન વિરાજતો, મધુર નૂપુરશબ્દ ન ગાજતો;
 કટિ વિષે ન મનોહર મેખલા, અહિતચન્દ્ર તણી ધરતી કળા. ૨૭
 રહિતવેસર નૌતમ નાસિકા, રહિતઝાલર કર્ણુ પ્રણાલિકા,
 સુમનચંદ્રક છે નહિ ભાલમાં, ન તિલડી ટપકી રજ ગાલમાં. ૨૮
 જનમથી બહુ અંજન-પંકથી, નયન શ્યામ સતી ભરતી હતી,
 તદપિ શોકસરોવરનાં જળ, કમળને કરતાં જ્યમ નિર્મળ. ૨૯
 અધર-પદવલ છેક સુકાય છે, સરસ દેહલતા કરમાય છે,
 સ્તનગુલાબ ખરે ચખ રેલતી, જરુર નૂતન આ ઋતુ મ્હાલતી. ૩૦
 નવ ધુપેલ ચૂંચું સર્તી ચોટલે, અનુપ મૌઝિક-માળ નથી ગળે,
 કર અકેક સુહાગણ બંગડી, હુસુમહીણ બની કુલની છડી. ૩૧
 નિયમધારણ ધ્યાન ધરે અતિ, ધવલતા કૃશ અંગ સજવતી,
 શિવ સમાન સમાહિત સંયમ, પણ ત્રિવેણી કરે નહિ સંગમ.* ૩૨
 હૃદયનો શણગાર જતાં અરે ! બહિરના શણગાર કશું કરે ?
 નવલ વલ્લભ જો નહિ અંકમાં નવલ રૂપ પછી પહોં પંકમાં. ૩૩
 યુવતિનું મન શોક થકી ભર્યું, હૃદય રામતણા પદમાં ઠર્યું,
 રતિ અયોગ્ય પરાધીન વસ્તુશું, સમજતાં થઈ ઊંઘ વદાય શું ? ૩૪
 દિવસરાત ત્રિયા વસમાં ગણે, મુખ થકી રઘુનંદનને ભણે,
 ગઠ હવાતળમાં પળમાં ચણે, સહુ વિચાર રહે વણ-ધારણે. ૩૫
 વિહગ કે પશુ કે તરુ ભાળતાં, પતિસમાં કૃતિરૂપ વિચારતાં,
 ક્ષણિક હાસ્ય કરી ક્ષણમાં રુવે, વિકલ સિહણ દીન બની જીવે. ૩૬
 કદાં અનર્થ થયો પતિને હશે, સમજતાં કર ઓઠ ત્રિયા ડાસે,
 જડ થકી પતિ ભાળ ક'ડાવતી, નવ મળ્યે નિજ ભાલ પછાડતી. ૩૭
 ક્ષણ રહે વરથી નવ વેગળી, મધુરતા પતિની ધરવ્યે ગળી,
 પણ વિયોગ વધ્યે પ્રમદા ગળી, વિચરતી છટકી જ્યમ ડાગળી. ૩૮
 નિરખતાં જડ ચેતન દંપતી, રમતમાં નખરાં કરતાં અતિ,
 વિકટ વાઘણ વાઘ રમાડતાં, યુવતિ કાળજ હોષ ઉડી જતાં. ૩૯

* સીતાજીમાં મહાદેવ જેવું સર્વ છે પણ ત્રિવેણીનો સંગમ થતો નથી; એટલે ચોટલો નથી હોતો.

“વરવિના વરવું વય નારવું, ફલિત હૃત્સિત પાપ હઝારવું,
કૃતિ અઘોર કરી ગતજન્મમાં, ધવ છતાં વિધવા થઈ સ્વદેવમાં.” ૪૦
સતત એમ વિચાર કરી રહે, બહુ દુતર્ક કરી લથડી પડે;
વિધિ દશાસ્ત્રતાણા બળથી ડરી, અથ ધરે પણ પ્રાણ ન લે હરી. ૪૧

(હરિણી વૃત્ત.)

વિરહવ્યથને જાણી શાણી દયા મન ધારતી,
પરવશ દશા જાતે જોતાં અહંપદ છોડતી;
મનવિકૃતિની સત્તા દેખી અમર્ય પરો ધરે;
સુઘડ જનને આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ ગુણી કરે. ૪૨

શિયળવ્રતને તોડાવાને મથે વિષયાશ્રણી,
છલબલ કરે, લજ્જા ધારે ન, લાલચ દે ઘણી,
અડગ પણ રે’ અંખા જેવી પ્રશાંત કૃશોદરી,
વચન ધન કે સ્વાર્થે ન્યાયે ચળે ન મનોહરી. ૪૩

સર્ગ સોળમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ સત્તરમો.

મંદોદરીનું સીતાપ્રતિ વચન.

(હૃતવિલંબિત વૃત્ત.)

મન અધર્મ ગમે લગોરે નહિ, શિર પરે પતિ-શાસન છે સહી,
મદનઅંધ યદા સમજ્યો નહિ, સર્તો સતીત્વ થવા ક્ષર નિઃસરી. ૧
મન વિષે પરિતાપ ઘણો કરે, મયસુતા ડગલે ડગલે ડરે,
પગ પડાત પડે પણ ના ફરે, પતિવ્રતા પતિનું જ કહું કરે. ૨
ન સમજ્યો શઠ નાથ, ઘણું કહું; ન કરવાનું પછી સર્તોએ કર્યું;
પણુ સહે શત વૃશ્ચિક વેદના, અધમ સ્ત્રીત્વ ગણે કમલાનના. ૩
સર્તો સમીપ ગઈ નૃપ-સુંદરી, અહિત કાર્યવિષે દઢતા ધરી,
કર ચહી થઈ દીન પગે પડી, ગઈ ભરાઈ સકોમળ છાતડી; ૪
તદપિ જીલ કહોર કરી અતિ, શરમસાંકળ લગે કરી સતી,
ગિર વદે ગરથી ભર નાગરી, નર સમીપ યથા સુરની પરી. ૫

“રઘુ—દિવાકરના કુળની રમા !
જનકચંદ્રકુલોદ્ભવચંદ્રિકા !

વચન યોગ્ય અયોગ્ય લેલે કહું
અંગુણ ને ગુણ સર્વ વિચારણે,

પવન ક્રોધ તણા બહુ વાય છે,
અસર એ અરિની ન લગાડશો,

ગરકશો નહિ શોકસમુદ્રમાં,
સખિ ! ઉતાવળ આ સમયે કર્યે

અમલ ન્યાય થતાં હઠ માંડશો
શ્રુતિ અને સ્મૃતિ શાસ્ત્ર ઉથાપશો,

સમયને પ્રતિકૂળ રહ્યાં નયોં
નિજ હિતાહિત સર્વ વિચારવાં,

મનુષદેહ મળે ન ફરી ફરી,
ગત ઘડી ઘટને ઘટતો કરે;

તરુણ કાલ સવાર તમે થયાં,
વર તણી કુખમાં બહુ ના રમ્યાં,

મન અને દશ ઇન્દ્રિય પોશવા,
નહિ અકારણ આમ વિમાસવું,

છત છતાં છકથી છલકો નહિ,
સુખ સમે સ્મરનાં શર શું સહો ?

રતિતણી તજવી નહિ મિત્રતા,
સમય આરિક આ બહુ જાયછે,

સુખ ન સ્વપ્નવિષે પરણી લલ્લું,
ધન વિષે, પણ આહિર માંકડાં

હુસુમસે’જ વિષે જવ પોઠતાં,
શયન કંકરમાં પરણી કરો,

થઈ વિરાજિત કાંચન-આસને,
જનકઘેર કરો બહુ લાડમાં,

અવશ પામરને કરજો ક્ષમા,
મૂંરખ સેવકશું કરજો નિદા. ૬

વિહિતચિત્ત થકી મુણ્ણે સહુ,
મન કરી દૃઢ ઉત્તર આપજો. ૭

વિશુધનું પણ ધૈર્ય તણાય છે,
હિત તણા પથ સૌ ઉર ધારશો. ૮

ન ફેસશો ઘન આશનીં જળમાં,
વ્યથ વધે પણ અર્થ નહિ સરે. ૯

જરુર બે લવમાં વ્યથ પામશો,
પશુ સમાન અસૂ વપુ ખેંચશો. ૧૦

નસીંબ તો કૃતિથી અવળાં ફર્યા,
સમયને ઘટતાં સુખ :માણવાં. ૧૧

વિહંગકાળ ઉટે વચને હરી,
અફળ આ વપુવૃક્ષ અરે ! ગરે. ૧૨

વરસ પ્રોઠ હજી ન વહી ગયાં,
તદપિ આમ વિરાગ વિષે શમ્યાં ! ૧૩

ઘટિત યોગ દોંધા પ્રભુએ નવા,
નવ ઘટે ઉગતું તરુ કાપવું. ૧૪

નર્વાંન યૌવન જીવ જશે વહી,
વપુવને વનમાલો ન શું ચહો ? ૧૫

લઘુવયે ધરવી નહિ વક્રતા,
દિન ગયો સુખમાં વખણાય છે. ૧૬

ઘર પિતા પતિનું ન હવે રહ્યું,
સહ નિવાસ કયોં થઈ રાંકડાં. ૧૭

મધુર વેણુ વીણા ડફ વાગતાં,
સ્વર લયંકર સાંભળતાં નયોં. ૧૮

મધુર ભોજન મોહક પાન ને,
ફળ ત્રીજે ન મળે, ઘનરાત્રમાં. ૧૯

ઘર વિષે પણ સાસુની શોક છે,
 તનય એક રમે નહિ અંકમાં,
 વદનનો લલકાર દિસે કશો,
 વધૂ, ગૃહસ્થ તણા શુભ આશ્રમે,
 વિમલતા જનકેન્દુપ્રભા તણી,
 સખિ ! નિરંતર સાંભળતી ખમા,
 જનક બુદ્ધિ પરાક્રમમાં વર,
 તમ પરે પણ પ્રીત હતી અતિ,
 સુતા સુતા જનકે પરણાવવા
 ધન અને કૃણ રૂપજ શું કરે
 વ્યસન શીળ સમાન મળે નહિ
 ગુણ પરસ્પરના નવ જાણતાં,
 પ્રિય વધૂ તણું જોખન છુંદતાં,
 શિશુ લઈ કર લાડ લડાવવાં
 અભયથી પિતૃઅંક વિષે રમી
 નિજ લવિષ્યનું જીવન સાંપતી,
 પણ પિતા ધન કે યશ કારણે
 અધમ છેક કૃતઘ્નો પ્રમાણવો,
 મુજ પિતા મય છત્ર તણા પતિ,
 વય થતાં વર લાયક જોળતાં
 મુદિત શૈશવમાં પિતૃહૈતથી
 અનુપ વૈભવ લહાવ ઘણા લઉં,
 વશ કરી બળથી ત્રણલોકને,
 ચર ને ચરમાં જય જે ધરે
 વદન પુષ્કર જ્યાં દશ સુંદર
 અમૃતકૂપ લયો લંદયે રહે,
 સખિ ! અખંડ સુહાગ મને મળ્યો,
 સફળ જીવિત જોગવણી બધી

પતિ અને સસરો બહુ રાંક છે,
 ચરર ! રલ પડ્યું ક્યમ પંકમાં. ૨૦
 સહજ સદ્ગુણ અંતરમાં વશ્યો,
 ઉચિત કાન્ત વિના અડવી લમે. ૨૧
 અફળ થાય વિવેક જતાં ઘણી;
 ત્રિવિધિ તાપ તપે ઇહ કારમા. ૨૨
 ગુણપરીક્ષક ધર્મધુરંધર,
 વિધિ યદા લૂલવે નહિ ત્યાં ગતિ. ૨૩
 નહિ ત્વરા કરવી જશ પામવા,
 યુગલ જો પરણી મન ના કરે. ૨૪
 પુનિત પ્રેમ-સુધા વરસે કહીં ?
 કલહને ઘરમાં જન આણતાં; ૨૫
 પતિ તણો લવ સર્વ અગાડતાં,
 વય વધ્યે ન ઘટે રઝળાવવાં. ૨૬
 દઈ પ્રમોદ સુખે દિન નિર્ગમી,
 ઘર ઘરે તનયા વય પામતી; ૨૭
 ક્ય કરે ધરતો શિશુ ધારણે,
 જનક તોપણ દુશ્મન માનવો. ૨૮
 નહિ સુતા કરતા અળગી રતી,
 પુનિત લક્ષ કર્યો મનમાનતાં. ૨૯
 ત્યમ રમું અહુણાં પતિસ્નેહથી,
 જનકને બહુ આશિષ હું દઉં. ૩૦
 અપટ આંખી દઈ રિપુવર્ગને,
 મુખ પ્રસન્ન થવા મુજ તે દ્રે. ૩૧
 નયનપંકજ રાજિત અંદર,
 સતત તે વહુના છણકા સહે. ૩૨
 જનક દીર્ઘ વિચાર હવે ફળ્યો;
 વશ કંઈ સુખ સીમ અલાયધી. ૩૩

સકલ સૃષ્ટિ તણી રમણીયતા,
 વધુ વિષે રતિ યૌવન ને મતિ,
 વન વિષે પ્રસરે નવમાલતી,
 રસિક ગ્રાહકહીન સુકાય છે,
 બહુ થયું, બહુ હોય ન વેઠવું,
 હૃદય-સારસ જોડ વિના રહે!
 શરમ લીતિ તજ વિધવા તણી
 વિજનમાં ઉપહાસ ઘણાં કરે,
 અડપલાં અમથાં અમથાં કરે,
 નધણિયું જ્યમ ક્ષેત્ર ખવાર છે
 વગર કારણ આળ શિરે ચઢે,
 બહુ મળે ઠપકા હલકે મિષે,
 શકુન કોઈ જીવે ન મને કરી,
 સરવ રાંડ અને સુડકી કહે,
 કૃતિ ગુલામસમાન કરાવતાં,
 ઉચિત લોજન પાન ન આપતાં,
 લગોર પુષ્ટ દિલે થઈ આપડી
 વદન સ્મેરે જરા નજરે પડે
 વધુવિષે શણગાર ન ધારવા,
 નહિ સુવાસિત લેપ લગાડવા,
 અસહ કષ્ટ વિષે સુખ માણવું,
 જણવવી અતિ ઘોર વિરૂપતા,
 શ્વસુરના ઘરનાં ન ગણે આણ,
 પેરગૃહે જનની ક્ષણ ના ધોરે,
 કદાં સખીગણમાં વિધવા મળે
 જન કહે વકરી મરતાં પતિ,
 મધુર ગાન ગવાય નહિ જરા,
 રમત નિર્મળ તોય રમાય ના,

લઈ ભરી વિધિએ બહુ ચાડતા,
 પણ ન જોડ કરી સખિ ! છાજતી. ૩૪
 સરસ રૂપ સુગંધ પ્રસારતી;
 સખિ ! દશા તમ તેમજ થાય છે. ૩૫
 નવલ જોખન આ ન મળે નયું,
 રસિકતા સિકતા પર શું પડે ! ૩૬
 કુમતિ દૃષ્ટિ કરે વ્યભિચારની,
 વચન આમ્ય કહી પથ આંતરે. ૩૭
 નફ્ટ ધર્મ દયા મન ના ધરે,
 પતિ વિના વિધવા લમ નાર છે. ૩૮
 કરમ શુદ્ધ છતાં હલકી પડે,
 સવળું તે અવળું વિધવા વિષે. ૩૯
 શુભ સમાગમમાં કરતા પરી,
 વજન ના જનમંડળમાં રહે. ૪૦
 સ્વજન તોપણ સ્નેહ ન ધારતાં,
 કનડતાં, ઉપવાસ કરાવતાં. ૪૧
 વરસશે અપવાદ તણી ઝડી,
 સકલ બાંધવ વર્ગ રીસે ચડે. ૪૨
 શિરતણા પણ કેશ ઉતારવા,
 વસન જીરણ રાખવું પેરવા. ૪૩
 વિજનમાં સહુ જીવિત તાણવું,
 સહુ કુટુંબ તણી વિધવા મૃતા. ૪૪
 પિયરમાં પણ ભાલો વડે ઘણું,
 સળગતી શઘડી પિતુને શિરે. ૪૫
 હરખની કંઈ વાત વિષે લળે,
 “ફટ”કહી સહુ નાત વગોવતી. ૪૬
 નવલ જોખનમાં ધરવી જરા,
 પ્રશુ સમાન ત્રિયા થતિના વના. ૪૭

હુભણુ થાય પ્રતિક્ષણુ કેટલી, યુવતિવર્ગ થકી વિધવા ટળી,
 હૃદયમાં લડકા બહુ થાય છે તવ સતી યુવતીજન થાય છે. ૪૮
 શરદ શત્રુ વસંત મહા અરિ કનડતા પ્રતિવર્ષ છરી ધરી,
 શ્વથ થશે લવ યૌવનભાવ ના, પતિ વિના ક્ષણુ તે સચવાય ના. ૪૯
 અવરનાં સુખ શલ્યસમાં નહે, કપટ ગુપ્તક્રિયા સ્મરથી પહે,
 વિકલતા અલિસાર કરાવતી, શરમને, વિધવા, લય ત્યાગતી. ૫૦
 હનન ભૂણુતાણું કરતી ફરે, ગરલ નાગણુશી વિફરી ઝરે,
 વિષયછંદથકી નહિ ઓસરે, તમસ અંધ વિષે વિધવા સરે. ૫૧
 કૃતિ વિમાસણુ આ વિધવા તણી મન લઈ જગના જન અથણી,
 પુનરલક્ષ સશસ્ત્ર ગણે સદા મહત દૂર થવા જગદાપદા. ૫૨
 પતિત નષ્ટ અને પરિત્રાજક મૃત થયે પતિ છેક નપુંસક,
 અવરને પરણી સધવા બની, યુવતિ છે બનતી ઉપયોગિની. ૫૩
 વપુ સુદુર્લભ ને ક્ષણુલંગુર, જગતવર્જન કાળ નવાંકુર;
 વિક્લ કેમ કરાય ધરી વ્યથા ? યુવતિ-ન્યાસ તણી ન શ્રુણી કથા. ૫૪
 રસિકને રમવા પુતળી ઘડી કનકવાસિત કાચ થકી મઢી,
 અમુકની પણ તે નહિ આગવી, ઉચિત ગ્રાહકને કર આપવી. ૫૫
 રસભરી વસુધા સુખવાહિની, લગૌર બીજધર્યે ફળદાયિની,
 હુસમયે મૃતદેહ થયે ધણી નવ રખાય કદાચિત વાંઝણી. ૫૬
 તુજ સમી લર જોબન બાળિકા, સકલ ધર્મ તણી નવ દીર્ઘિકા,
 વિરલ રત્ન રૂડાં તુજથી મળે, વખત એક અરે ! નેહિ તું ફળે ! ૫૭
 મદનબાણુ રહે બહુ તું ખમી તદપિ નૌતમ રૂપ રહ્યું રમી,
 નવ વિયોગ ઘટે તુજ નાથથી; વિધિ અરે ! શકતા તજતો નથી. ૫૮
 પણ હવે ગતશોચ ઘણો કુર્યે મરણુ રાઘવને ન જતા કરે,
 સમજણાં થઈ શું મનમાં બળો, ઋણુસંબંધ હતો તમ તેદલો. ૫૯
 લલુ વયે તમ લક્ષ થયાં હતાં, નહિ સંબંધનું સાર્યકે જાણતાં,
 અહિત કે હિત ના સમજી શકો, અગર ખાત ખરેખર આચકો. ૬૦
 પરણતી વખતે પરતંત્રતા, શરમથી ન વિચાર થતા છતાં,
 જનકની પણ રેઃ બહુ આયના, રમાણુ જાત થકી પરખાય ના; ૬૧

ત્યમ થયું તમ લગ્ન સમે નહી,
લટલ ક્યાં અથવા સુરસુંદરી
અવસરે ધર બહેન ! સ્વતંત્રતા,
પ્રથમથી પણ બંધન ક્યાં હતું ?

સખિ ! કબોડ થકી અળગાં થયાં,
દઢ વિચાર કરી ઘર માંડશે

ઘટિત નાથ હવે તમને જલ્લે
સુખ નિરંકુશ ભોગવશે તમે,

યુવતિ-સંકટ, સઘ નિવારશે,
પ્રકટ શાસ્ત્રપ્રમાણ અતાવશે,

અતિ ઘણા ઉપકાર પ્રભ પરે
નિજ અને પરનું કૃતિ એકથી

નહિ ફરી ફરી યોગ ફડા મળે,
મુજ સમી તજતાં તમને હળે

કનકમંદિર ગોખ અગાશિયો
ભુવનચૌદ તણા અધિકારને

દિનદિને નવ ભોખન ખીલશે,
દ્રવ્ય થશે સુરસુંદર દીકરા,

રતિ તણાં અભિમાન તજવશે
જેટ થશે મન જે કંઈ ધારશે,

અભિનિવેષ થયો પતિને ઘણો,
સકળ કાળ, વહે તુજ ધ્યાનમાં,

મન પ્રિયા તન કે સુતમાં નથી,
ચલવતા સહુ રાજ્ય પ્રધાનથી,

શ્રવણ અન્ય ન અક્ષર સાંભળે,
વદન શબ્દ ન અન્ય જરા કહે,

લગીર સુંદર કેશ ન હોળતા,
મુઘડતા ઘડતા ઘટમાં નથી,

જનક વશ્ય પડી પ્રિય જનકી,
રઘુકુમાર સમા વરને વરી. ૬૨

લજ પ્રમાદ, વિષાદ, દરિદ્રતા,
અળ થયું મનનું હવણે છતું. ૬૩

વિષમ રાત પ્રભાત વહાં ગયાં,
જરુર માતપિતા વ્યથ કા'ડશે. ૬૪

ભવ મળે ભવબંધન ના નડે,
અમર નામ થશે કલિને સમે. ૬૫

જગતની પણ આશિષ પામશે,
અધમ દુષ્કૃતિને અટકાવશે. ૬૬

પુનરલગ્ન કરી કરશે ખરે,
હિત કરો વધુ શું રહ્યું એહથી. ૬૭

ન મન નિત્ય દશાનનું ગળે,
જરુર પુન્ય પ્રભાવતણા બળે. ૬૮

સકલ શોક રહે થઈ દાસીઓ,
અનુભવો પરણી ઘરઆંગણે. ૬૯

વદનશબ્દસુધા પતિ ઝીલશે,
અવનવા કુટશે સુખના ઝરા. ૭૦

રમણ અંક વિષે જવ લાડશે,
સખિ ! મને પણ સહેજ વિસારશે. ૭૧

વિરહથી વધતો પણ સોઘણો,
નૃપતિ ભાન ભૂલે તુજ તાનમાં. ૭૨

રમત ભોજન ઉદમ કે નથી,
ઉપજ નીપજની પરવા નથી. ૭૩

નયન અન્ય વિષે પણ ના ઢળે,
અવયવો નહિ એક ક્રિયા લહે. ૭૪

મુખડલેપ નથી પ્રભુ ચોળતા,
વસન મંડનને સજ્જતા નથી. ૭૫

અટકતા ચમકી કદો આલતા, મનનથી તુજમાં લય પામતા,
 નયન સન્મુખ આ છર્ખો કદપતા, અહરરાત તને પતિ ઝંખતા. ૭૬
 ન વરણાય દશાનનની દશા, જળ સમીપ છતાં ન છોપે તૃષા;
 અપટ ઊંઘ વિષે તમને લવે, જન કહે નૃપ છેક ખસ્યા હવે. ૭૭
 સખિ ! અનર્થ તને કહું કેટલા, સ્તુતિ પ્રયુક્તિ થઈ મુજ નિષ્ફલા;
 સદન સ્નેહ સટે કલહે લયું, સ્વજનજીવનમાં વિષ સંચર્યું. ૭૮
 જગતમાં પ્રમદાજન આગળ પતિ કદા ન કહે નિજ પોકળ,
 તદપિ અત્ર મને નૃપ મોકલે, ગણુ પસારીનતા ગઈ કેટલે ! ૭૯
 નિજ અને પરદુઃખ મટાડવા, ઉદિત રાજ્ય તણી સ્થિતિ રાખવા,
 જયજયાત્મક લોક ત્રણે થવા, મન કરો સખિ ! રાવણુ પર્ણવા. ૮૦
 વિરહઅગ્નિશિખા ઝટ ઝાલવા, ઝરણુ અશ્રુ તણાં પણ ખાળવા,
 ત્રિવિધિ તાપ તણી વ્યથ ટાળવા, મન કરો સખિ ! રાવણુ પર્ણવા. ૮૧
 શરણુ-આગતનો કર ઝાલવા, ચરણુ-સેવકને પ્રતિપાળવા,
 મરણુથી અધિરાજ ઉગારવા, મન કરો સખિ ! રાવણુ પર્ણવા. ૮૨
 મુખ અલૌકિક લૌકિક પામવા, નિજ સમાન ગરીબ ખનાવવા,
 વિકૃતિમાં ડુબતો જન તારવા, મન કરો સખિ ! રાવણુ પર્ણવા. ૮૩
 જ્યમ કરે નલમાં સર્તી રોહિણી, જળસમુચ્ચયમાં પણ પોયણી,
 ઉદય અસ્ત વિષે વર ચંદ્રમા; લયમ રહો થઈ રાવણુની રમા. ૮૪
 સખિ ! થશો ત્રણ લોકતાણી રમા, નહિ રહે પણ ઈશ્વરની તમા,
 સુર વદે પગલે પગલે ક્ષમા, થઈ રહો કદો રાવણુની રમા. ૮૫
 હૃદય સ્નેહ દયા ધર ખેંદની ! શુભ મુહૂર્ત તણી લઈ લે ઘડી,
 પરણુ રાવણુ-કિંકરને સતી ! વિલવથી કર લલ્લિજત શ્રી રતિ. ૮૬
 વિધિ તણા સખિ ! લેખ ખરા કરો, ગત વિમાસણુ કાળ કરો પરો,
 અસરવા જ્યમ વારિ વિષે ધરો, રસિક રાવણુ રમ્ય ધણી વરો." ૮૭
 નમન એમ કહી મનથી કરી, વદનને કરો નમ્ર મનોહરી,
 નખ થકી બહુ ખોતરતી ધરા, શરમના પડતા મુખ શેરકા. ૮૮
 અંધમતા ન શકે નિજ છાવરી, ન સર્તી સન્મુખ વક્ત્ર શકે ધરી;
 રહિતતારકચન્દ્ર વિભાવરી ત્યમ બની તમસાવૃત, ખલાવરી. ૮૯

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

જન્મીને નિજ સાથ, સાથ વસતું, જે ગુહ્ય કે' સાંભળે,
 પોષે અંગ, જડાય જીવસહ જે સત્પ્રીતિની સાંકળે,
 આપી તે હૃદયેશને હૃદય, સીતા આત્મચિંતા લજ,
 આવાં નિષ્કર વાક્ય કર્ણ પડતાં શું દૈન્યને રે' લજ ? ૯૦
 ભતે શાન્તિગૃહેશ ધૈર્ય ધરવા પૃથ્વી તણી યુત્તળી,
 કાન્તા પ્રેમ અખંડ ધારણ કરે ગંગા સમી નિર્મળી;
 આનન્દી રવિવંશની કુળવધૂ શું પૂર્ણિમાની તિથી,
 ચંડી તુલ્ય પ્રચંડ આજ બનતી નિર્માલ્ય વ્યાભેક્ષિતી. ૯૧

સર્ગ સત્તરમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ અઢારમો.

સીતાનું પ્રતિવચન.

(દ્વિતવિલંબિત વૃત્ત)

જવલિત તીવ્ર દિવાકરનાં કરો, મદનનાં પણ નિર્દય જે શરો,
 પતિવ્રતા ગણશે હલકાં ઘણાં, વચનબાણ લહી અળખામણાં. ૧
 અધમનાં અપમાન ત્રિયા સહે, વરસ આર વિદેશ વિષે રહે,
 અશનપાનસહાય વિના મરે, પણ અભાવ ન કાન્તતણો ધરે. ૨
 મહત ક્રોધ રહ્યો મન છાવરી, યુવતિ અગ્નિ રહી નયને ભરી;
 બળતરા બળતાં બળવત્તરી, જળસુતા ઠરતી વડવા ધરી. ૩
 મસ વધ્યો કલમ ખેદ રુવે રુવે, વિકટ સિહણ પેઠ સતી બુવે,
 રૂધિર ધૈર્ય વિવેક ગયાં ઉડી, ઉકળતા જળરોષ વિષે બુડી. ૪
 વદન કોમળ ચડ જણાય છે, કમકમી નખથી શિખ ખાય છે,
 દશનથી અધરોષ ડસી હસે, ચટકને ગ્રહવા સમળી ધસે. ૫
 રઘુકુલાત્મજ અંતરમાં ધરી, નવ ગણે નિજ જીવિતને જરી,
 યુવતિ ઉત્તર નિઃસ્પૃહ આપતી, તૃણસમાન દશાનન લેખતી. ૬
 “અરેર! આ કુળજ કુલટા થઈ, મતિ કુસંગ થયે અવળી વહી,
 ઉદધિની પણ ગંગ પ્રિયા થતાં, જરૂર સ્થાનકથી મઈ ભ્રષ્ટતા. ૭
 ઇ. ૯

ફસવવા મુજને બિચારમાં,
તુજ મનોરથ બર્થ મનોહરી !

તુજ સમી મયના ફલકજ્જલ,
જગતમાં જનમે યદિ આત્મજ,

ન ગૃહિણીમુખ આ ગિર છાજતી,
પુનિત અંતર આ મુજ કદપત,

લગીર સાંભળ મૂરખ ! વાત આ,
શશિ દિવાકર ઈશ અને વિધિ,

સરવ કાળ તણા વશમાં ગયા,
ક્ષણિક આ જયમાં ગુરુતા ધરો,

વખત નાશ કરે પણ નામનો,
જગતમાં જનમી જન જાય છે,

વપુ સુરંગિત પંજર સુંદર,
અડકતાં સહુકો અભાડાય છે,

નરક મૂત્ર અને કફ પિત્ત ને,
રુધિર માંસ ત્વચા જળ હાડકાં

જન પ્રસૂતિ બધાં મૃતિકા તણી,
ઉપરનું ઉતર્યે ન રહે બપ,

જરુર જીવિત હૃદય જાણવું,
નિજ નથી નહિ થાય થયુ નથી,

યદિ ઉપાય કરે શતકોટિધા,
પણ ટકે વધુ ના ક્ષણ પ્રાણ જો

મનન રહાય અહોનિશ આદરે,
બનયન ચંચળથી પણ સાચવે,

વિપળનો વિશવાસ રખાય ના,
કયમ વિબલિસબંધ ઘટે કશો ?

પથ સદા જડ ચેતનના પ'રા,
નિજ ગણી વપુને હલકાં જનો

ઉર વિચાર જરા પણ ધાર માં,
વિચરતી વૃપલી ! ઇહ ના ફરી. ૮

શ્વસુરગ્રાહણવંશહળાહળ,
વરણસંકર થાય બંધી પ્રભ. ૯

નકટ જોલ કહી નથી લાજતી,
કદો થશે તુજ આત્મજનો કતુ. ૧૦

સતત કાલ નથી સરખા જતા,
ઋષિગણો હઠ યોગ તણા નિધિ, ૧૧

અમર તોય અનંત નથી રહ્યા,
ઉદય અસ્ત ચરાચરમાં ખરો. ૧૨

ગરવ આદરવો નહિ કામનો,
જનમ મર્ણુ અભેદ જણાય છે. ૧૩

પણ અસૂ વિચર્યે કૃમિનું ઘર;
નિરખતાં મનમાં ભય થાય છે. ૧૪

કરમ કીટક શ્લેષ્મન વાત ને,
વપુ કરે કુટડાં રહી ઠાવકાં. ૧૫

વિષય વીર્યથકી પ્રતિમા બની,
સમજ નાટકશાળ તણા નૃપ. ૧૬

ગતપરાયણ એ પરમાણુવું,
અભણ જાળવવા મટતા મથી. ૧૭

અમૃતપાન સમાધિ કરે સદા,
વિરહ શોક બિચાર જાણજો. ૧૮

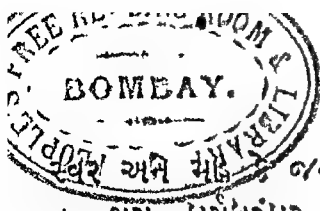
અભય સ્થાનકમાં અથવા ધરે,
તદપિ જીવિત અન્ય જશે ભવે. ૧૯

નિજ નિકેતન દેહ ગણાય ના,
મુજનનો ચળમાં દહ પ્રેમ શો ? ૨૦

પ્રકૃતિમાં જયમ બ્યોમ અને ધરા;
ખરખરો કરતાં ચળ વાતનો. ૨૧

વદન પંકજ અંબુજ લોચન
 યદિ ત્વજે વપુને રઘુનંદન,
 બહિરઆકૃતિને પરણી નથી,
 સુકુળ માન અનેક પ'રાં કરી
 અચળ પ્રેમ કરી મુજશું પતિ
 વિધિ કરે વપુથી અબળા છડી
 વપુ-ઉપાધિ ટળ્યે જગતી ટળી,
 મુજ વિયોગ યદા ન સહી શક્યા
 લગ્નૌર ખેદ નથી મનમાં થતો,
 વપુ તજે પ્રભુ જો મુજ કારણે
 જગતચક્ર ભલે અંટકી પડે,
 ઘર કરે ક્ષરતા જઈ અક્ષરે,
 મુજ સંબંધ ન આ અવતારનો,
 અહીં ! ભવોભવના પરણેતને
 સતત જાગત સ્વપ્ન સુષુપ્તિમાં
 વિષયથી પણ જે પરનું ચરે
 મૃતધણી વિસરી જઈ સુંદરી,
 વિજનમાં વ્યભિચાર ઘણા કરે
 યુવક વાક્યપટુ સુંદર ને બળી
 કુટિલ કર્મ અહોનિશ આદરે,
 અમલ અંતરમાં મન મારતાં,
 ન શિખતાં રમણી રમતી ફરે
 મૃત સજીવન તોપણ જો પતિ
 મનવિકાર. પછી ક્ષણ ના ટકે,
 તપનવંશજચંદ્ર ગયા મંરી
 સમજતી નહિ ભેદ મનોહરી !
 પ્રભુ અખંડ અભેદ અછેદ છે,
 રઘુકુમાર ચરાચર-રામ છે,

કનકકાય સુરાસુરમંડન
 મુજ સંબંધ થયો નહિ ખંડન. ૨૨
 બળ વિભૂતિ ક્રિયા પરખી નથી,
 મન મળ્યે રઘુનંદનને વરી. ૨૩
 ન કરતા પ્રમદા અળગી રતી,
 તદપિ અંતરમાં છર્ખો છે જડી. ૨૪
 ઉભય જીવ બની શિવ રે' મળી;
 રમણ આ હૃદયે ઝળકી રહ્યા. ૨૫
 વિરહદાહ નથી તનમાં થતો,
 સતત તો ઝુલશે મનપારણે. ૨૬
 સરિત ને ગ્રહ વાયુ ભલે ખડે,
 પણ સતી પરણી ન પછી ફરે. ૨૭
 ઉમળકો નહિ કૃત્રિમ પ્યારનો,
 ક્યમ તજાય કરી ચલ હેતને. ૨૮
 મગન તુષ્ટ રહું રઘુનાથમાં,
 પુનરલગ્ન ભલે કરતાં ફરે. ૨૯
 ધરમત્યાગ કરી મદની ભરી,
 પુનરલગ્ન ભલે કરતી ફરે. ૩૦
 નિરખતાં વિષયે થઈ પુંશ્વલી,
 પુનરલગ્ન ભલે કરતી ફરે. ૩૧
 હૃદયવલ્લભની છવિ ધારતાં,
 પુનરલગ્ન ભલે કરતી ફરે. ૩૨
 હૃદયથી સમજે પ્રમદા પતિ,
 પતિવ્રતા છકશે પતિને છકે. ૩૩
 પ્રલપતાં પણ હિમ્મત તે ધરી,
 અગર ખોલત ખોલ જરા ડરી. ૩૪
 વિકટ અંતકના પણ અંત છે,
 મરણથી પર, પૂરણ બ્રહ્મ છે. ૩૫

(૧૦૦)

ન ક્ષમ ધર્મધુરંધર મારવા,
નહિ મને પરણ્યા પ્રભુ કર્ગરી,
નહિ વિરાન વિષે ઝાળળા હરી,
કઠિણ નિષ્કસથી જ કસાઈને,
નૃપ અમાલ્ય પુરોહિત દેખતાં,
બહુ સુચિહ્ન અને શણુગારને
અતિ અહંપદ આશયકી લયા
સુલટ નમ્ર ગુણાકર તે સમે
જનકમાં મુદ, લાજ નૃપાળમાં
વહુ નિરંતર અંતરમાં ધરી,
સતત નૌતમ લાડ લડાવતા,
નવલ મંગલ જંગલમાં ઘણું
શુભ નિરંકુશતા વનમાં હતી
નહિ વરી સુખરૂપ પ્રભાવને,
નહિ વરી કુળ વૈભવ રાજ્યને,
નહિ દિઠા ગુણસાગરના કર,
નયનથી ન દિઠા પરથી પર
પણ અધર્મ સમૂલ ઉરાડવા,
જગતમાં ફિટકાર કરાવવા,
બળતણી બળતા અટકાવવા,
સ્વજનસેવકલાવ અતાવવા,
ક્ષણ વિચાર જરા કર મંદધી !
સહન સેવક તે પણ ના કરે
સકળ સ્થાવર જંગમ દ્રવ્યનો
પ્રભુ કરે પણ તે રણમાં મરે,
ગલત એ ગપ મૂર્ખ છતાં ગણે,
પણ તને અવળું સવળું વસે,

પ્રકૃતિ પૂરૂપ કે તપ સત્યમાં,
પરશુરામ ઉભા જવ જાપવા. ૩૬
નહિ નિશા સમયે તમથી ડરી,
નહિ છળે ફસવી પરસુંદરી; ૩૭
શિવધનુષ્ય સલીલ ઉપાડીને,
વહુ કરી વરમાળ પહેરતાં. ૩૮
મસ ડમાક સમેત સજી તને,
વિરલ ભૂપ પરાભવ જ્યાં ચર્ચા, ૩૯
વય કિશોર મહાબળ જ્યાં રમે,
દઈ, થયા વર ગૌરજ કાળમાં. ૪૦
ન તદનંતર દુઃખ દિધું જરી,
સુપથ લક્ષ્મણુ ભ્રાત અતાવતા. ૪૧
જનકઘેર હતું નહિ જે આણુ,
શ્વસુરઘેર હતી નહિ જે છતી. ૪૨
નહિ વરી ઘર કે જર હહાવને,
પણ વરી હૃદયંગમ રામને. ૪૩
અનુભવ્યાં નહિ તીક્ષણ તે શર,
પુરુષ એકજ સીતતણો વર. ૪૪
નૃપતિનો મદ ગર્વ ઉતારવા,
અધમના અઘ્ઘોઘ લરાવવા, ૪૫
વિષયને વિષનાં ફળ લાવવા,
કદી રચી પ્રભુએ નવ યુક્તિ આ. ૪૬
પરનિયા પર પ્રીત પડે વધી,
મરણુસન્નિધ રાય કયો સ્મરે. ૪૭
નિયમ અક્ષર ને ક્ષર લાવનો,
પ્રિયવધૂ, થઈ વ્યંડળ, વિસ્મરે, ૪૮
ગઢ હવાપર શા નવરી ! અણે;
પતિત જ્યાં પતિ ત્યાં સુમતિ ખસે. ૪૯

હરખતી ન નિશાયર નાથમાં, મલપતી ન સુરોરિ-સુપુત્રમાં,
પ્રસુદતી ન વિરાયિત સેનમાં, રઘુકુમાર રમે રણરંગમાં. ૫૦

અવર નાથ મને પરણાવવા છળ કર્યો મસ ફંદ ફસાવવા,
તદપિ રાઘવરત્ન જણું ગળે અવર નાથ ભલે તમને મળે.” ૫૧

વચન આ સુણતાં થઈ આપડી મયસુતા મસ ખેદ વિષે પડી,
અરર! શાપ સતીજનનો પડ્યો સમજતાં અહિન્કૃપ તને ચઢ્યો. પર

વિકલ લલિજત અંક ભરી ભરી, મયસુતા વિનવે દુસકાં ભરી:
“શિયળની અધિદેવિ દયાવતિ! કર ક્ષમા હતભાગ્ય સતી પ્રતિ. ૫૩

લગીર વાંક કર્યો મનથી નથી, દુલણુ લેશ કરી તનથી નથી,
છક જરાય થયો ધનથી નથી, મુજ સમાગમ દુર્જનથી નથી. ૫૪

પતિવ્રતા ધરમી પણ હું વહુ, વચન માન્ય કરૂં પતિનાં સહુ,
નવ ગમે પણ શાસન માનતાં સખિ! દિધો ક્યમ શાપ અજાણતાં? ૫૫

તુજ વિચાર બધા સવળા મુધા, તનય તાત હુતર્ક કરે મુધા,
વિરસ ચ્હાય અયોગ્ય સબંધને, જરૂર રામ રુઝ્યા દશકંધને.” ૫૬

હૃદય શૂન્ય થયું ગતિ મંદ ને ધવલતા વદને જળ લોચને,
વચન ગદગદ ને શ્લથ ગાત્રમાં નમન નમ્ર કરી પડી માર્ગમાં. ૫૭

ધરમનીતિ ડહાપણુ વીરતા, સમજ હિમ્મત જ્ઞાન ઉદારતા,
પ્રભુસહાય નવે ગૃહખાટલે વિષયને ભજતાં સઘળાં ટળે. ૫૮

(અનુદ્રુભ)

શુદ્ધિ ભુદ્ધિ ગયાં નાશી સીતાનાં પણ આ સમે,
ત્રિયાવાક્યો ત્રિયાચિત્તે લક્ષ વજ્રસમાં દમે. ૫૯

ધૈર્ય એ કેટલું રાખે વટાઈ ગિરિભારથી,
દયાઈ જેમ ત્રાસેથી પનોતી હનુમાનથી.

અઢારમો સર્ગ સંપૂર્ણ.

૨૦૪૪૦

● મનલાલ ૪ મળદાસ ધર્મજી
મુજબતી આદિ-પરિચય

સર્ગ ઓગાણીસમો.

હનુમાનની અવસ્થા, ઋષિ, મૃગયા, નદી તથા
ગિરિ, ઇત્યાદિ વર્ણન.

(વસંતતિલકા.)

ક્ષારાબ્ધિને તટ પહો હનુમાન વીર,
ગાત્રો બન્યાં શિથિલ ને વપુ લજ્જાહીર;
પીડા કરે સકળ ઇન્દ્રિયને બધીર,
વીરત્વનું પણ ચાહ્યું હૃદયે ખમીર. ૧

ક્યાં રામ લક્ષ્મણ વિલીપણ ક્યાં સુરારિ,
સુગ્રીવ નીલ નલ-અંગદ ક્યાં હતારિ;
ક્યાં સેન યુદ્ધ શર આયુધના ધડાકા,
ક્યાં વીરશબ્દ “જય” ને “હર” ના તડાકા. ૨

એ સર્વ શૂરજન વિસ્મૃતિમાં પસારે,
સંમૂર્છના હૃદયમાં જવ લેઈ ખ્યારે
લે છે શિલાપર નિરંકુશ ઊંઘ ભારે;
તોડી શક્યો યુવતિ-બંધન કોણ ક્યારે? ૩

વાતો મુગંધિત પ્રભાત તણો સમીર,
સિંહો મૃદંગ સમ નાદ કરે ગભીર;
ઝીણા ઉડી કણ કરે અભિષેક ભારે,
પંખી કરે મધુર મંજુલ ગાન ખ્યારે. ૪

પાદારવિંદપર સ્પર્શ કરે કરેણુ,
પુષ્પો ગરે પતવતાં જ્યમ પૂર્વ લહેણુ,
વદ્નારવિંદપર ઝાકળ શું ઝમે છે;
લીલા પ્રિયા પતિ સમીપ શકે રમે છે. ૫

સંદેશ ચાર સમ ભૂંગ ભમી કહે છે,
આકાશ છત્ર નયથી કપિને ધરે છે;
વધે સુધાકર સુધા કરથી વિશુદ્ધ,
ઉષ્ણાંશુ હુંક ધરતો દઈ શુદ્ધ શુદ્ધ. ૬

જોતો ચતુર્દિશ ઉઠી ન જાણાય રામ,
 પૂર્વાત્નભૂત રણચંડક્રિયા ન નામ;
 ભૂલો પડ્યો રિપુજને ભુરક્યો જરૂર,
 એવા હુતર્ક કરતો પણ મૂઢ શર.

૭

(ગાતી.)

ક્રોધ શોકને આશા શૌર્ય ત્રાસ ને અધીરતા ભારે,
 ધીમે પગલે ભમતો ત્રસ્ત વિરોધી વિકારથી હારે.

૮

શાપ હૃદયથી દેતો વિલાપ યોદ્ધો મનાધિથી કરતો,
 રામ રામ મુખ ખોલે આગળ આલી વળી પુઠે ફરતો.

૯

ક્યાં જવું શું કરવું સહચરને જોળવા કઈ રીતે,
 તેની સૂઝ ન પડતાં વીરો તોએ છળી ગયો ચિત્તે.

૧૦

આતુરતા મસ વધતાં અંતરના નવ સહાય ધખકારા,
 બ્રાન્ત થએલો ભટકી આવ્યો જ્યાં છે પડ્યા મિત્ર પ્યારા. ૧૧

(મંદાકાન્તા)

ઉચ્ચે શ્વાસે રણભુવનમાં આંખ નીચી કરે છે,
 મિત્રો જોતો મરણ સજતા આળપંપાળ કે' છે;
 ફૂટે હૈયું કરદ્વય ઘસે દેશ ખેંચી રડે છે,
 શૂરો તોયે પ્રિયવિરહથી આળચેષ્ટા કરે છે.

૧૨

“હા ! હા ! શી આ વિપરીત દશા ! દુષ્ટ શી દૈવ, ભુદ્ધિ !
 અન્યાયી ને અધમ શકની, આજ ક્યાં પક્ષ લીધી !
 પાણી સાથે જળ જયમ મળે કીચની સાથ કીચ,
 સાથે એકા નિશિચર, વિધિ, હન્ત ! એ જીવ નીચ !”

૧૩

(શિખરિણી.)

પડ્યા બુઢા પાસા વિજયકર બાજુ રદ થઈ,
 પડી ભાગી આશા હૃદયગતવાતો ગત થઈ;
 પડ્યું આવી માથે ત્રણ ભુવનનું દુઃખ અવળું,
 પડ્યું ભુટે હાથે ત્રણ ભુવનનું રત્ન નવલું.

૧૪

ગયું સંસારેથી ધરમ નયનું જોર જળાં,
ગયું ક્ષત્રીમાંથી કપટવાણ શૂરાતન ખાં,
ગયું લંકામાંથી પુનિત પતિપત્નીવ્રત હવે;
ગયું હૃદયોમાંથી સકળ મુખ, શ્રીરામ ન હવે. ૧૫

ગયો સંતાર્ધને પ્રિયજન તણો શીતલ શશી,
ગયો સંતાર્ધને નૃપકુલ તણો સૂર્ય અવશી,
ગયો સંતાર્ધને મદનરસકેરો અધિપતિ,
ગયો સંતાર્ધને કૃતિ યતિસતીનો પ્રિય અતિ. ૧૬

મહત્તા ભક્ષૂકો, પ્રિયતમ સખા કોશળજન,
શરો સાથી સાચો, અનુપમ મણિ ચૌદ ભુવન,
ત્રિયા જીવ્યા કેડે ફળ, બળ મહાવીર સઘનું,
જતાં, ઓઈ બેઠાં, રઘુવર મહા સિંહ-પગલું. ૧૭

સમીપે માતાની ખબર મુખ શું લેઈ કરવી,
છતે દેહે હા ! હા ! અસુરગૃહમાં સીત તજવી !
હરાયો છંડાયો સહ બળ અને ઓજ વિચરે,
છતાં કોને માટે કૃપણ મુજ આ પ્રાણ ન સરે ! ૧૮

લઈ છાતી સાથે નયનદ્વયથી અશ્રુ ઝરતાં,
“અહીં બેસી બેટા ! ફલ જમ,” મને સીત કથતાં;
પછી ધીમે ધીમે મૃદુ વચનથી રામપતિની,
મને પૂછે વાર્તા સ્તિમિત નયને ત્રસ્ત હરિણી. ૧૯

હવે આજે જતાં અતિ ઉમળકે કોણ મળશે,
હવે તો માતાનાં મુજ વચનથી ગાત્ર બળશે;
હવે શું જોવાશે ગરોળ મુખ સીતાસરિતનું ?
અરે હાએ ! આજે મરણ પણ મોઘું કપિતણું. ૨૦

હવે શા સાફ આ જડ વપુતણો મોહ ધરવો,
હવે શા સાફ આ દિન વિરહમાં આમ ગમવો;
હવે શા સાફ આ ગતવિષયનો શોચ ધરવો,
હવે તો સીતાનો રમણ મંળવા ચલ કરવો.” ૨૧

(ઉચેદ્રવજા.)

લજ્જા દર્શ તર્કવિતર્કશક્તિ ત્રણે દશામાં રધુનાથભક્તિ,
વદી “અરે રામ!” લઈ કટાર ઉચે જવા વીર થયો ટટાર. ૨૨

(પ્રહર્ષણી.)

કલ્યાન્તે પણ પ્રભુ થાય દીનસ્હાર્ય,
આ કાળે નિજજન કાંડુ સઘ સા’ય;
જેવો એ અઘટિત કાર્યમાં તણાયો,
તેવે કો મુનિવર આવતો જણાયો. ૨૩

(પ્રમાણિકા.)

કરે ગ્રહી કમંડલુ, પદાબ્જ માંડતો હળુ,
હુરંગચર્મ ધારતો, મહા તપે વિરાજતો. ૨૪
ઉપોષણે ગઈ ઉડી, તથાપિ તેજ દે રૂડી,
દયા સદૈવ વર્ષતી, ચક્રોર આંખ શોભતી. ૨૫

(સેનિકા.)

હેમકૂટની ગુહા તણી ઘટા, પાશ કે પ્રપંચ-ગુંથણી જટા,
લક્ષ્મીપ્રાન્તિ કાન્તિ શાન્તિ ધારતો, શ્યામ મેઘરૂપ લેઈ રાજતો. ૨૬

(રથોદ્ધતા)

ધારતો અગલમધ્ય પુસ્તક જેમ વાળી દશકંધ મસ્તક,
શાન્તિની સતત વૃષ્ટિ સારતો, ધૂર્જટિ રહિતવહ્નિ શોભતો. ૨૭

(મોતીદામ.)

દરી નખ વહ્નો જટા તરુ હાથ, તુષાર સુધર્મ સુવર્ણ સુભત,
શિખામણ ઔષધ ને નદ સ્નેહ, ઉભો ગિરિરાજ ધરી લઘુ દ્વેહ. ૨૮

(શૈલચંદ)

કરે ઘેરખો, કંઠે રૂદ્રાક્ષમાળ, ધર્યા અંગ કૌપીન ને વૃક્ષછાલ,
વિનાખાર અંભોધિ જેવો ગભીર, વહે શીત જ્ઞાનાગ્નિ ધારી સમીર ૨૯

(અનુદુભ)

અષ્ટસિદ્ધિ અને દાસી, કાળ સેવક થાય છે,
અદ્વૈતસિદ્ધિ નિર્વેરી, ગુણાતીત જણાય છે. ૩૦

(૧૦૬)

(ઇદ્રવંશા.)

સંસારની જાળ સમૂળ તોડતો, આનન્દમાં સચ્ચિતરૂપ મહાલતો,
ધરે કૃપા તોય તટસ્થ વર્તતો, ક્રમે રચેલાં પડને ઉપાડતો. ૩૧
ધારે પગે શુદ્ધિ સુશુદ્ધિ પાવડી, લવાળિધ ઢેરી તરતાં તલાવડી,
રક્ષાર્થ આવે મુનિ વાટ કાપતો, જાણે ગુરુમાન વિભુનામ જાપતો. ૩૨

(દોષકકંદ.)

દૂરથકી આણુદેહ ધરે છે, પાસ થતાં પણ લવ્ય દિસે છે,
પાર વિના ઉપકાર થવાને મંત્ર સમાન વઘો ગિર છાને. ૩૩

(જલધર માલાવૃત્ત.)

“ધીરા વીરા હૃદય ધરી સદ્શુદ્ધિ, લાવી દે ને હિમગિરિની ઔપદ્ધિ,
સેના સાથે રઘુપતિ તો જાગીને, શિક્ષા દેશે અવિનોત દુર્લાગીને.” ૩૪

(ઉપજાતિ.)

એવું વઢી અંતરધ્યાન થાય, ઉત્સાહમાં વાનર શો તણાય,
વિકલ્પ સંકલ્પ બધા તજીને, ઉજ્યો યથા શાસન તે સજીને. ૩૫

(શાલિની.)

જેતાં જેતાં વિજળીની ત્વરાથી દોડ્યો જાએ સ્વર્ગમાં જેમ હાથી,
લાગ્યો શ્રદ્ધાઆશપક્ષો ચલાવા ઉડ્યો જાણે બાજ શીકાર સ્હાવા. ૩૬
મારે ક્ષણો ના કર્યો છો વિચાર, ખાવાપીવાનો કરીને ઉધાર,
જ્યાં બહાલાનો દેહ જીવે પરાણે પૂરો પ્રેમી તુચ્છ ત્યાં સર્વ જાણે. ૩૭
ભારે વેગે વાયુનો પુત્ર દોડે, શાનો થાકે રામનું નામ જોડે,
ત્રાસે ચિત્તા કેસરી સૂસવાટે, ત્રુટે વૃક્ષો દોડવાને સપાટે. ૩૮
જાણે વેગે, અંતનો વાય વાત, થાતો જાણે વજ્રકેરો નિપાત,
જાણે હાથી સ્વર્ગમધ્યે બરાડે, જાણે ભૂતો ભૈરવો રા'ડ પાડે. ૩૯
જેતો જેતો ગ્રામ ને ખંડ પ્રાન્ત, ઉઘોગી ને ભીત ને લોક પ્રાન્ત,
ત્રસ્તા નારી મંદિરોમાં વિલાસી, ચાલ્યો જાએ ઉત્તરાશાપ્રવાસી. ૪૦
જેતો જેતો કૂરતા રાન કેરી, મિથ્યા વૈરે સૃષ્ટિ સર્વત્ર ઘેરી,
પડવૈરીના ગાહમાં લોક ત્રસ્ત, ચાલ્યો જાએ જોશમાં વાયુ-વત્સ. ૪૧
મેદાનો ને પર્વતોની ગુહામાં આડીઓ ને બાંડ ને ટેકરામાં,
સુધી કાંડી શ્વાન ભારે શીકાર અશ્વારોને હર્ષ આપે અપાર. ૪૨

(૧૦૭)

(સોમરાજ.)

મહાવેગવાળા તુરી રૂપવાળા ચઢી ઉચ્ચયાળ ભરે ભવ્ય ફાળ, ૪૩
ધરાને ધમીને પરાણે નમીને વધે સ્વેદ મેદ ધરે કો ન ખેદ. ૪૪
કરે હણહણાટ તણ ને ઉચાટ, ચઢાવી રુવાંટ ફુદી જાય વાટ. ૪૫
ખરી ધાપ મારી હસીને શીંકારી મુકે આણુ કારી પશુપ્રાણુહારી. ૪૬
હજુ વાઘ દોડે પહો જોમ હોડે, ઘણાં આણુ છોડે અસૂને વછોડે. ૪૭
નહિ તર્ષ લાગે નહિ અન્નમાગે, નહિ તાપ વાગે નહિ થાક જાગે. ૪૮
દયાભાવ છોડી કરી રીશ ચોડી વિનાદોષ પ્રાણી હણે હર્ષમાણી. ૪૯
લઈને કમાણી કરે છે ઉભાણી, સ્મરીને ભવાની રમે છે ગુમાની. ૫૦

(ચામર.)

ખૂમ પાડતાં અનેક જીવ ગૂમ થાય છે,
પારધી મહાન રીસભેર ખીજવાય છે;
“ માર માર ” એમ વાર વાર શબ્દ થાય છે,
જોમ સિહસ્ટ્રિનો વિનાશ આજ થાય છે. ૫૧

(હરિગીત.)

નિજ જીવને સંરક્ષવા નાસે કુરંગ વિહંગડાં,
સામાં થતાં ભડકેસરી ચિત્તા અને પ્રાણી વડાં;
ખડુ ક્રોધ તે પર શોધ તેના થાય પૂરણુ ખંતથી,
જ્યમ હુષ્ટ કેરા રાજ્યમાં લવ આત્મસંરક્ષણુ નથી. ૫૨

(સ્વધરા.)

ચોર્યાં નેત્રો કુરંગે કટિ યુવતિ તણી કેસરી લેઈ જાય;
તેથી સારંગપાણિ ગરુડપર ચ'ડી મારવા જોમ ધાય;
કાળી ખીજે સ્વરૂપે પશુપતિ અથવા ધાવતાં પ્રાણુસ્હાજ,
તેવા આ પારધીઓ રજ તન પડતી તોય લે પ્રાણુલ્હાવા. ૫૩

(માલિની.)

મરણુ શિર ભમે છે, વસ્તિમાં તોય કલેશ,
નગર સગર, હમ્યોં ષડ્રિપુના પ્રદેશ,
ધન યુવતિ ધરાર્થે ધીકતાં વાટ ઘાટ,
ચાકિત મુક્તિ જોતાં દોડતો વર્ણિરાટ. ૫૪

(શાદ્દલવિક્ષીડિત વૃત્ત.)

જેતો નંય સહસ્ર લક્ષ વિભુની લીલા ક્રિયામાનુષી,
થાએ દંગ સુરંગમાં પણ વધે શ્રદ્ધા અનેરી કશી;
શું લીલા પ્રભુતાભરી જગતની ? ને શું કરે માનવી ?
એવા તર્ક વિતર્ક કાંઈ કરતો ધો'ચ્યો જ્યહાં જાહવી. ૫૫

વૈમાનો સુરલોકનાં ઉતરતાં આરા બન્યા રતના,
જાણે અંબર દ્વધ સિંચન કરે એવાં જળો દ્રેનનાં;
આવે જ્યાં જળકારણે સુરત્રિયા ગંધર્વની સુંદરી,
તેથી રક્ત તટે થએલ સરિતા માણિક્ય રહે ભરી. ૫૬

ગાતાં ચાતક ચક્રવાક ચકલાં ગીતો અધીરાઈથી,
નાચે હંસ કંઠબ સારસ રટે શબ્દો ગભીરાઈથી;
મેના ખંજન મોર કોકિલ બપૈયા તાનને તાણતા,
સ્વચ્છંદે વરતી નિરંકુશ સુખો સ્વર્ગીય તે માણતા. ૫૭

વાએ શીતળ વાત વાત કરવી શય્યા શિલાની કશી,
મ્હેકે ખાસ સુવાસ વાસ વસવા વૃક્ષે લતા શી રસી;
જાણી પક્ષ કરી ભરે જગપિતા અત્રે બધી ચારુતા,
રાજ ને ઋષિ દેવ ઉત્તર અવસ્થામાં અહીં આવતા. ૫૮

(ક્રેતવિલંબિત.)

નિરખતાં નદ સુંદર જાહવી પુનિત જ્યાં વસતાં પશુ માનવી,
મુદ ધરે હનુમાન જરા ઠરે; શ્રમિતનો શ્રમ સુંદરતા હરે. ૫૯

(ભુજંગી.)

સ્વભાવે પૃથક્ પ્રાણીનો વર્ગ સર્વ તજ દેઈ ઈર્ષા અને વૈર ગર્વ,
રમે જોલ અન્યોન્યની સાથ ભાવે અભિપ્રાય દૈવી ખુલાસે બતાવે. ૬૦
ચ્ચળ વાઘ સાથે, કરી સિંહ જોડે રમે ક્રોળ ને નોળ ને સર્પ કોડે/
હુરંગો ઝોવા વક્રધારી ચરે છે, ઘણાં જેચરો અંતરાલે ફરે છે. ૬૧
બકો બાજ ને બંજનો રે' ઠરીને, લમે ખચ્ચરો ભાંટ ઉંચે ચ'ડીને,
બલીવર્દ ભેંશો વળી ગાય પાડા, રુડા તીવ્ર તોખાર ને પુષ્ટ ગેંડા. ૬૨
શૃંગાલો અને સાવદાં શ્વાન નાચે, વળી બાલમાંઝાર સ્વચ્છંદ રાચે,
રમે ખીશકોલી લમે પાટલાલો, ન લે જીવહિંસા તણો કોઈ ડાલો. ૬૩

ઘણી કાચરો કાગડા ઘૂડ હોલા,
ઘણા લક્ષ્મીઆસુતારો ઉડે છે,

રમે મત્સ્ય ને કચ્છ દાદૂર ખેલ,
જમે લીલલીલોતરી અત્ર પ્રાણી

શકે હોય પાળેલ કે ભૂરકેલ
સુખે કે પડે દુષ્ટધમ્મ છવાણી,

રમે, ફાળ મારે, કરે નૃત્ય, ગાય,
ગમે તેટલું તેટલી વાર ખાય,

નથી કાંઈ ચિંતા નથી કાંઈ ભીતિ,
નથી જૂઠ ને દંભ વિશ્વાસઘાત,

નહિ થાય મૃત્યુ વિના ધર્મહૂત,
નથી ક્રોધ ને લોભ ને મત્સરાદિ,

ઉગે વૃક્ષ ફૂળાં વિના આલવાલ,
ચમેલી જુદાં મોગરા પારિજાત

ખિલે કેવડા અંપુ ગુલ્લાખ શાળી,
હઝારી રુડી ચંદની ગુલ્લાખાસ,

ઘટા પીપળા આમ્રન્યગ્રોધકેરી
શમીવૃક્ષ ને આમલી ખાવળીઓ

લલા નાગવધ્વી રચે માંડવાઓ,
ખજૂરી અને તાડ ને નાળિયેર,

રુડાં ફન્નસો અન્નસો ખોરકેળ,
ગજ્યાં સંતરાં દ્રાક્ષ ચીકોતરાં ને,

પપૈયા અને મિષ્ટ અંજીર જામ,
અલ્હુશીંગ ને, કાન્તુ પસ્તાં અખોડ,

અધી જાતનાં વૃક્ષ ને પુષ્પ વેલ
ચજે તીર્થ જે દેવ ગધર્વ નિત્ય

વની વર્ણોની સ્વાગતા થાય કોડે,
લલી રમ્યતા નર્મદા સાફસૂફ
, ઇ. ૧૦

ઘણી ઢેલ પારાવતો મોરડોળાં,
રૂડા શબ્દ કાકાકઉઆ રટેછે. ૬૪

કરે મગ્ગરો સર્વની સાથ ગેલ,
ફળો ને જળોમાં ખરાસ્વાદ માણી. ૬૫

વિનાજેર પૃથ્વી અહીં કે કરેલ,
રહે અંધુ જેવાં અહીં સર્વ પ્રાણી. ૬૬

મનોવેગ પેઠે ગમે ત્યાં સહવાય,
નિરાંતે સુવે વાતથી પુષ્ટ થાય. ૬૭

નથી દુષ્ટ રીતિ નથી ક્યાં અનીતિ,
નથી કેર કે વેરનો સંનિપાત. ૬૮

નહિ બાપ પે'લાં મરી જાય પુત્ર,
સ્થપાઈ શકે સ્નેહની અત્ર ગાદી. ૬૯

વિના દેવ એકે નથી રક્ષપાળ,
ઉગી ખોરસક્ષી અને જાવ જાત. ૭૦

કરેણા અને સૂર્યવક્રત્રી લજળી,
અગચ્છી વળી ખાખરા અર્કકાશ. ૭૧

ખુબી લીમડા સાથ દેછે અનેરી,
ખદામો અશોકે ખની છે ગલીઓ. ૭૨

રમે વાંસની હારમાં અંગનાઓ,
મહૂડા અને રાયણો સાગ ખેર. ૭૩

ઘણાં લીખુ જંખીર જંખૂ પડેલ,
બુકે દાડમો રામસીતાફળો ને; ૭૪

રુડાં કલ્પવૃક્ષો કરે પૂર્ણકામ,
મળે દિવ્ય ઉદ્યાનની ક્યાં ન જોડ. ૭૫

ફળી યોગ્ય કાળે કરે રંગરેલ,
મહાવીરનું ત્યાં અન્યું શાન્ત ચિત્ત. ૭૬

છતાં વૃક્ષ વૃક્ષો નમે સર્વ જોડે,
ઉદાસી જનો તોય લે અત્ર હુંફ. ૭૭

જીવે પે'લવે'હું ધરી જન્મ અઘ મુદે ઉત્તરે પશ્ચિમે પૂર્વ મધ્ય,
 ભરે અન્નપૂર્ણા સદા અન્નકૂટ, રુડી ઝડકિ રક્ષા કરે હેમકૂટ. ૭૮
 દઈ હાથ કન્યા તણો શંભુહાથે, શશી સૂર્યને બાંધતાં તેજનાથે,
 રમી તારકો વીજ નક્ષત્ર સાથે, બધા પર્વતોને ચઢ્યો છેક'માથે. ૭૯
 પગે મેદનીનું મહા મધ્ય ફાડી શિરે વાદળાં પાર જતાં અગાડી,
 બતાવે મહા પેટને ભાગ્યશાળી શકે વામને અત્ર રે'ઠાણુ ઘાલી. ૮૦
 પવિત્રાઈની વક્ષસે છાપ છાપી રહ્યાં ધૈર્ય ગંભીરતા અત્ર વ્યાપી,
 ભરી વિત્ત બ્રહ્માણ્ડનું નમ્ર રે'છે, ગુણોઉચ્ચ શ્રીમાનમાં વિસ્તરેછે. ૮૧
 થતાં શાપ બે પાંખ ભાગી પડ્યાથી, સહે આધિ નિશ્ચેષ્ટતાની વ્યથાથી,
 મુકે છેક નિઃવાસ રાખી ઉચાટ શકે થાય તેનો મહા સૂસવાટ. ૮૨

(દોહા.)

શીત વૃષા રવિતાપને સહન કરે દિનરાત,
 મહાભૂત ઈર્ષા ધરી કરે ઘણા ઉતપાત, ૮૩
 પ્રાણી સર્વ પ્રકારનાં વર્તે ત્યાં સ્વચ્છંદ,
 અચળ શાંતિ પણુ રાખતો સદા રહે સુખકંદ. ૮૪
 કરુણાના સાગર વહે ત્યમ થાએ જળપાત,
 તપઆસન વાળી તપે નારાયણ સાક્ષાત્, ૮૫
 તેના તપને ભાગવા ઉત્તમ ગાણી ઉપાય,
 રમવા આવે દેવ ને દેવીના સમુદાય. ૮૬

સર્ગ ઓગણીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ વીસમો.

વિહારવર્ણન.

(રથોદ્ધતા.)

ભવ્ય મંડપ, ગુહા નતાંગના જોઈ રંગ રમતી નતાનના,
 મુકતાં જડ તથાપિ આયના, શ્લેષગાઢ કરતાં ધરાય ના.

સ્વર્ગમંદિર ત્રિયા વિસારતી,	નાથઅંગ વળગી પધારતી,	
નિત્ય જોઈ, તરુને લતા મળે;	સ્નેહતૈલ સચરાચરે બળે.	૨
દંતમધ્ય અધરોષ દાખતાં	અંગ અંગ હરખે ખિલાવતાં,	
જોઈ દિવ્યજન, વૃક્ષ ફાલતાં,	રક્ત પક્ષપ અનેક ધારતાં.	૩
પદ્મનાભ સમ આહુ પદ્મિણી	નાથસ્કંધપર મુંકતી ઘણી,	
જોઈ ઇન્દુવરવૃક્ષની ઘટા	ડાળ ચાલન કરે ધરી છટા.	૪
નાથઅંગ સહ અંગને ધરી	પ્રેમથી વળગતી કૃષોદરી,	
માધવી ચૂત વિષે ક્રિયા શિખે	જેમ કામ નખથી ચઢે શિખે.	૫
તુચ્છ અન્ય સ્મરવે મને ગણી	નાથવક્ષસ સમાય પદ્મિણી,	
અદ્ય સ્થાન પણ દીલ ફાલતું	જોઈ વૃક્ષ મહીં વૃક્ષ એસતું.	૬
વાત રાગ મૃદુ અંગમાં ધરે,	ચન્દ્ર વારિ અનુકૂળતા કરે,	
જોઈ ઔષધસમૃદ્ધિ પાર્વતી	દીપ સ્નેહવિણુ લક્ષ પૂરતી.	૭
શાહમલી-તૂલ અને પરાગની	ભૂમિમાં સરસ સે'જ દેવની.	
પુષ્પઆદરસમેત પાથરી	ખેલ કાન્તસહ ખેલતી પરી.	૮
મોદ માન મદ માનિની સજે,	હાવલાવ મનમાનતા લજે,	
કાળ સેવકે બની પ્રવર્તતો	રંગમાં રજ ન લંગ પાડતો.	૯
નેણુથી સ્મૃતિ, વિવેકે વેણુથી,	શ્લેશથી હૃદય, ટેક વેશથી,	
લાજ ધૈર્ય હરતી છળે નટી,	પ્રેમપૂર્ણ પણ નાર ચોરટી.	૧૦
સ્વાદ લે અવનવા અધીરણી,	મલ્લયુદ્ધ કરતી મૃગેક્ષણી !	
સ્નેહ સંતતપરિશ્રમો હરે,	ના વિરામ સુરતે ત્રિયા ધરે.	૧૧
હાથ હાથસહ મેળવી ઠરી	પાદયુગ્મ પતિપાદમાં ધરી,	
ફેરકુંદરડો સદરી ફેરે,	વેગમાં વસન શીષથી સરે.	૧૨
કેશજાળ વિખરાય ગાલમાં	સૂર્ય ગુપ્ત જ્યમ મેઘમાળમાં,	
ઉત્તરીય હૃદિમધ્ય આવતું,	કંચુકીચિત નાહુ તુટતું.	૧૩
શ્વાસ ખાય મુખથી ક્ષણેક્ષણે,	ખાય લશ્ચડ પદાબ્જ અંજણે,	
સ્વેદબિહુ ઓંછુકે ઠરી રહે	તોય હાર નવ માનિની સહે.	૧૪
સ્નેહથી મૃદુકટાક્ષ મારતી,	રોષથી ભ્રમરને ચઢાવતી,	
દંભથી તરલ અશ્રુ સારતી,	અક્ષુથી યુવતિ રાજ્ય ખાણતી.	૧૫

કામ દીપ્ત કરતી મસે મસે,	કાન્ત વિદ્યલ થતાં રસે હસે,	
નાચતી નચવતી સુધી હરે,	અંગના અધિક પાંસળી ધરે.	૧૬
હાથ કેડપર એક ગોઠવી	અન્યથી રતનચક્રોર સાચવી,	
સોહવર્ષણ કરી કરાવતી,	મંદહાસ્યચુત લાસ્ય માંડતી.	૧૭
તાનથી યુવતિ તાર્ળી દેઈને	ગાન ગાય મૃદુ રાહ લેઈને,	
બંગડી સરસ સૂર પૂરતી	હંસને મધુર પાઠ આપતી.	૧૮
દાખતી નયન નાથનાં ફરી	ગાઠ ચુંબન કપોલમાં કરી,	
“ફૂક” શબ્દ વદતાં પ્રિયા લચી	હાંસભેર કરતી ગલીપચી.	૧૯
નાથસન્મુખ ઉભી રહી રતિ,	આવતો નિકટ તો ખશી જતી;	
નર્મ વાક્ય વદતાં હરાવતી,	અંતમાં દ્વયસ્તને દબાવતી.	૨૦
થાય લીન સરિતા સમુદ્રમાં	થાય લીન ગિરિજા મહેષમાં,	
લીન થાય જ્યમ શ્વાસ વાતમાં	તેમ લીન વહુ નાથઆથમાં.	૨૧
હંસતુલ્યગત ગોરો ચાલતી,	અંગભાર વરઅંસ ધારતી,	
તોય પાનો લઘુ સૈકતે પડે;	નારને ઝઘનભાર શો નડે !	૨૨
રહેજ હસ્તલતિકા હલાવતી,	વક્ષસે હડપચી નમાવતી,	
વીજતુલ્ય ચમકે કલાવતી,	રોમરોમ રતિરાગ ભારતી.	૨૩
કાન્ત માત્ર નિરખે મદાલસા,	ધારતો અમિત રંગલાલસા;	
ગાલ ને અધર ચુંબને ભરે,	મોહનું તિમિર શન્યતા કરે.	૨૪
રમ્ય બોઈ પ્રમદા તણી છવિ,	બાહુમાં ઘન નિતંબિની લઈ,	
ઉચ્ચ અક્ષર ધરી સ્તનો ગળે	કાન્ત શું હૃદયનું મુઘા ગળે.	૨૫
પુષ્પહાર સમ હાથ નારનો,	કંકદેશ પડતાં હસી જનો,	
સ્પર્ષતા નખક્ષતે નિતંબને	ખીજવે જ્યમ અનંગવ્યાઘ્રને.	૨૬
હાસ્યમાં અડપલાં યુવા કરે,	ક્રોધ કે શપથ ચિત્ત ના ધરે;	
ઉત્તરીય કટિએ સબ્યું કસી	યોગ્ય કાળ સમજી જતું ખશી.	૨૭
બોઈ તુંગસ્તન નાથ રીઝતો,	ભેટવા ઉમળકા ઉછાળતો,	
લાજ ટેક ભય વૈર્ય તોડતો,	બુદ્ધને પણ ન કામ છોડતો.	૨૮
અંગુઠે મૃદુ પદાબજ દાખતા,	નાગફેણુ સમ કેશ આલતા,	
ચૂસવા અધરનું સંકે મુઘા	વીર તોય મથતા સુરો મુઘા.	૨૯

હુંદપંક્તિ સમ દંતઆવલી છાપવા નિજ કપોલમાં બલી,
 ક્રોધ ટીખળ કરી ચઢાવતા, છેહ દેઈ મુખવાસ હુંટતા. ૩૦
 વેણીમાં રમણ ગુચ્છ ખોસતા, કર્ણમાં પ્રણય-શબ્દ નાખતા,
 તોય લેશ નમ્યું સ્ત્રી ન આપતી, ઉલટી ભ્રમરને ચઢાવતી. ૩૧
 અંગસ્પર્શ કરથી નિવારતી, મર્મવાયક કટાક્ષ મારતી,
 નમ્રનાથસહ નિઃસ્પૃહા ધરે તોય સ્નેહ દઢ નાથનો કરે ! ૩૨
 રક્ત નેત્ર ધરતી મૃગેક્ષણી, ક્રોધયુક્ત પ્રતિમા નવી બની,
 ઉચ્ચ વદન કરતાં રુવે સતી તોય સ્નિગ્ધ નયને બુવે પતિ. ૩૩
 જેમ જેમ નવરંગ ઓપતા કાન્તિ કાન્તનજરે વધારતા,
 તેમ સ્નેહભરતી ચઢી જતી, સિન્ધુશી ક્ષુલ્લિત ચિત્તની ગતિ. ૩૪
 લાડ પાડ સ્તુતિ દૈન્ય યુક્તિથી રીઝવે સુર અનેક સૂક્તિથી,
 તોય માન તજતી ન માનિની, નાથમાં અધીરતા ભરે ઘણી. ૩૫
 ન્યાળતી તદપિ રક્ત નેણથી, બોલતી પણ કઠોર વેણથી,
 સ્પર્ષતી પણ ધકેલવા પતિ, તોય છે ગરજ તુલ્ય ભાવતી. ૩૬
 ધૃષ્ટનો આણુગમો બતાવતી, પ્રેમ હોય પણ રીસ ધારતી,
 કાન્ત “હા” ઉપર “ના” ભણે સદા, ભત છે અવળચંડો પ્રેમદા. ૩૭
 અંબરે અચુકતી પ્રિયા જવે ચિત્તજન્મ ક્યમ ભેઈ રે’ શવે,
 આથપેજર પડે ચદા પ્રિયા લાજથી અતિ થતી શિયાવિયા ૩૮
 છૂટવા શિથિલ ચલ માંડતી, ગાઢ શ્લેષ પતિનો વધારતી,
 “મુંક મુંક શઠ!” એમ બોલતી, ચક્ષુથી તદપિ સ્નેહ વર્ષતી. ૩૯
 અંકમધ્ય લલના સુવાડતા, સ્વેદગિદ્ધ લુછતાં હસાવતા,
 પાંપણે સુરતભાર ભારતા, શું કપોત સુરતે મુરો થતા. ૪૦
 લેઈ ઝાંઘપર નાર પાધરી, એક હસ્ત ઉરુમૂળમાં ધરી,
 પ્રેમગુંજન કરી સુધા હરે, મત્ત લૂંગસમ દેવ આચરે. ૪૧
 પૃષ્ઠ જનુપર બાહુ ગોઠવી, ઉચ્ચક્રી મદનપુત્તલી નવી,
 કેડમાં અગર નાથ તેડતા, રમ્ય મંડપ વિષે લઈ જતા. ૪૨
 મિષ્ટ ધૃષ્ટ પ્રળથી જમાડતા, પાઈને મધુ તૃષા મટાડતા,
 માલતીકુસુમમાં સુવાડતા, અંગરાગ પ્રકટી રનાડતા. ૪૩

ગાન ગાય મધુરાં સતારથી,	નાચતા શિવસમાન હર્ષથી,	૪૪
તાણુતી લય કરી વીણા પ્રિયા,	કાલ સ્તંભિત અને તણુ ઢિયા.	
તાળી દેઈ ગરબે રમે પરી,	નમ્ર થાય કટિથી કૃષ્ણોદરી,	૪૫
કામની પણુછ શી દિસે સતી,	લેદવા હૃદય વક્ર શું થતી.	
આંધતી હુસુમહારથી પતિ	વારતી જ્યમ અનંગને રતિ,	૪૬
તેજ હાર સ્તનને ઉડી મળે	ગૌર સર્પ જ્યમ શંભુને ગળે.	
હાર-હાર હરવા તણે મસે,	કામુકો અડપલાં કરી હસે,	૪૭
રીસ માન મદથી ભરી સતી	તુંગ ખીન સ્તન અંગ મારતી.	
કિલ્કિલાટ મૃદુ થાય મંડપે,	કામનામ સુરમાનિની જપે,	૪૮
સર્વથા રતિવિલાસ આદરે,	અંગઅંગ નવરંગ વિસ્તરે.	
ચંદ્રમા, સુર, સુરા, સુરાંગના,	શૈલ્ય, વીર્ય, મદ, સ્નેહભાવના,	૪૯
હારતાં શરમ, ભીતિ ટાળતાં,	દ્વૈતભાવ સઘળે શમાવતાં.	
રતના ચષકમાં સુરા ભરી	ઓષ્ઠ આગળ ધરે કૃષ્ણોદરી,	૫૦
મસ્ત હસ્તોવરને નચાવવા	હસ્તિનીયુવતિના છળો નવા,	
સ્ત્રીતણા તદપિ મિષ્ટ ઓષ્ઠમાં	પ્રેકતો કર શશી ઉમંગમાં,	૫૧
જેઈ સીધુ તજતાં સુધા ગ્રહે;	ધરિષાદવ ત્રિલોકને દહે.	
તાણુખેંચ કરતાં પડે ઢળી,	મેઘ જોઈ સ્થિર થાય વીજળી,	૫૨
નેત્રથી જ પતિઅંગ ખેંચતી,	વામ વામનયના તણી કૃતિ.	
નાથસાથ સ્મરયુદ્ધમાં ચઢે	લાજ અંશુક તદ્દા છુટાં પડે,	૫૩
હારતી પણુ હરાવતી પ્રિયા,	છે ચરિત્રઅધિદેવતા ત્રિયા.	
થાય છે પુલક રોમ રોમમાં	સ્વેદબિંદુ ભૂકુટી કપોલમાં,	૫૪
સીતકાર્ધવનિ સે'જ નિઃસરે,	દંપતી સુરતસિન્ધુમાં તરે.	
પુષ્પલેપ અળતો પડે ખરી,	દિવ્ય મંડન છતાં જતાં સરી,	૫૫
યુંદ્વના વિષમ કાળને કળી	ક્ષુદ્ર દ્રવ્ય સઘળાં ગયાં પળી.	
સ્વેદ અત્તર સમાન નીતરે,	પુષ્પવાસ સમ શ્વાસ નિઃસરે,	૫૬
થાય મંજુમહતીસમો સ્વર,	સ્પર્શ છે અમરતા તણું ઘર.	
પુષ્પઆણુ અબળા સ્તને ઠરી	ચન્દ્રને પણુ મુખાબ્જમાં ધરી,	૫૭
ભીતિહીન આહિ મત્ત થાયછે,	સ્થાન સઘ અળથી પ્રધાન છે;	

(૧૧૫)

તત્ર લેઈ નખ દંત આશ્રય,	નાથ અંગબળનો કરી વ્યય,	૫૮
થાય નિર્દય સહે પરાજય,	દુર્ગ-આશ્રય સદૈવ દુર્જય.	
મૂર્છના હરખની થઈ જતી,	લાડ કોડ પરિપૂર્ણ પામતી,	
વિંટળાઈ પતિને પ્રિયા રહી,	સૂર્યને જ્યમ સુપ્રણિતા મહિ.	૫૯
નેણુ ઘૂર્ણુ મૃદુ હાસ્ય આદરી	ધણ વસ્તુ સ્ફુટ માગતી પરી,	
ઝહાલનાં વચન ચિત્તમાં ચઢે	જેમ સિન્ધુજળ સૂર્યમાં ચઢે.	૬૦
રીસનું તરલ બિંદુ નેણુમાં,	ભીતિનો તરલ કંપ અંગમાં,	
થાય તોપણ ન માન મુંકતી,	આજઉક્તિકૃતિમાં રમે રતિ.	૬૧
દૈન્ય ડા'પણુ કદાચ ધારતી,	કાન્તની ચલિત વૃત્તિ નિંદતી,	
રોઈ વશ્ય કરતી ક્ષણે બલ,	નારનું રુદનમાં રહું બલ.	૬૨
ક્રોધ કે કપટ ભીતિ દીનતા	તેય દે યુવતિઅંગ ચારુતા,	
દુષ્ટતા પણ બળે સુપાત્રને,	શેષ સે'જ પ્રભવિણ્ણની બને.	૬૩
હિંદ આળસ લરાય અંગમાં,	પેસતો શ્રમ દરેક ગાત્રમાં,	
રોમ રોમ શ્લથતા સમાય છે,	કા'ડવા જ્યમ બગાસુ ખાય છે.	૬૪
પાર્શ્વ બહુ ધરતાં નિતંબિની	વાળતાં કનક વર્ણો દેહની,	
ઉંઠતાં ભ્રમિતચિત્ત આખડે,	મોહ કે શ્રમ સુરા શકે નડે.	૬૫
વક્ષસે ધડકતાં સ્તનો બલે	યુષ્પ ગુચ્છસમ ઉચ્ચ ઉછળે,	
જેમ જેમ મદ મ્હાત થાય છે,	તેમ તેમ ચડશે લરાય છે.	૬૬
કેડમાં અમરનાર ધારતા,	ઝહાલથી જળતટે લઈ જતા,	
શ્લેષ ચુંબન કરી ધરાય ના,	વીરને પ્રિય સદૈવ અંગના.	૬૭

(દ્રુતવિલંબિત)

વસનભૂષણહીન વિરાજતી, નયનથી જ કરે પતિ-આરજિ,
યુવતિની તવ સ્ફુર્તી થતી હતી, ફલમ છતાં પતિને વપુ અર્પતી. ૬૮

(હરિણી વૃત્ત)

વદનશશિને ભારે તાપે શ્રમે કલમ જે થયો,
ચરણ દ્વયનો, જેલી જેલી, ડમાક બધો ગયો,
તન મન વિષે વ્યાપી ભારે પ્રજગરમંદતા,
સરવ ટળવા ગંગાકાંઠે ત્રિયા સુર લાવતા. ૬૯

(સ્વાગતા.)

લેખતી સરિતને જડીબુટ્ટી, પેસતી જળ વિષે થઈ છૂટી,
લલ્ય વીજ પડતાં લડકીને, શું તટે જળ પડે ઉછળીને. ૭૦

(હરિણી વૃત્ત.)

લટલ લલના નીચી થાતાં જુવે પ્રતિબિંબને,
અધિક રસથી શોભાવાળું જણાય જતું કને;
અજય લય કે ઈર્ષા ક્રોધે જળે કરે ઠોકતી,
અકિત નયને શોભાવાળાં ઘણાં મુખ દેખતી. ૭૧

ચરણ ચલવી લીલા માંડે રસાશ્લિષ વલોવવા,
રમત કરતી પાણી ફેંકે સુગાત્ર પલાળવા;
ક્ષતવધ બધા અન્યોઅન્યે છતા કરતી હતી,
દુખકર્તા દર્શને છૂટે કેશે તટે ફરતી હતી. ૭૨

મદજળ અને પુષ્પાપીડા મુવાસિત લેખને,
સરિત જનની પૂજા અર્થે તને લઈને કને,
લઈ વિમળતા ગંગાકેરી મુગંધ ધરે જળે,
નવનોત સંમી અંગે થાતાં ગળે પતિને મળે. ૭૩

(દ્રુતવિલંબિત.)

સુમનઔઘ ધરા પર પાથરી, સુમનહાર ગળે નવલા ધરી,
સુમનથી શિરને શણગારતી સુમનવલ્લિ સમી મુલગા થતી, ૭૪
વલય કંકણને ખખડાવતી, સ્મર ફરી જયમ હોય જગાડતી,
અરધ રાત વિષે રજનીપતિ સહ જતી નિજ ઘેર લઈ પતિ. ૭૫
ક્ષણ ગયો વિસરી રણમંથન યુવતિનાં શ્રુણતાં અભિવંદન,
વિરહ કે શ્રમ લેશ રહ્યો નહિ, સ્મૃતિ પરીસહ સર્વ જતી રહી. ૭૬
શુભ લતાગૃહ શૂન્ય દિસે હવે પરહર્યાં જવ દિવ્ય જને જવે,
હુસુમમાં પણ હુંદુમસાથિયા સૈવ્યવતા વર ને વહુની ક્રિયા. ૭૭
વિહંગ કોટરથી નિરખી ઠરે, અનુકૃતિ મુરની રતિની કરે,
મુરતમાં ઋત ના મન માનતું, જગત વર્ણી જુએ તમ ધણતું. ૭૮
ક્ષણિક શ્રી મુખવૈભવ ધારતો, નિરખતો ગિરિને કપિ રાચતો;
તદપિ કાળ સમાન વહ્યો જતો, પુનિત રામ તણો જય જાયતો. ૭૯

સર્ગ વીસમો સંપૂર્ણ.

(૧૧૭)

સર્ગ એકવીસમો.

મધ્યરાત્રીવર્ણન.

(તોટક.)

નિરખી ગિરિરાજ મહા વનમાં ત્યજતો વરણી સ્મય વિસ્મયમાં,
 નહિ સ્વપ્ન વિષે સમજાઈ હતી થઈ ઈશ્વરની છવિ તેહ છતી. ૧
 સ્મૃતિ વિસ્મૃતિમાં મનસ્તબ્ધ થયું, ગટ સુંદરતાઘટપાન કર્યું,
 નિજવાસ નિરંતર અત્ર થવા ઘડી ઘાટ જીવે ઘડી ઘાટ નવા. ૨
 રઘુનંદ અસૂપતિ ના વિસરે, મુખસન્મુખ માતમુખાબ્જ ફરે,
 રમણીય પ્રશાંતિ પ્રમોહ ધરે, પણ રાઘવભક્તિ ન લેશ સરે. ૩
 લઈ ઔષધને કરતો પ્રણતિ ગિરિને, વિચર્યો કપિ લંક પ્રતિ,
 વિધિ શ્રીપતિનું પદ આવી મળે, ન સ્વધર્મ થકી પણ શિષ્ટ ચળે. ૪
 તમ-અંચળ રાત ધરી પ્રસરી, લઘુ ને ગુરુ જીવ વિષણુ કરી,
 બહુ ડાકણ શાકણ ઘોર મળે, ભુતના ભડકા પથમધ્ય બળે. ૫
 મસ પ્રેત નિશાચર લૈરવ ને લઈ વેશ લયાનક જાય કને,
 મહિષા ખર શ્વાન શૃગાલ બની હરવે પણ હિમ્મત વીર તણી. ૬
 કદો ગાય રહે હસતાં અથવા બહુ નૃત્ય કરે જનને ઠગવા,
 ક્ષણુ“આવુ”અને ક્ષણુ“ખાઉ”લવી ધબકાર કરી ધ્રુજવે પૃથવી. ૭
 જ્યમ સૂર્યપ્રભા પર વેર કરી રજની લઈ લીધણુ ફૂંચણુકરી,
 સચરાચર ઢાંકપિછોડ કરે, હરવી રવિને નવું રાજ્ય કરે. ૮
 સહુ ચંચળ જીવ ઢળી પડતા, દશ ઇન્દ્રિય સઘ ધરે જડતા,
 ન નિશો પણ રાજ્ય નિશા કરતી, તમપાન કરાવી હરે સુમતિ. ૯
 સ્વર મિશ્રિત સાંજ તણા ચરતી, સ્થળ સર્વ વિષે ઝટ સંચરતી,
 તુરંગી સમ મધ્ય નિશા ફરતી, હરખે નિરખે હનુમાનયતિ. ૧૦.
 અભિસાર કરે રજનીયુવતિ રમવા મનમોહન સાથ રતિ,
 પણ તારકઅંબરને સજતી, પડતી તમમાં પણ છેક છતી. ૧૧
 કરવા નવરંગ સુરંગ ઘરે, રજની જગ રંગવિહીન કરે,
 બહુ કામપ્રકાશ થવા મનમાં વરષે તમ ઘોર બિભુવનમાં. ૧૨

સચરાચર વસ્તુ સમસ્ત ગળે, લવ કોણુ નિશીથપ્રભાવ કળે,
 જગ કોટિ અનેક વિરાટ ધરે તમ ત્યાં ન સમાઈ તથાપિ રહે. ૧૩
 તમથી રજની જય પૂર્ણ કરે તમ તેમજ રાત થકી પસરે,
 પ્રમદા નિશિચાર તણી થઈને ધરતી નિશકઠ તમોગુણને. ૧૪
 ભણુકાર અકારણ મંત્ર પઢે, મૃદુ પર્ણુ તણો સ્વર કર્ણુ પઢે,
 ન કરેલ નિશા પણ મત્ત નિશા ન ગળી અડકી પણ કૃષ્ણ દિશા. ૧૫
 લયઆલય લોક તાણું કરતી, લય સંયમ લાજ પરાં કરતી,
 ઘન ઘોર નિશીથ વિલાસ કરે, વણુઘાટ વ્યવસ્થિત વસ્તુ કરે. ૧૬
 તરુથી દિન શાન્તિ કરે જનને, નિશ તેજ થકી જવર દે તનને,
 વન શાંતિનિકેતન છે દિનમાં, લયકાર કરે રજની ક્ષણમાં. ૧૭
 રવિની દુહિતા, શશિની લગિની, નભતારકમંડળની જનની,
 શુચિ ઝાકળ સેક સદૈવ કરે, રજની પણ કૃષ્ણ સ્વરૂપ ધરે. ૧૮
 રજની મહોંને, મહોં રાઘવને, રઘુનંદ સુરારિ તણા શરને,
 શર રાવણની અપકીર્તિ ધરે, અપકીર્તિ રળે તમરૂપ ફરે. ૧૯
 સમજાય સશોક અશોક ઘટા, વડ પીપળને વિકરાળ જટા,
 જળના ભમરા જયમ સર્પ ફરે, સ્થળ રમ્ય ભયે પણ ચિત્ત ભરે. ૨૦
 નભ-મિત્ર પહો જળસાગરમાં પણ રાત વધે ભર જોખનમાં,
 રવિતેજ સમુદ્ર વિષે પ્રસરે, સમજ નભ કેજજલવૃષ્ટિ કરે. ૨૧
 અગડોળ અઢી મન યુદ્ધિ હરે, છવિ કલ્પિત આંખ સમીપ ધરે,
 કર શીષ અને પગ ત્યાં ન મળે, નયને કદી જવાલ પ્રચંડ જવલે. ૨૨
 અસિધાર સમાં શતદંત ખરી, નખ લક્ષ કટાર કરાચ ધરી,
 બહુ મત્ત કરી સમ વૃઘવતી છવિ કલ્પિત તે પણ મૂઝવતી. ૨૩
 જન્મ આગળ પાછળ પાર્શ્વ ફરે પણ સન્મુખ છાય સમી વિચરે,
 'પગ હાથ યુલુક્ષિત તુલ્ય ઘસે, છવિ વિભ્રમની ચમરૂપ દિસે. ૨૪
 આણુ તુલ્ય અસાર પદાર્થ અણે લય કંપ ચઢે, મન ફાળ પડે,
 વણુ કારણુ વીર ઉઠે અમકી, નિશ અંતકની બહુ દે ધમકી. ૨૫
 વનરક્ષક પાછળ જાય બહુ જયમ ચોર પુઠે જન જાય સહુ,
 પણ રામસુમંત્ર અલંગ જાપી હનુમાન ગયો રણ પાર ધપી. ૨૬

ધડ નકે જ્યહાં ચખ મીન દિસે, શિર ફેર્મે અને કર વ્યાળ ધસે,
 શવઓઘતણા નવ દ્રીપ બને, ઘટ હુંતલ લીલ ઠરેલ કને, ૨૭
 અધરોષ તણો, જ્યમ વિદુમનો, ફરતો ગિરિરાજ પ્રચંડ બન્યો,
 મૃત નાલિ તણા લમરા વિચરે, રણ શોણિતસાગર થાય ખરે. ૨૮
 દુરગંધતરંગ ઘણા ઉછળે, મરતાં જન શબ્દ ગળે ગળળે,
 જ્યમ શંકરક્રોધ પ્રશાંત થવા નવ રક્તસમુદ્ર રચે ઉમથા. ૨૯
 અવળી મતિથી કૃતિ ઘોર કરી, જનનાં ધડ શીર્ષવિરક્ત કરી,
 રમનારતું પાપ થવા નકર નહિ સાગર કે રણ, નર્ક ખરું. ૩૦
 વપુ આગળ જીવ અનેક લમે, મરતાં પણ સ્નેહ જરા ન શમે,
 યમદૂત નિશાચર પ્રેત દમે ધરતી હંજુએ લમ ખૂબ ધમે. ૩૧
 કર શસ્ત્ર અને પગ ઉચ્ચ ધરે, વિકરાળ વિહારિત નેણુ કરે,
 મૃત રાક્ષસનાં સુખ શૌર્ય સજે, પડતાં પણ મૂર્ખ ન ગર્વ તજે. ૩૨
 લટ મૂર્છિત પાદ કરો પ્રસરી બહુ ચિત્ર વિચિત્ર કરે લવરી,
 વદતા ગિર સાધુ અસાધુ ઘણી મરતાં જ્યમ બ્રહ્મસુતા પરણી. ૩૩
 નિજ શસ્ત્ર ઉંચે લઈ “ક્રી” કરતા અરિને હરખે જ્યમ સંહરતા,
 ગતલાન ત્રિયાસહ કેલિ કરે, હસતાં રડતાં જન મૂઢ મરે. ૩૪
 કૃતિ યાવતજન્મ કઠોર કરી, મૃત કાળ વિષે મતિ ઘોર ધરી,
 દુત રક્ત થકી તૃષ શાન્ત કરે, જડ માંસતું લક્ષણુ દૈત્ય કરે. ૩૫
 કરડે કર ઓઠ અને રસના, યમગ્રાસ બની ન રહે સખના,
 પટકી પટકી શિર દેહ તજે, મરતાં પણ શાંતિ ન દુષ્ટ સજે. ૩૬
 પણ લીતિ વિકાર ન લેશ ધર્યો, કપિ મૂર્છિત રાઘવ પાસ ઠર્યો,
 મુદ શોક તણાં જળ નેણુ ભરી, દઢલક્ષ્મિસુધારસ પાન કરી. ૩૭

(માલિની.)

પ્રથમ પ્રહર પહેલાં લેઈ બે લાઈ ખોળે,
 અધર પર ધરીને અંગ ઔષદ્ધિ ચોળે,
 જવ રઘુપતિ લાઈ સાથ જગ્યા કૃપાળુ,
 સકલ જન ઉઠે છે ખોલતા ઊંઘતાળુ.

સૈન્ય સુતેલું બેઈ સોડમાં મરાણુ સજીને,
 નખશિખ વ્યાપી રહ્યો તમોગુણુ દૈત્ય તજીને;
 તોપણુ વિધિસમ રામ છુદ્ધિ સ્થિર પ્રકટ કરે છે,
 ૫૧ કૃતિને અનુસાર આપવા યત્ન કરે છે.

૨૯

સર્ગ એકવીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ બાવીસમો.

રાત્રીવર્ણન તથા રામનું વચન.

(વૈતાલીય.)

પ્રગટ્યો રવિરક્ત બ્યોમમાં,	પ્રગટ્યો દીપક ખણ દેહમાં,	
પ્રગટ્યો રણુવીર આકરો,	પ્રગટ્યો અંતર સ્નેહનો ઝરો !	૧
રઘુનાયક મૂર્છના તણ	શર ને શૌર્ય રહ્યા ક્ષણે સજ,	
પ્રતિમા નવજોબના તણી	વિષવૃદ્ધિ અહિમાં કરે ઘણી.	૨
કલ્મ ને શ્રમ યુદ્ધકાળમાં	વિસર્યો કોણુ ન ક્રોધઝાળમાં,	
રણુમાં રમણી વના થતાં	કરશે વીર ન પ્રાણુ કા'ડતાં.	૩
સુગુણી સહધર્મચારિણી,	અથ વેઠે અસુરેશથી ઘણી,	
અમ રાઘવ તે જરા ખમે,	પશુ જેવાં જવ ભૂમિને ખણે.	૪
લઈ ઔષધ રામ સિચતા,	કપિને સ્પર્ષ થકી જગાડતા,	
હળતાં ભળતાં પ્રમોદતા,	દિન આખો બિરદાવતા હતા.	૫
નિરખી છવિ રામ કાન્તની	ધરતા નિર્દયતા કૃતાન્તની,	
કપિ વૈર રગેરગે ભરી	ગજવે ભૂતલ ગર્જના કરી.	૬
ધરતી ધમકારથી ચળે,	સવિતા સંભ્રમથી પડે જળે,	
શ્રુણુતાં રવ ઘોર બહાવરી	કપિનું દાસ્ય કરે વિભાવરી,	૭
નભતારક યુષ્પછાબને,	શિર લેઈ શશિરૂપ આપને,	
ધરતાં થઈ કૃષ્ણ સૂચવે,	જય ચારો શુભધર્મનો હવે.	૮

દિશ મંદ સમીર ઢોળતી,	જળદેવી કણ શીત છાંટતી,	
નગ મેળવતા તુષારને,	વનદેવી ધરતી સુવાસને.	૯
તરુ છોટરમાં વિહંગડાં,	તરુ નીચે પશુ બાલ ને વડાં,	
જ્યમ રક્ષક રામને ગણી	ભર નિદ્રા લયહીન લે ઘણી.	૧૦
ધ્વનિ નોખત શંખ ઘંટના,	હય હાથી રથ બંદો વિપ્રના,	
જ્યમ વૃદ્ધ જનો, જતા રહ્યા,	પડઘા કેવલ કાનમાં રહ્યા.	૧૧
સરિતા ભરકાલિમાતણી,	અધિદેવી પણ અંધકારની,	
રજની ફરતી ઘરે ઘરે,	નયને અંજન નારને ધરે.	૧૨
રમણીહૃદયે, અનંગ ને,	વનમાં આતક ને ઉલૂપને,	
અનુતાપ, તૃશંસમાં, અતિ,	લય ચિંતા શઠમાં જગાડતી,	૧૩
હરિભક્ત અદોષ બાલને,	મદથી મસ્ત મહા નૃપાલને,	
શ્રમ ને નય ધારનારને	દર્ધ નિદ્રા મનહારિણી બને.	૧૪
નટ, કામુક, ચોર, ચારની,	મદમાતી અલિસારિકાતણી,	
અવળી કૃતિને છુપાવતી,	ગણિકાને પણ હલાવ આપતી,	૧૫
અતિ સ્નેહ અપાવતી હતી,	બસરી સુંદરતા કરે છતી;	
જનલાજ બધી તબવતી,	અબળાને સબળા બનાવતી,	૧૬
રણુકા કટિમેખળા તણા	મળતાં નૂપુરઘોષમાં ઘણા,	
લય કંકણશબ્દથી કરી,	રજની નૃત્ય કરે યથા પરી.	૧૭
નિજ રાજ્ય પડો પડાવવા,	જગતીમાં પણ આણુ વર્તવા,	
રજનીમહિષી ઘડી ઘડી,	જ્યમ ઘેરે પુરને તડી તડી.	૧૮
જળમાં ઝટ સૂર્યરાજનો	રથ ફેંકી, નિજ રંગ અંગનો,	
ત્રણ લોક વિષે બતાવવા,	કરહીના કર નાંખતી નવા.	૧૯
રજની રજની નિશાચરી,	રવિલેખા સચરાચરે ચરી,	
જન મૂર્છિત સર્વને કરે,	જ્યમ બ્રહ્માસ્ત્ર દિગંતમાં ફરે.	૨૦
નરપુંગવ વ્યૂહનો વશી,	નહિ જાતો પણ દુઃખમાં ચશી;	
કપિપાસ જઈ સતીપતિ,	વદતો સ્નિગ્ધ ધરી મુખાકૃતિ.	૨૧
“ મુજ કાજ સહો વિટંબણા,	કપિ સર્વે રણકેસરી બન્યા;	
નિજ જીવ લલે થતો પરો,	પણુ ઝાલ્યું કરવા મને ધરો.	૨૨

વિણુ ધારણુ પર્વતો ખાણી,	શ્રમથી પાળ મહાજળે આણી,	
કડકા કરતાં સમુદ્રના,	અરિસંકલ્પ કયાં બધા ફના.	૨૩
રણસંકટ દોહ્યાં લાજ્યાં,	ધન વામા ઘર આત્મ સૌ તજ્યાં;	
નવ કાયરતા લાજી લવે;	નિજ અંગીકૃત વીર સાચવે.	૨૪
ઉપકાર હજાર વાર એ;	રઘુવંશાર્ણવ આપનો જ છે;	
શિર દુઃખ ધર્યું અકારણે,	કપિભિન્નો ! તમ જાઉં વારણે.	૨૫
જય ધર્મ તણો કદી થશે,	પ્રિય સીતા પતિઘેર આવશે,	
બદલો તવ રામ આપશે,	કપિસગે સુખવાંડ આપશે.	૨૬
રણને મથવા હવે કહું,	નહિ ક્ષત્રીજન યોગ્ય તે લહું;	
નિજ ઘેર હવે પધારતાં,	સ્મરજો દુઃખિત રામવારતા.	૨૭
પરણી પ્રિય જનકી કરી,	પિતૃના રક્ષણથી કરી પ'રી,	
અહુ જાળવતો અટ્ટે વટે,	નહિ હાવે રઝળાવવી ઘટે.	૨૮
વિમલા રવિવંશની સ્તુષા,	રમતી જેમ ધરાતલે ઉષા,	
દશકંધર તે હરી જતાં	નહિ જીવે રઘુનન્દ જીવતાં.	૨૯
ન હરાઈ સતી તણી વ્યથા	તવ મેં ધર્મધરી ધરી વૃથા,	
વટ ક્ષત્રિયની જતી રહે,	ખરશું જીવિત રામનું વહે.	૩૦
યશ રાજ્ય પ્રતાપ રૂપને,	ધરતા ઇન્દ્ર સમાન ભૂપને,	
તજતાં પરણી મને સતી,	નહિ પાતિત્રત ભાગવા રતિ.	૩૧
પરઘેર થવા ન ક્રિંકરી	મુજ એકાન્તિક અંગના થઈ;	
કર દિવ્ય દિધો મને સહી,	વિટથી લાજ લૂંટાવવા નહિ.	૩૨
અખળા મુશિળી સકોમળી	રડતી રોજ નૃશંસથી છળી;	
થઈ કાંચન પંકમાં રહે	રવિનો વંશજ કેમ તે સહે ?	૩૩
યશથી પ્રિય જીવ ના ગણું,	ચસવાનો રણમધ્ય ના આણું;	
સર્તીકારણુ જીવ જો જશે,	જનમ્યું સાર્થક રામનું થશે.	૩૪
કરવા શઠ રાક્ષસો શવે,	તમ જેવા મળજો લવોલવે;	
નિજ ઘેર સુખે પળો હવે,	ક્યમ અત્રે દરરોજ પાલવે.	૩૫
તમ ઘેર વધો રુડી પ્રજા,	સુખ સંપે કરજો સદા મજા;	
અજશો નહિ આધિ વ્યાધિને,	મુજ આશિર્વચને ઉપાધિને.	૩૬

રણુમાં લગોરે નથી ડગ્યા, તન ચોરી મનમાં નથી ફગ્યા;
 નિજ ઉત્સવ જન્મનો યથા રણુસંચામ તમે ગણ્યો તથા. ૩૭
 શરપંક્તિ પડે બની ફણી, મુજ સ્નેહે હુસુમાવલી ગણી;
 જડરાક્ષસઘાણ કા'ડતા, તૂલ તુલ્યે અરિને ઉરાડતા. ૩૮
 નહિ હાર લગાર આપણી, નહિ ઓછી થઈ દૈત્યકાપણી;
 પણ દુષ્મન છો દગા થકી જય માને ક્ષણ ગર્વથી છકી. ૩૯
 યશકોટ અધર્મથી ચણે, પણ ખાડો નિજ અંતનો ખણે;
 થઈ ભ્રષ્ટ ન દુષ્ટતા લજે; વ્યભિચારી ન વિવેકને ભજે. ૪૦
 છળથી લઈ બન્ધુની પુરી, છળથી વત્સલ જનકી હરી,
 છળથી ઘટ પાપનો ભરી મહોમાં દુર્ગતિ પામશે નરી. ૪૧
 નહિ ઉજ્જવલતા અધર્મમાં, લવ ચૈતન્ય ન ઘોર કર્મમાં,
 શુભસંચિત ક્ષીણ થાયછે તવ પાપી નરકે સમાયછે. ૪૨
 સુરપૂજ્ય વડીલલોકનો રવિ અસ્તંગત આજ પુન્યનો;
 સરિતા મુકિયાળળે ભરી થઈ સૂકાઈ અનીતિની દરી. ૪૩
 ઘરમાં ગૃહિણી વહે રહે થઈ અંગાર વધુ ગિરા પહે,
 ફિટકાર કરે સ્તનધય, વિષયીને નહિ લાજ કે ભય. ૪૪
 સ્મર મોહ વિકાર જળ માં લપટાયો દશકંધ હાલમાં;
 નહિ તો પ્રિય પક્ષિણી તણ, પરદારારત કેમ રે' હણ ? ૪૫
 મનને વશ પંઠ થાયછે, ચલ લાગ્યોદયથી ફૂંલાયછે,
 વિસરે પણ કાળની ગતિ; પતનપ્રાય સદૈવ દુષ્ટકૃતિ. ૪૬
 શુભસંચિતનો કૂચે ઘટ ઝટ મારે યમનકે આપટ;
 ન ગતાગમ તે સમે રહે, હિતવાક્યો વિટને ન કો કહે, ૪૭
 સ્વજનો બહુ દૂર સંચરે, પ્રિય મિત્રો પણ શત્રુતા ધરે,
 ત્રહિ કોઈ સહાયમાં રહે, નિજ પાપે વનવૃક્ષ શો દહે. ૪૮
 મનમાં નહિ ખેદ પામશો, નવ શંકા તલભાર ધારશો;
 નયધર્મવિહીન શત્રુનો, કરતાં નાશ ન વા વહે ઉંનો. ૪૯
 પગલે પગલે લઈ અરિ, સ્વર કે ભૂતળ મધ્ય સંચરી,
 ભટ લક્ષ્મણ ઈંદ્રશત્રુને, હણશે ભાસ્કર જેમ ધ્વાન્તને. ૫૦

(૧૨૪)

હૃદયે ~~વરસી~~ સુધા લલિ, વિષવહી વ્યભિચાર ત્યાં ભળ્યે,
દશકુંધર તોય જેરથી, પડશે ભૂપર પાપ-સારથી.” ૫૬

(દ્રુતવિલંબિત વૃત્ત.)

ગજવતો રણુ ઘોષ મૂકા કરી, વ્યથિત આજ ગિરા વદતો નરી,
રહિતકુંભ રહે કરીને કરી, પ્રિયતમાવશ તોપણ કેસરી. ૫૭
લગીર ગદ્ગદ કંઠ થઈ રહ્યો, રઘુસુધાકર રાહુથડે થયો;
મનવ્યથા કરતાં પણ સોઘણો, ઉદિત અંતક ક્રોધ વની તણો. ૫૮
સર્ગ આવીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ ત્રેવીસમો.

લક્ષ્મણપ્રયાણુ, સ્વર્ગ, વામયજ્ઞ ઇત્યાદિ વર્ણન.

(સ્વાગતા વૃત્ત.)

સાંભળી વચન દીન સલૂણાં,	રક્ત વાનર તણાં થઈ ઉંનાં,	
સ્નેહરૂપ થઈ અંગ ઠરે છે,	વૈર વૈરીહૃદયે પ્રજળે છે.	૧
અંગઅંગ અહિક્રોધ ડસેછે,	રક્ત નીલ વદને વિલસેછે;	
સન્નિપાત અરિનો કરવાને	શોભતો અગુણ તેપણુ સ્થાને.	૨
ખાર સાથ શિરભાર વધેછે,	તે થકી નમિત વાનર રે'છે;	
ગોઠતું મન નથી ઘર બવા,	વીર લાગ ન કરે રણુલહાવા.	૩
રામબાણુ દરિયે ન લ્યજય,	રામવાણુ ન વૃથા પણ થાય;	
શૂન્ય અંતર ભરાઈ નિરાશા;	મુકતા સુલટ ઉજણુ નિસાસા.	૪
દેહભાર પણ કલેશ કરેછે,	પ્રાણુધારણુ અનિષ્ટ ગણે છે;	
વ્યર્થ રામવિણુ જીવન બાણે,	વારિહીન સઉ શુષ્ક પ્રમાણે.	૫
વાયુનો સુત વિલીપણુ વાર્તાં	નેણુ મધ્ય કરતા જ્યમ બ્રાતા;	
ઐઠ મૂર્ખ જનના બહુ ફાટે,	ધિગિદાકૃતિ કૃતીજન માટે.	૬
શીર્ષ બાહુ પગ આગળ ધારી,	બોલતો ગિર વિલીપણુ સારી;	
“નાથ ! આમ ક્યમ રીસ કરોછો,	પ્રીતરીત જવ ચિત્ત ધરોછો.	૭
મત્સ્ય રે' જળ થકી ન વિખૂટાં,	સારસાં પણ રહે નવ છૂટાં;	
લોહચુંબક જડાત્મક તોય,	મસ્ત સ્નેહઘૃતથી બહુ હોય.	૮

સ્નેહ ખૂબ ઘન તોય ગળેછે, મિત્રના વિરહથી પ્રભાવે,
 વાનરો તદપિ પ્રેમ પ્રમાણે, મૃત્યુને વિરહથી શુભ જાણે. ૯
 પુત્ર વૈભવ અને ધનદારા, કામનાં ચરણહીન, ન, તા'રા;
 કાળના સકલ કો દિન આરા, ભક્તિના ક્યમ રખાય ઉધારા. ૧૦
 પદ્મિણી પતિ વિના ક્યમ રાચે, પદ્મિણી રવિવિના નવ નાચે;
 કેમ વામન બહી વણુ જાચે, ચક્રવાક જળ સ્વાતિતું યાચે. ૧૧
 રામને રમણુ સેન ગણેછે, સાંભળી વચન ભોમ ખણેછે;
 પ્રેમના અધિપ! આ પ્રમદાને, થાય આ સમયમાં ન રવાને. ૧૨
 પાપથી પુતિત દુષ્મન રાજે, સીતમાતપર વીતક ગાજે,
 એકલા રણવિષે પ્રભુ! રો'છો, વાત શું ઘટિત એહ કરોછો? ૧૩
 શાન્તિ થાય નહિ શી તવ છાયા? થાય રક્ષણુ ન તો નહિ કાયા;
 સીત કાજ ન ઘસાય શરીર, ધંડ કે શબ અને કપિવીર. ૧૪
 પાપમૂળ મનમાં હરખાતો રોપતો દુઃખતિથી મદમાતો,
 ખાટલે નવચક્ષો પણ લેખે, દુષ્ટ ભીષણુ ભવિષ્ય ન દેખે. ૧૫
 અર્ધ અર્ધ ક્યમ રાજન! થાઓ, આજ ઘો અનુજને રણુ-લહાવો;
 વર્ણી લક્ષ્મણુ હણે અસુરોને, આપનાં શર ઘટે સુભટોને. ૧૬
 આર વર્ષ તજતાં પરણેલી, ચિત્તવૃત્તિ ન કરી ક્ષણ મેલી;
 સીત સન્મુખ ન સન્મુખ તોએ, જોઈ સેવક બન્યો વિરલો એ. ૧૭
 દુષ્ટ જર્જર કરે જગદંબા, મત્ત હસ્તો જ્યમ કોમળ રંભા,
 જોઈ તે વિષ રગેરગ વ્યાપે, શેષ લક્ષ્મણુ ડસી અરિ તાપે. ૧૮
 “હા” કહો રણુવિષે લઢવાની, આસુરી પ્રકૃતિને હણવાની;
 હારનો પ્રભુ તજો ભ્રમ ગાંડો, હેતથી નહિ હવે કપિ છાંડો. ૧૯
 હેમનો સુરજ ભૂતલ સ્પર્ષે, પુષ્પ મૌક્તિક સુધા નલ વર્ષે,
 આંતતા ત્રિભુવને બહુ વ્યાપે, જો રજ રણુ જવા પ્રભુ આપે.” ૨૦
 હાસ્ય ત્રિષ્ટિ સુણતાં કર્યું રામે, શૌર્ય તેજ મુદ ત્યાં કપિ પામે;
 ધૈર્યલક્ષ કરતા કિલકારી, વીર રે’ અજયમાં બલ ધારી. ૨૧
 ભાઈની શિરસ સંમતિ ધારી, લક્ષ સૈનિક લઈ બળધારી,
 માર્તી પર અજ્યો શૂરધારી, ક્રોધથી જ્યમ જટાન્નુટધારી. ૨૨

પાર્શ્વ અંગદ વિલીધણુ ધારી, રામનામ જપમંત્ર ઉચારી,
 રાતમાં ગમન આદ્યું ખાસુ, લક્ષ્મણે નવ સુહર્ત તપાસ્યું. ૨૩
 વેગમાં શકુન એક ન જોયો, જેમ સોડપકળાધર સોહો,
 રાજમહેલપર તેમ ચઢે છે; સજ્જનો સમયને વરતે છે. ૨૪
 દ્વારપાળ જ્યમ મઘપ ઊંઘે, સેવકો પણ ધરાતળ સુંઘે;
 તલપમાં સુનયના ધહ સ્કોતી, લંકની પ્રશમિતા જ્યમ જ્યોતિ. ૨૫
 શ્વાસવાસ લમરા બહુમાને, શાન્તિ શાન્તિ વરષે મૃદુ ગાને;
 તોય વીર ધહથી ઝટ આલ્યા, વૈભવે નહિ વળે ભટ વાળ્યા. ૨૬
 સ્વર્ગમાં પરગૃહે રમવાને, રાવણાત્મજ ઉજ્યો કદો છાને,
 એમ તર્ક કરતા ભટ ધાવે, તર્કથી અધિક વેગ ખતારવે. ૨૭
 વાતમેઘદળનાં દળ ખેડે, સુસ શું પ્રકૃતિનાં પડ ફેડે;
 શેષ જ્યાં ગરૂડને શિર બેસે, દ્વાર સર્વ ઉઘડે સુરદેશે. ૨૮
 ગ્રેમ દુષ્મન-અસૂ પર રાખી, રંગ અંગપર પુષ્કળ નાંખી,
 ઇંદ્રવણુ સમ છે ગુણુરૂપ, ઇંદ્રઆયુધ અહીં શર-ભૂપ. ૨૯
 સૂદરી ત્રિપથગા શિવછાયા, દિવ્ય અંગ ધરતી જ્યમ માયા;
 પ્રેમદા અમરની પપળાવે, નાથ સાથ જવ રંગ મચાવે. ૩૦
 પુષ્પરત્નમણિમંડન પે'રી, કાન્તિ ધારણુ કરેલ અનેરી,
 રૂપનું ન ઉપમાન પ્રમાણે, અદ્વિતીય સમજી સુખ માણે, ૩૧
 હર્મ્યમાં યુવતિ રાસ રમે છે, મિત્રતા મદનનીજ ધરે છે;
 અંદ્રશી પ્રતિદિને વિકસે છે, રોહિણી ભ્રમિતચિત્ત કરે છે. ૩૨
 શૌર્ય દાન નય ધર્મ પ્રસારી, ખેલવે સુરજનો પ્રિય નારી;
 શુષ્ક ભૂતલ વિષે ન જાણાય, મિષ્ટ સ્નેહ ધહ તે ઉભરાય. ૩૩
 નિત્ય હર્ષકૃત કાયરતાને, જાણુતો સુર નહિ કદી શાણે;
 દુઃખ લેશ સ્વપને ન જાણાય, તોય જ્ઞાન સુખનું સ્ફુટ થાય. ૩૪
 પુણ્ય સંચિત કરી જન નિત્યે, જે તપે તપ મહા દઢ ચિત્તે,
 લેશ ગોપુર વિષે નવ પેસે, સ્વર્ગગોપુર મહિં જઈ બેસે. ૩૫
 મૃત્યુનો વિરહ લોક સહે છે, ઉષ્ણુરશ્મિ થઈ શીતલ રે'છે;
 મતરય વારિવણુ જીવ ગ્રહે છે, તર્પ જ્યાં અમૃતથી છીંપવે છે. ૩૬

પોયણાં કમલ કુલિત જોડે, વાત સેવક અને ઇંહ કોડે;
 લેશ ના મુરતસ્વેદ જણાય, ઇચ્છિતાનુગત ત્યાં ફળ થાય. ૩૭
 આપતો ગતિ, લઈ મદ સ્ત્રીનો, મત્ત થાય ગજરાજ શયીનો;
 નિત્ય નિત્ય મદ તે છલકાતો, લંકની યુવતિનાં દુગ છાતો. ૩૮
 પુષ્પગંધ દુરગંધ અને છે, અંગના શ્વસન જ્યાં પ્રસરે છે,
 દ્રવ્ય માત્ર રમણીય વધારે, સર્વ વૈભવ ત્રિવિષ્ટપ ધારે. ૩૯
 વેગ લાં મનથડી વધુ ધારી, સાંપવા અમરને અમરારિ,
 વીર અસ્ખલિત જાય યશસ્વી, અંતરાય ગણુતા ન મનસ્વી. ૪૦
 ઓળ ખૂણ કરતાં નવ લાથે, શકુશત્રુ ગઢમાં તપ સાધે:
 વાત જાણુ પડતાં હરખે છે, અદ્ય અન્ન ભૂખમાં સુખ દેછે. ૪૧
 વીર હેઠળ જવે ઉતરે છે, સિંધુવાર પળવાર તરે છે,
 વાતાં તુલ્ય લઘુ દેહ વહે છે; વાર વીરવરને વ્યથ દેછે. ૪૨
 ધાવતાં ધવલતા સ્ફુટ થાય, સ્પષ્ટ ના ચતુરને સમજાય:-
 પદ સિંચ ન કરે સ્વરનારી, કે ખરે જવલિત તારક ભારી. ૪૩
 કાપતો પવન ને પથ ભારે, થાય સ્તંભિત નહિ ક્ષણવારે;
 સર્પનું કુળ સમૂળ શમાવા દોડતો ગરુડ શું જગ છાવા. ૪૪
 વજ્રથી અમુરને કચરીને, ચાર હોય ત્યમ પ્રાણ ચરીને,
 દોડતો મદ ભયોં સ્વરહાથી, ભોમમાં ઉતરતો ત્યમ ભાથી. ૪૫
 ધર્મરક્ષણ સદા કરવાને, જર જલમજનને હણવાને,
 ભીષ્મ રૂપ ચમરાજ ધરીને, દુર્ગ મધ્ય કરતો ઉતરીને. ૪૬
 દંતથી અધરને કરડીને, દ્વારપાળ શિરને મરડીને,
 રક્તના શકુનથી કપિ મહાલે, જેમ અંતકે નિરંકુશ ચાલે. ૪૭
 સ્તંભકાજ ધડ પુષ્કળ રોપ્યાં, શીર્ષ તોરણ વિષે બહુ ઓપ્યાં;
 પુટ વક્ષસ અને ખરડાની, યજ્ઞ મધ્ય કરતો અભિમાની. ૪૮
 રક્તથી કલશ પૂરણ નાના, દર્ભ થાય બહુ આંતરડાંના;
 હાડકાં કઢિણ ઇંધન થાતાં, માનુષીય ચરખી ઘૂત તાતાં. ૪૯
 વેદિકા નરકકુંડ જવલે છે, દોષથી રહિત જીવ બળે છે;
 રાય ગોવધ તણો કરનારો, ક્રુદ્ધ હોમ કરતાં નવ હાયોં. ૫૦

નીલ રંગ લઈ અગ્નિ જવલે છે, રૂપ લેઈ જ્યમ ક્રોધ બળે છે;
 જાય ઉચ્ચશિખ લોજન લાવે; ભૂખમાં વિરસ તે પણ લાવે. ૫૧
 ઝાળ અંગ ચઢતાં પશુ ત્રાડે, બાળકી શરણ કાજ અરાડે;
 થાય ચર્ચર સ્વરો બળતાના, હોમતાં વપુ કરે જ્યમ 'હા,' 'ના.' પર
 હોય અંતર દયા તલભાર, તે ન જોઈ શકશે પળવાર,
 સીતઅર્થ ઠરતા પણ વીરા, સ્વાર્થસિદ્ધિ અરથે જડ, ધીરા. ૫૩
 ધૂમ્રગોટ સઘળો ગઢ ઘેરે, દુષ્ટ વાસ બળતાં વપુ પ્રેરે;
 મંત્રઘોષ ચઢતા પુરપાટે જેમ જ્વાળામુખ પર્વત ફાટે. ૫૪
 ભૂખ તર્ષ લય ગિંધ ન બાણે, હાલચાલ શ્રમને ન પ્રમાણે;
 ચિત્ર હોય ચિતાર્યું જ્યમ છાપે, ઘોર શું તપ હિમાચલ તાપે, ૫૫
 પદ્મઆસન વિચક્ષણ વાળી, તોષવા વિકટ શક્તિ કરાળી,
 ઘોર દાડણ ક્રિયા અજમાવે, દુષ્ટ નીચ કૃતિ સ્વાર્થ કરાવે. ૫૬
 ઉચ્ચ જ્વાલ ઘૃતથી પ્રસરે છે, અગ્નિથી અપલ ધૂમ્ર સરે છે,
 પ્રાણ મેધ્ય જનના વિચરે છે, વેદીથી રથ તથૈવ સ્ફુરે છે. ૫૭
 મૃત્યુ હારજીવનેપર રાખે, અન્ય દે ન જય કે જશ પાખે;
 વજ્રકાય રથ ને હય તાતા, લેઈ આહુતિ ધરે કુળમાતા. ૫૮
 નીચ કર્મ કરતાં નવ ભીતિ, સ્નેહહીન જડ નિર્દય રીતિ,
 દુષ્ટમાં નિરખતાં કપિ ચોંક્યો, તર્ક રે' ન કૃતિનો ક્ષણ રોક્યો. ૫૯
 પૂર્ણ જૈત્ર રથ નિઃસરતામાં, લક્ષ સલ અરિને કરવામાં,
 કાર્યસિદ્ધિ સમજ અસુરારિ, બોલતો ગિર અમૂ પ્રતિ સારી. ૬૦

(ભુજગી છંદ.)

“જીતી ઇન્દ્રિયોને સજી યુદ્ધનીતિ, તજી માર-ચિંતા, તજી મર્ણુભીતિ,
 ધરી ઇશનું તેમ સંશ્રામધ્યાન, ચઢો વીર યુદ્ધે ભુલી સર્વ લાન. ૬૧
 ઠગી ભાઈને લંકનું રાજ્ય પામ્યો, પ્રજા પીડતાં દુષ્ટકૃતી ના વિરામ્યો;
 સતીરૂપનું નેણથી પાન કીધું, ઠગી નારને ઉછીનું જોર લીધું. ૬૨
 હણોને હણોને હણો એ ઠગારો, હવે વાર કે ભાઈ! શાનો ઉધારો ?
 ચઢે ક્રોધઆવેશથી યુદ્ધ પંડ, રહો ઠાવકા કેમ વીરા પ્રચંડ. ? ૬૩
 નથી અક્ષ આજે થવાનું હરામ, નથી સૃષ્ટિમાં રાખવું દુષ્ટનામ;
 થવાની ન પાછી જરા ચાર! પા'ની, ધરો ધ્યાનમાં મૂર્તિ સીતામ્બિકાની. ૬૪

અની શસ્ત્રથી સજ્જ સંયામ માંડો, કરો શત્રુનો જીવથી દેહ ખાંડો;
 શમાવો સુરારિ ભરી ભવ્ય કાળો, કરો લંક મધ્યે ખરો દેર કાળો. ૬૫
 નથી ગેહ કે દેહનું કાંઈ કામ, નથી ભાઈ કે બહેનનું કામ નામ;
 નથી માત કે તાતનું લેશ સ્મરણ, નથી નારની વાતમાં એક કર્ણ. ૬૬
 નથી પુત્ર કે મિત્ર કે જીવ આશ, નથી રામ સીતા વિના અન્ય પાશ;
 રણે રંગમાં કેસરી તુલ્ય ગાજ, કરો દુષ્ટના અંગથી ગૃધ્ર રાજ. ૬૭
 હજી હોય જીવ્યા તણી આશ ભેર ભલે જાય અત્યારથી તેહ ઘેર;
 ભલે તે પ્રિયાઅશ્રુમાં મૃત્યુ ધારે, હમે તો રમીશું રણે રંગ ભારે." ૬૮
 સુણી એમ આદ્યા અટાટોપ માંડી, વની સર્વ જીવિતની વાત છાંડી;
 સુરાના મનોવેગથી વેગ ભારે, ગયા યત્ર સૌમિત્ર ગિર્વાણ મારે. ૬૯

સર્ગ ત્રેવીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ ચોવીસમો.

યુધ્ધવર્ણન.

(ઉધાર છંદ.)

“ રાવણવંશકળ્લલન્ત ! ભારે પાપપુંજઅખાત !
 રાક્ષસ દુષ્ટ કેરી નાત, જેમાં આપ જેવી ભાત. ૧
 ઠગને દુષ્ટ કેરા તાત, ક્રીધા સદ્ગુણો તે મા'ત,
 જાણે ઝેર કેરો વાત, પણ તલભાર છે ન વસાત; ૨
 તું છે ઘોર કર્મકનાત, જાણે પાપ છે સાક્ષાત,
 ક્રીધો ન્યાયનો તે ઘાત, મનમાં લાજ આજ કળત, ૩
 મુંઝી કપટથી ત્રણ બાણ ક્રીધો અસ્ત રણનો ભાણ,
 એવા રામ સામો જાય, લેજે શક્તિની તવ સ્થાય. ૪
 જેનાં બાણના ઘા સખ્ત, ખેચે છે હજી તનરક્ત,
 આવે તે થજે તો ભક્ત, લજ્જા ધૈર્ય હિમ્મત લક્ત. ૫
 આવા શું કરે ઉપાય, એવેથી રણે શું થાય;
 લાવે જો ઉધારે જોર, ભુંડા, ચોરનો તું ચોર. ૬

- એસી પાંજરામાં કીર, મારે વૅણુ કારી તીર,
તેને વીર અમ કે'વાય, તેની માતકૈખ લળય. ૭
- કરતાં મંત્ર જંત્ર પ્રપંચ, અરિને દે વ્યથા જે રંચ,
તેનું નામ દૂષિત થાય, તેનો વંશ નર્કે જાય, ૮
- તેને સચહે નહિ લોક, તેને દેવ કરશે શ્રોક,
કરશે અપ્સરાઓ લાગ, તેમાં કો ન ધરશે રાગ, ૯
- તેને ફાતડો કે'વાય, નારીવર્ગમાં ન સમાય,
તેના સ્મરણ ઉપર "હાય," તેનું શ્વાન માંસ ન ખાય, ૧૦
- તેનો સ્પર્શ દે છે નર્ક, તેને તેજ દે નહિ અર્ક;
તેનો થાય નહિ સંપર્ક, તેના દુઃખના શા તર્ક ? ૧૧
- બોળી બીદે લજબો વંશ, કીધું જે કરે ન નૃશંસ;
સખળા શક્તિ તોયે નાર, તેનો આજ લે ઉપકાર; ૧૨
- ખાધી યુદ્ધ વણુ તે હાર, છે શતવાર રે ! ધિક્કાર;
હાવે બાણકેરો માર, તારા પર થશે અમ યાર. ૧૩
- જાણી વિપ્ર તારે મૂળ, ઉગ્યો લંકમાં તું શૂળ;
લીધી શર્ણુ સાથે હાણુ, ક્ષત્રી મારશે નહિ બાણ. ૧૪
- બી'ની ઓ અલ્યા! અમ જાય? જાયું તે કદા પણુ જાય;
થાશે એક દિન જે મરણું, શાને થાય ઢીલા ચર્ણું. ૧૫
- તારે સૈન્ય સખળું લાવ, ચલવી યુક્તિ કેરાં નાવ,
રણમાં વૈર સઘળું વાવ, પે'લો ફૂર કર તું ઘાવ; ૧૬
- તારે લાવ સઘળું જોર, સામદ મંડળિકનું ચોર;
તારે થાય તે કર રાજ, તારો જીવ લેવો આજ. ૧૭
- ત્રાસી જાય તો કર માગ, જોડી હાથ મારી માગ;
સીતા આપ અટ આ વાર, નહિ તો થાય વિધવા નાર." ૧૮
- મહેણાં એમ બહુવિધી દીધ, તોયે વાત ઉર નહિ લીધ;
જપમાં બદ્ધ અંતર કીધ, સાધે શું સમાધિ સિદ્ધ. ૧૯
- ખાડી ચીસ તવ વિકરાળ, મારે યજ્ઞ પર કપિ ફાળ;
તોપણ ઉઠતી નહિ આળ; અમૃત વામતો જ્યમ બ્યાળ; ૨૦

ત્યારે શેષતનયા ધામ,	જાવા લીંડતા કપિ હામ;	
પાડે ગામ્ય શબ્દો કાન,	કરતા દેહપર તોફાન;	૨૧
રગ રગ વૃદ્ધિ પામ્યો રોષ,	લેઈ બાણ કરતો ઘોષ;	
સામો ધાય ધરતો દર્પ,	જાણે વિક્કેલો સર્પ,	૨૨
“ હોહોકી ” કરીને વીર,	અરિના પ્રાણ અર્થ અધીર;	
અનતી રૂદ્ર સમ તસવીર,	ફેંકે બાણ સુર જ્યમ નીર.	૨૩
થાએ ધનુ તણા ટંકાર,	અષાઢી મેઘને અનુસાર,	
અમકે વીજ ઘર્ષણુરક્ત,	વરષે સ્વર્ગથી જ્યમ રક્ત.	૨૪
કોને , શીષ વાગે ઘાવ,	થાએ ઉણુ રક્ત જમાવ;	
તોપણુ રીસ રીસને રીસ,	કરતાં કારમી દે ચીસ.	૨૫
કોના હાથ ઉડી જાય,	કોની આંખ ઝૂટી જાય;	
કોની કેડ તૂટી જાય,	કોનાં હાડ ભાંગી જાય;	૨૬
કોના ચોટલા ચુંટાય,	કોનાં વક્ત્ર દિવ્ય કપાય;	
કોનું હૃદય પાણુ ભેદાય,	મરતાં કો ન પાણી પાય;	૨૭
તોપણુ યુદ્ધ કરવા મગ્ન,	અંગો સર્વ થાતાં ભગ્ન;	
અમણા વેગ સાથ કબંધ,	દોડે મારવા થઈ અંધ.	૨૮
મૈત્રી મર્ણુ સાથે ક્રીધ,	જીવનઆશ મુકી દીધ,	
તેના તોરનો નહિ પાર,	માર્યા લક્ષ કોટિ હજાર.	૨૯
જેને અંગનું નહિ ભાન,	જેને લાગ્યું રણનું તાન;	
તેણે મહી ક્રીધી પુષ્ટ,	રૂડી અપ્સરા સંતુષ્ટ.	૩૦
દાંતે ઝાલતાં સમશેર,	કેણે લક્ષ ક્રીધા જેર;	
જાણે અંગ અઢિયો ફેર,	ફેમે તેમ કરતાં ફેર.	૩૧
જાણે મસ્ત દશ દિગપાળ,	આવ્યા શેષ તણ પાતાળ,	
આવ્યો ફાળ ભરતો કાળ,	સેના લેઈ શક્તિ કરાળ,	૩૨
આવ્યા રૂદ્ર પણ અગિયાર,	રણમાં ભાગ લે આ વાર,	
એવું યુદ્ધ દારણુ થાય,	ફાટી વજ્રહૈયું જાય.	૩૩
ઉડે બાણ લેવા પ્રાણ,	તેનો વળે વચમાં ઘાણ;	
થાએ પણપર પણ તાણ,	રે'તુ એક નહિ એધાણ.	૩૪

વાએ વાત આલી જાય,	જાણે લંકમાં ન સમાય;	
ઉડુગણુ પાર ઉડી જાય,	ભૂતલ મધ્ય ઉતરી જાય.	૩૫
જાણી વાત આ લંકેશ,	કરતો ચિત્તમાં મસ કલેશ;	
આણે હૃદયમાં આવેશ,	ખાતો હીંડતાં પણ ઠેશ;	૩૬
મહોનો ઉતર્યો ઉજેશ,	ધીરજ હોય શાની લેશ ?	
તોપણ રાખતો મસ દેશ,	સેના મોકલી ત્યાં બેશ;	૩૭
અરિને મારવાનું તાન,	તેનું આણવા અવસાન,	
આસા મૂઠ દે બહુ પેર,	પીધું વિષય દેડે ઝેર.	૩૮
જાણે ભાદ્રપદનો મેઘ,	તેવું તૂર્ત તાણી તેગ,	
આવે સૈન્ય અપરંપાર,	તેતો થાય ક્ષણમાં ઠાર.	૩૯
હાહાકાર ને પોકાર	કાને ના પડે પળવાર;	
મરતાં હર્ષ માણે ઉર,	બનતાં મરણ જેવા કૂર.	૪૦
વાગે બાણ કારી કૂર,	તોએ સર્પ શા મગર;	
વાગ્યાનું જરા નહિ ભાન,	જેને યુદ્ધમાં છે ધ્યાન.	૪૧
જીવ્યે લાખના કે'વાય,	મરતાં લાખ સંવા થાય;	
ત્યારે વ્યૂહમાં જયકાર,	કરવો કેમ નહિ આ વાર;	૪૨
એવા ઝટ કરતા તર્ક,	ચોક્કા દોડતા જયમ કર્ક;	
થાતા યુદ્ધજળમાં ગર્ક,	કરતા અસ્ત જાણે અર્ક.	૪૩
દા'ડે પડી જાણે રાત,	થાતો સૂર્યકરનો પાત;	
આંખે વદન નવ દેખાય,	પર કે પોતિકો ન જણાય;	૪૪
મૂવો કોણુ તે ન જણાય,	ક્ષણમાં વીર યમઘર જાય,	
કો'ની સાથ કરવું યુદ્ધ,	તેની ના મળે કં શુદ્ધ.	૪૫
માંહોમાંહ લલતા વીર,	કાપાકાપ કરતાં ધીર;	
મારે ભાઈને પણ ભાઈ,	સસરાથી હણાય જમાઈ;	૪૬
મારે પુત્રને નિજ તાત,	મિત્રે મિત્ર કરતા ઘાત;	
ભારે ત્રાસમય ઘમશાણુ,	થાએ યજ્ઞકુંડ સ્મશાન,	૪૭
તે દિન તીવ્ર વાગ્યે તીર	ધરણી જે ઢળ્યા રણધીર,	
તેનો થયો યાદવ વંશ,	જેમાં કુણુ છે અવતંસ.	૪૮

દોડે સૂસવાટે બાણ, બેતામાં ઉડાવે પ્રાણ;
બાણે બાણરૂપે વાતે, આવે યુદ્ધમાં સાક્ષાત્. ૪૯

જ્યાં ત્યાં બાણ બાણ કૃપાણ, જ્યાં ત્યાં વળે જનનો ઘાણ;
શરમય સૃષ્ટિ સઘળી થાય, રણ પણ પ્રેતશ્રી ઉભરાય. ૫૦

બાણે ધર્મ જીવિત લાજ, બાણે રાજ સૌખ્ય સમાજ,
બાણે મોક્ષ વૈભવ દાર, રાણે યુદ્ધપર આધાર, ૫૧

એવો કોપ કરતા વીર, ફેંકે કારમાં બહુ તીર;
એવાં પડી થોકે થોક, તોડે અદ્રિ લોકાલોક; ૫૨

અગ્રે મૃકુટનો લઈ ભાર, ખેંચી રત્નના શણગાર,
કોના છીનવી મણિહાર, ઉચ્ચી ચઢે શરની હાર; ૫૩

ચોટી આલમાં જઈ તેહ, પાડી વજમાં પણ વેહ,
તૈજસ રૂપ તે દેખાય, નૂતન ધૂમકેતુ જણાય. ૫૪

પડે બ્યોમતારા આજ, છોડી સ્વર્ગ કેડે તાજ,
કા થાય, કોહીનૂર તે લહેવાય; ૫૫

નાનું થાય, ભારે અસ્ત્રનો સમુદાય
પાતાળ, ભરતો ચૌદલોક વિશાળ; ૫૬

ગઢ કૈલાસ, જેમાં રૂદ્રનો છે વાસ;
કાધી જ્યાં ત્રિશૂલે કક્ષ, પુત્રી સાંપતો જ્યાં દક્ષ; ૫૭

જેમાં ભૂત ગણ છે લક્ષ, જ્યાં છે અભય કેરો પક્ષ;
જ્યાં છે કાળ જેવા અક્ષ, જ્યાં છે પ્રાણઘાતક જક્ષ, ૫૮

ત્યાં થઈ કાળ રૂપ અકાળ, પાડી સ્કંદને પણ ફાળ,
મારી ભવલલાટે ફાળ, ભેદે બાણ શશિવર બાળ; ૫૯

થાતો ત્યાં મુધાનો પાત, પીતાં રૂંડ થઈ રળિયાત;
પામી ચેતનાને ચટ્ટ, કરતાં હાસ્ય ભુંડાં અટ્ટ; ૬૦

બેઈ વ્યાળ મસ મકલાય, મારી કુંક ડસવા ધાય;
તેનો થાય મસ ખલળાટ, થાયે ભૂતના કકળાટ; ૬૧

સિદ્ધિ નિર્વિકલ્પે રોધ, થાતાં શંભુ કરતા ક્રોધ;
ત્રીજી ઉન્મોલે છે ચક્ષ, અગ્નિ સર્વ કરતો લેક્ષ, ૬૨

આવે બાળવાને બ્યૂહ,	પૂરો ના પડે પણ ઉહ;	
તેથી સાગરે લય થાય,	વડવા રૂપ શું થઈ જાય;	૬૩
તેથી સિન્ધુ પણ સૂકાય,	તનયાથી ન તે સહેવાય;	
વિનવે નાથને, બહુ વાર,	ચઢવા શ્વસુર કેરી સહાય;	૬૪
પૃથ્વીલોક આછો થાય,	ઘડતાં વાર પાછી થાય,	
અમથો દેવલોક ભરાય,	તેનું દુઃખ અંતર થાય,	૬૫
તેથી ઇંદ્ર બ્રહ્મા દેવ,	વિનવે ઇષ્ટને તતખેવ;	
“હાવે સહાય આવો નાથ !	પકડો દુષ્ટ કેરી નાથ;”	૬૬
તેથી ચિત્ત ધારી પ્રેમ,	કરવા વિષ્ણુએ સુરક્ષેમ,	
લક્ષ્મણને દિધું બળ પૂર્ણ,	કરવા ઇંદ્રરિપુને ચૂર્ણ.	૬૭
ફેદી મારતા બહુ અસ્ત્ર,	વીરા છેદતા તન વસ્ત્ર;	
લેતા શસ્ત્રનું પરમાણુ,	ઓળખવા કરે અનુમાન.	૬૮
એના યુદ્ધની તતખીર,	સુણતાં ષંડ થાએ વીર;	
તેને વર્ણવી ક્યમ જાય,	તેનો વાદ શેણે થાય ?	૬૯
પરશુરામ બાણાસુર,	અર્જુન કર્ણ જેવા શૂર,	
ચોક્કા ભીષ્મ દ્રોણ કરાળ,	પૃથ્વીરાજ ને સુરપાળ;	૭૦
તેનાં યુદ્ધ નવ લેખાય,	ચેષ્ટિત બાળનાં કે'વાય;	
જ્યારે યુદ્ધ આ સમજાય,	શખના ઓઘ ગિરિ જ્યાં થાય.	૭૧
શ્વાસોચ્છ્વાસ ઓળે લાગ,	લેઈ રૂપ લઢતા નાગ;	
તેવે ઇન્દ્રજિત મદમસ્ત,	કાપ્યો લક્ષ્મણે જવ હસ્ત,	૭૨
મારી સિંહ જેવી ફાળ	એકો શત્રુશિર જ્યમ કાળ.	
ત્રંડી સીતનું પણ સ્મરણ	થાતાં લક્ષ્મણે દ્રવ્યચરણ,	૭૩
ખેંચી ભૂ ઉતાર્યો વીર,	ઉતર્યું રાક્ષસોનું હીર,	
ઉતર્યું ધડ ઉપરથી શીષ,	ઉતર્યું યુદ્ધ કેરું મીષ;	૭૪
ઉતર્યો ભૂમિ દેશે ભાર,	ઉતર્યો ઇન્દ્રજિત ભવપાર,	
ઉતર્યો જનકીનો કલેશ,	ઉતર્યો શેષકન્યાવેશ;	૭૫
ઉતર્યો વાનરોનો ખાર,	ઉતર્યો અસુરનો અધિકાર,	
ઉતર્યો દુઃખમાં લંકેશ,	ઉતર્યો અબિધમધ્ય દિનેશ.	૭૬

ઉજ્યો હાથ નારીધામ, ઉજ્યું શીર્ષ જ્યાં છે રામ,
 રૂમે ધડ કરે સંગ્રામ, વિધવા થાય ત્યાં બહુ લામ. ૭૭
 હાહાકાર વરત્યો અત્ર, સંભિત ચિત્ત છે સર્વત્ર;
 રાક્ષસ વાનરો દિગમૂઢ, હલવે હસ્તો પણ નહિ શુંડ. ૭૮
 ઓચિતુ થયું શું આજ, જાણે સાવ મારે બાજ;
 જાણી થયું બકનું રાજ, રાક્ષસવર્ગ આવે વાજ. ૭૯
 રણમાં થાય નાસાનાસ, ઉભો કો ન કે'વા “હાશ”;
 દોડી રહેજ ઠોકર ખાય, તેનાં અંગ સહુ ચગદાય. ૮૦
 જ્યારે ઇંદ્રનો જીતનાર, રણમાં થાય અસિથી કાર,
 ત્યારે, સેનના શા ભાર, છોડે વીર પણ હથિયાર. ૮૧
 છોડે કાંચળી જ્યમ સર્પ, છોડે યોગિયો જ્યમ દર્પ;
 છોડે પંડિતો જ્યમ વાણુ, છોડે પાટવી ત્યમ પ્રાણુ. ૮૨
 મુંઝી ઇંદ્ર કેરું નૃત્ય, વ્રત ને નિયમ માન અપલ્ય,
 આવે અપ્સરાસમુદાય, ભૂષણ લાજનું પણ જાય, ૮૩
 કરવા ઇંદ્રજિતનું લક્ષ, રે'વા રોજ એમાં મક્ષ;
 પરવશ ચિત્ત કરવા છેક, સ્વાર્ધાન તોય મુંઝી ટેક; ૮૪
 લોભી જેમ ભારે દામ, કામી જેમ રૂડી લામ;
 વીરા જેમ યશનો કોટ; લેવા મુકતા મસ દોટ; ૮૫
 તેવી પક્ષિણી નવરંગ, ઉવાડાં થતાં કઈ અંગ,
 છૂટા ઉડતા પણ કેશ, કોમળ પાય વાગે ઠેશ; ૮૬
 જાણે રત્નનિધિ હુટાય, ઘટ પીયૂષનો દોળાય,
 અથવા પુત્ર લેવા કાજ, મળવા કે હૃદયનો રાજ; ૮૭
 દોડે હાંસથી થઈ અંધ, પ્રસરે શ્વાસથી શુભ ગંધ,
 વિદ્યુત્ વાતશું અથડાય તેનો શબ્દ મંબુલ થાય; ૮૮
 પગનાં વાગતાં નૂપુર, મળતા બંગડીના સૂર;
 જાણે સૂચવે વાદિત્ર, પરણે કીર્તિ ને સૌમિત્ર. ૮૯

(દોહા.)

લાણુ પ્રતાપી લંકના, સુલોચનાના પ્રાણુ,
 અનંતમાં લય થઈ ગયા, ભરદરીએ જ્યમ બહાણુ. ૯૦

સર્ગ ચોવીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ પચીસમો.

સુલોચના-વિરહ-વાર્ણન.

(વિયોગિની વૃત્ત.)

- પતિની છવિ ધારતી સતી, સ્થિર ચિત્તે વિભુને યથા યતિ;
લમણે કર ધારતાં રતિ—સમ સોહે ઉમરે પ્રભાવતી. ૧
- અહુણાં પતિ ઘેર આવશે, મનમાની વહુને લડાવશે;
મખથી પરવારશે યદા, પ્રિય અંકે શિર ધારશે સદા; ૨
- લમ ઘાટ ઘડી ઘડી ઘડી મદમાતી મુઢહીંચકે ચઢી;
રતિ ફૂળિત કાન્તનાં સમરે, જગકોલાહલ કર્ણ ના ધરે. ૩
- પ્રણયે પતિસાગરે તરે, સ્થિર એકાદશ ઇન્દ્રિયો કરે,
દઢ નૈષ્ઠિક ભક્તિ કાન્તની કરતી સુંદર શેષનન્દિની. ૪
- વિરહે પતિયોગ કદપતી, ધરતી માનસપૂજને મતિ,
અવિકદપ સમાધિ સાધતી, પતિ સર્વત્ર સમીપ ન્યાળતી. ૫
- રણયુદ્ધનું ભાન ના જરા, સમજે શન્ય ભરી વસુંધરા,
હૃદયે પતિને ધરી દ્રવે, સુખ સંયોગ તણું અનુભવે. ૬
- પતિ પાતળીઓ જઈ કને ઉર નાભિ કટિ ગાલ વાળને,
નિજ દ્રવ્ય ગણી ભવોભવે, નિજ ઇચ્છા અનુરૂપ ભોગવે. ૭
- મૃદુ હાસ્ય વિનોદથી રમા, રમતી સંસ્કૃતિની લજ્જા તમા,
ઉર પ્રાણ રમે બહિશ્ચર તવ વૈયાલ્ય કરે લખા પર. ૮
- ધરતો વપુને રણાક્ષણે, યશ-કિલ્લો મૃત શત્રુથી ચણે;
પણ તે સમયે ધરી રતિ, રમણીસંગ અહો ! રમે રતિ. ૯
- અતિ પ્રેમપ્રકોપ આદરે, હઠઆલિગન માનિની ભરે;
લવ જયતિમાં ચતાં સતી ન ગણે દેહ ઉપાધિને રતિ. ૧૦
- હસતી પ્રિય નાથહાસ્યથી, નયણે મત પ્રમોહ ભારથી;
નખથી નખરાં ખરાં કરે, પતિનો દેહ સુખાહુમાં ધરે. ૧૧
- સુખથી જ્યમ ચુંબતી પતિ, અધરોષ્ટે વમતી સુધા અતિ;
ક્ષણમાં ભૂકુટી ચઢાવતી, બહુમાને પતિને નિવારતી, ૧૨

પણુ તિર્યગ દૃષ્ટિથી જુવે,	તવ રોમાજ્ય થતો રુવેરુવે;	૧૩
મુખમાં મુખ લેળવી પ્રિયા,	જ્યમ પારાવતની કરે ક્રિયા.	
ન રહી લવ લેદની પ્રમા	તવ રામા થઈ વિષ્ણુની રમા;	૧૪
પતિમાં થઈ લીન શ્રી સમી	પતિને લીન કરે પરાક્રમી.	
રતિના છુટડા ગળે ગળે,	સ્તન સાથે ઉછળે, દૃગો ઢળે;	૧૫
પ્રણયે પરતંત્રતા થઈ	પ્રમદા કેવળ પ્રેમદા રહી.	
મુકતી શ્રમ શ્વાસ પશ્ચિણી,	લસતી કાય સુવર્ણની ઘણી;	૧૬
રમણી હરખે સુવે અતી,	ધવ છાતીફલકે નચાવતી.	
હુય વામ ફરે ધરી રહી,	શ્લથનીવી કર દક્ષિણે થઈ,	૧૭
અહુ ચેષ્ટિત હાવલાવથી,	અથવા વલ્લભને રમાડતી.	
કય ધૂનનથી ધરે પુઠે,	પતિ રોકે દઈ ઠેશ અંગુઠે;	૧૮
શ્લથતા સહિ ગાનમાં ધરે,	પરમાનંદવિષે ત્રિયા કરે.	
જડ દેહ મુદ્દર સંચર્યે	લલના માનસસૃષ્ટિમાં તરે;	૧૯
પતિ જાત—સ્વપ્નમાં ધરી	નવલા રંગ રમે ફરી ફરી.	
પણુ દૈવ સમર્થ મત્સરી	લય આનન્દ સહે ન તે જરી,	૨૦
ગુણ, રૂપ, સમૃદ્ધિ યોગનું,	કરવા ખંડન આદરે ઘણું.	
જવ સૂક્ષ્મ શરીર જે રમે,	મુખમાં કાળ કરાળ નિર્ગમે,	૨૧
વપુ અંતરલાવથી લસે,	લતિકા પુષ્પ થતી સુધારસે,	
કરતી પતિઆહુમાં યદા,	વમતી નાર વિયોગઆપદા,	૨૨
સહસા તવ વક્ષસે સર્થો,	પતિનો હસ્ત રૂધિરથી લર્થો.	
ઉછળી વનિતા સમાધિથી,	ઉછળી વક્ષસ શાન્તિલાવથી;	૨૩
ઉછળ્યો જડકામ ચિત્તથી,	ઉછળ્યો શોકસમુદ્ર પાજથી.	
ક્ષણ મૂર્છિત થાય સુંદરી,	ક્ષણમાં સ્તબ્ધ બને કુશોદરી;	૨૪
ફરેપાય ઘસી ઘસી રુવે,	ક્ષણ ન્યાળી કર નાથનો જુવે.	
પતિનામ થકી દિશા ભરે,	મૃદુ રોળી તન આંખડી ભરે;	૨૫
ક્ષણમાં થઈ શુષ્ક વેલડી,	વિલપે દીન થયેલ વેલડી:	
“ પતિ વલ્લભ! છેતરી પ્રિયા,	કરતાં વાત સટી અહાં ગયા,	૨૬
હવણું ઝટ આવુંછું કહી;	હૃદયે પ્રેમ જરા ધરો નહિ.	

- કર દક્ષિણ લગ્નકાળમાં, કર વીંટી બનતો વહાલમાં;
દઈ તે પણ આજ એકલો, થઈ મહારા પ્રભુ દૂર ક્યાં પળો ? ૨૭
- કરમાં કર, આંખ આંખમાં, હૃદયે અંતર, પ્રાણુ પ્રાણુમાં,
મનમાં મન મેળવી હવે, કર દીધે પતિ કેમ પાલવે ? ૨૮
- પરણ્યા બહુ લાડકોડથી, ઉર સાંધ્યાં ક્યય સ્નેહદોરથી,
નવ અંતર સ્હેજમાં સહો, તવ કાં આમ હવે લજ રહો. ૨૯
- સઘળી મનવાંછના ભરી, કરતા પુષ્ટ પ્રિયા કૃશોદરી;
રમતા રણુવાસમાં સદા, ક્યમ આજે રણુવાસમાં પડ્યા ? ૩૦
- તમસંગ પતંગના કર, રમતાં રંગ, અનંગનાં શર,
વપુમાં મૃદુ પુષ્પશાં ખરે, પતિ જતાં પણ ભસ્મ તે કરે. ૩૧
- પ્રિય ! પ્રેમ બહુ બતાવતા, હૃદયે લેશ શકે ન ધારતા;
અથવા ક્યમ સંચરો ફરી, ગૃહ કારાગૃહ નારતું કરી. ૩૨
- અબળા નિજ આશ્રયે ધરી, વાણુરક્ષા ક્યમ એકલી કરી;
પણુ સ્વાર્થ લજ દયા તજે, ન મનસ્વી જન પ્રેમને સજે. ૩૩
- ન વિચાર કર્યો ભવિષ્યનો, ન સ્મર્યો પ્રેમ અપૂર્વ પૂર્વનો;
અબળા બળતા સ્મશાનમાં, રઝળાવી ક્યમ વર્તમાનમાં. ૩૪
- પરણ્યા તવ વેદિકાપર, અઢિયા નાથ ! ધરી ત્રિયાકર;
જુરતી પ્રમદા હવે છતે, સ્વરસોપાન ચઢાય આમ તે ! ૩૫
- લઈ સોગન કોલ આપતા, મુજને જીવિતહેતુ માનતા,
ક્યમ શોક કરી હવે અશ્યા, અસિના કૃત્રિમ ભાવમાં ફસ્યા. ૩૬
- નહિ રંગ સ્વરૂપભૂષિતા, ગુણુહીના, કુળમાં કલંકિતા,
અસિ વ્રીછણુ પુંશ્વલી નરી, ક્યમ છાતી સરસી તમે ધરી. ૩૭
- ઘટ નાનુક દેહભાજને, ભરતા શાશ્વત દિવ્ય મોદને,
ઘટ ભક્ત સમાન તે કરી, સરવા ઘો સહ પ્રાણુ કેસરી ! ૩૮
- નવ કલેશ સહો પિતાગૃહે, નવ રેતી તમસંગ નિચહે;
ગૃહ હર્ષ વિના ન સંગ્રહે, ન વિયોગે ગૃહ થાય વિચહે. ૩૯
- પણુ આજ લલાટ ફૂટતાં, કુલ તોએ થઈ આણુ છૂટતાં;
વિષતુલ્ય બને નળી સુધા, પ્રભુ પાસા વ્યથમાં પડે ઉંધા. ૪૦

નવ આશ્રય અન્યનો કર્યો,	પતિછાયાસમ જીવ મહં ધર્યો;	
કયમ તે પતિરિજ્ઞ સંચરે,	ન વિખૂટી ક્ષણ સારસી રહે.	૪૧
સ્મર શંભુપ્રકોપથી બળે,	હડકાયો નલ ભૂતલે પળે,	
શિવલક્ષ્મી તણી વધૂ પરે	તમ બેઠે પ્રભુ ! ક્રોધ વાપરે.	૪૨
પ્રિય ! પાય પડી પડી કહું,	નવ જૂદી કરવી લલી વહું;	
અસિલશ સુલોચનાસટે,	નવ પત્નીત્રતને જરા ઘટે;	૪૩
અથવા પતિ ! રાસ આદર્યો	તવ કંદર્પ અદર્પમાં ધર્યો;	
બહુ તે ઈરષ્યા હવે કરી,	ડસશે જેર રગેરગે લરી.	૪૪
પરિરંભણું, ચુંબને લરી	કરશે કોણ પ્રકુલ મંજરી ?	
પિયુ ! કોણુ લલ જતાં જવે	રમશે આ ઉર-ખાટમાં હવે ?	૪૫
વરસે સુખ સૂર્ય સ્નેહને	તવ કુલા નવમલ્લિકા બને;	
જવ વર્ષણું બંધ થાય છે,	રજમાં પુષ્પ વિશીર્ણું થાય છે.	૪૬
નિરખી તમ સાથ સાધવી,	બનતી મત્સરયુક્ત માધવી;	
પણ તે બહુ રીસ કાઢશે,	સહકારે થઈ લગ્ન લાડશે.	૪૭
શશિ પદ્મ વસંત આજથી,	વ્યથ દેશે વિપરીત રીતથી;	
કરશે સહુ એ સહાય, વા,	તમ પન્યે ત્વરથી પ્રવર્તવા.	૪૮
મુજ કારણ શોક છે નહિ,	પણ લંકાજન ઝૂરશે આહી;	
અભિરામ મુખેન્દુ ન્યાળવા,	પતિ ! બહાણે જન કયાં જશે હવાં ?	૪૯
પ્રમદાપર પ્રેમ રાખવો,	પરનારી સહ સંગ ત્યાગવો,	
શિખરે ઉગતા ન એ યુવા,	જન વૃદ્ધો પૂરશે હવે હુવા.	૫૦
પિયુ ! માત મનોહરી સતી,	તમ જેવા મુતથી ઠરી હતી;	
ફટકી ઉરશીષ તોડશે	અથવા ચેતન ભાન ભૂલશે.	૫૧
ઘરમાં હસતે મુખે જતા,	લગિની ભાઈ પગે વિટાળતા;	
જુજ સન્મુખ દૃષ્ટિ નાંખતા,	મૃદુ વાક્યો ગુણકાર ભાખતા;	૫૨
નવ ક્રોધ ગૃહે કદા ધર્યો,	પ્રણયાનંદ સ્થળે સ્થળે ભર્યો;	
પણ હાય ! હવે દશા ફરી,	મુખ વી'લાં સ્વજનો રહ્યાં કરી.	૫૩
ગજચાલ, કૃપાળુ કાળજી,	વચનો માર્મિક કર્ણમાં હજી;	
સહુ સાંભરતાં વધે વ્યથા;	જગમાં છે સ્મૃતિ દૃષ્ટ સર્વથા.	૫૪

પતિ! પુન્ય ત્રિલોકનું હવે	પરવાર્યું દુળદીપ લોલભ્યે;	
પશુ પક્ષી થયાં દયામાણાં,	અમ લેશે તમ નાથ લાભાણાં.	૫૫
ગઢલંકાબ્રજ સુલોચના,	ગણુતા જીવસમાન અંગના,	
વિધવા પણ બેયને કરી;	ધિક્ ! શે કંચનકાય પહરી.	૫૬
પતિ ! જીવસમાન જાળવી,	ન ઘટે જીવસમાન ટાળવી;	
થઈ વ્યાકુળ દાહથી ગળું,	અખળાનું ગળું હોય કેટલું.	૫૭
ઘર પ્રસ્તુત શુદ્ધ આદરી,	નહિ સીમંત તાણી ક્રિયા કરી;	
નવ પુત્ર તણાં લીધાં સુખ,	નવ દીકું ઘરમાં વધૂમુખ.	૫૮
યુવરાજ ! ગળે ધરી ધર,	ન થયા કારજભારથી પર;	
નવ રાગ વિરાગ સાધીઓ,	ધિક્ ! એળે અવતાર ગાળીઓ.	૫૯
અથવા જડ પ્રીતિ હું ધરું,	પતિ જાતાં અમ દેહ આ ધરું;	
વિરહાનળથી ગળું અતિ,	પણ છાતી ન કઠોર ફાટતી.	૬૦
ચિરકાળ વિયોગ નાથનો	હલકો આ ચળ દેહથી ગણ્યો !	
નહિ તો કર એકલો ગ્રહી	અમ સંસાર વિપે શકું રહી ?	૬૧
અહિશો અરિકંઠને ડાસે,	મુજ કંઠે કુલહાર શો લસે,	
અરુન્ધતર આજ તે કર,	મુજને દુઃખ કરે થતાં ક્ષર.	૬૨
પતિકારણ દેહ જો ધર્યો,	પતિનો સંગ પ્રયાણમાં કર્યો,	
તવ આ અમ વાર થાય છે ?—	પતિ નિર્વાણપદે સમાય છે.	૬૩
અહુ અંતર વારથી પડે,	મનથી વેગ હૃદયેશનો ચઢે;	
નહિ વાર વિચાર, શોચના	કરતાં કંથ ખુવે સુલોચના.	૬૪
વણકારણ થાય જો સ્થિતિ	અમથા સંશયમાં પડે પતિ;	
રમવું , શિવકંથસંગમાં	તવ શી લાલચ સ્થૂલ અંગમાં ?”	૬૫
મન એમ વિચાર આદરી,	કરતી સંસ્કૃતિવાસના પરી,	
ત્રસરણ સબંધ બાંધતી	પતિના સૂક્ષ્મ શરીરનો સતી;	૬૬
જનરાગ ગૃહાંગણે ધરી,	વિચરી મૃત્યુસમીપ સુંદરી;	
રણમાં પતિદેહ ખોળવા,	નિકળી રૂપ ધરી શકે શિવા.	૬૭
રણ, રાઘવથી લઈ કને,	પતિનાં લવ્ય કબંધ, શીષને,	
મહિમા અધિકો વિશુદ્ધિનો,	પ્રકટે, પૌષ્પથી, ધરીવનો.	૬૮

જગ જીતી સતીશિરોમણિ, ગત ચાલે જ્યમ મત્ત હાથણી,
લયકરમલમોહથી છડી અબળા મૃત્યુ હરાવવા ચહડી. ૬૯

અળતી નવ વેદિકાપર કરવા કાન્ત તણો સ્વયંવર,
ગત કર્મ સમસ્ત આળવા પ્રકટી પ્રેમલ શ્રોગિની નવા. ૭૦
(સોરઠો.)

વડવાનળથી જેમ, ગભીર સાગર ઉછળે;
વિરહાનળથી તેમ, ચિત્ત સુનયનાનું છળે. ૭૧

સર્ગ પચીસમો સંપૂર્ણ.

સર્ગ છઠ્ઠીસમો.

સમુદ્રવર્ણન અને સમાપ્તિ.

(શિખરિણી.)

નદી જેવી વક્રા પ્રિય સહચરી અંગ ધરતો,
મદે છાતી કાઢી હરખલાર શું નૃત્ય કરતો;
દયાવીને જવાળા, પરવશ કરી અગ્નિવડવા,
કરેછે શું આળા જલધિ રવિની સાથ લલવા. ૧

નૃશંસો ને દેવો અચળ અહિનો યોગ કરતાં,
મહા યત્ને વિષ્ણુ જળનિધિ વલોવે જળ છતાં;
મહા રત્નો તોએ અમૃતયુત દેહે અવિકલ:
મહાત્મા સોરંગી સમ વ્યથિત દે રંગ નવલ. ૨

ક્ષણે ધાઈ ધાઈ ઘન પુલિનને જાય મળવા,
ક્ષણે ધીરે ધીરે મૃદુકણ દ્રવે જેમ મઘવા.
કરે છે છોળોના ધવલ જલથી હાસ્ય અમલ;
'ધરાને શો ખેચે જલનિધિ તણો પ્રેમવમળ ! ૩

શિલા વૃક્ષો તારા શશિ રવિ અને અભ્ર ગળતો,
લલાં ભુંડાં દ્રવ્યો ઉદરદરની મધ્ય ભરતો;
વિરાટે ફાણું આ વદન મકરાકાર અથવા
ખતાવે માયાનાં તરલપડ અંસોનિધિ નવાં. ૪

પ્રભાવે છે મો'ટો અકલગતિ, ગંભીર, સખળો,
પ્રસન્નાત્મા શ્રીમાન્ વિમલ, નહિ લેશે અઝકલો,
સહી પીડા આપે અતુલબલ, ખારો પણ જળેઃ
નહિ આ સંસારે સકલ ગુણ એકસ્થ નિકળે.

૫

હણે જોતાં જોતાં દ્વિરદગણને સિંહ જળરો,
ધરાને ધૂળવે જવલિતમુખથી ભૂધર ખરો;
ધરે મૂછો તંદ્રા મુખરરવર વાલ્યા ઘનથકી,
ત્રણે તોએ ત્રાસે જલનિધિતણા ચંડધ્વનિથી.

૬

છખીલી કાન્તાનાં સ્તન ઝઘન આલિંગન ભરે,
છતાં ધીમે ધીમે ત્રણ ભુવન આમોદ પ્રસરે;
મુયોગી સંયોગી હૃદય ભરતો દિવ્ય મુદથી,
અસૂ જેવા બહાલા સ્વજનિત વિદેહી પવનથી,

૭

લઈ લક્ષ્મી ટેરી લટલ લટકાળી સુરસતા,
શશિની ખેચીને અતિશય સુધાની શીતળતા;
પ્રિયાના લાવણ્યે લવણુરસ વામે સ્થળ સ્થળે,
મહાત્માના હૈયાસમ મસ્ટણ અંભોનિધિ જળે.

૮

રમાડે રામાને વલયરણકાનો સ્વર કરી,
શમાવે શરાના શ્રમ તરૂતણાં વિંજન ધરી;
નિચંતા લંકાના પદતળ વિષે અંજલિ ભરી,
મહત્તા રીઝાવી જળનિધિ કરે નિલ્ય ખસરી

૯

દઈ લક્ષ્મી સાથે જગતપતિને કૌસ્તુભમણિ,
'હરિ અર્થે હસ્તી ત્રણ ભુવન કાળે નિશમણિ;
સુધા દેવોને ને ગરલ મદિરા શંભુ અરથે,
થયો મો'ટો અઘિધ; સતત યશની વૃદ્ધિ ગરથે.

૧૦

કરે ભીની લીસી જલકણ્થકી શ્વેત સિકતા,
ધરી હ્રસ્મા આખ્યે ગગનસમ ભારે રસિકતા;
ઝવે નહાની મોટી વૃઠ મૃદુ શિલા કૃષ્ણ તટમાં,
ધસે તેમાં વેગે, જળનિધિ રહે તોય વટમાં.

૧૧

ફરે દોડે નાચે મુદિત પશુ ઉચ્છ્રંખલ બને,
રમે નાના પક્ષી જળચર નિરાંતે સુરતને;
ભર્યાં ભોળાં ચિત્તે અકલકલ કલ્પોલ કરતાં,
ઠરીને ઠારે છે રસિક રમુજ ગાન રટતાં. ૧૨

થતો ટાઢો આત્મા વિરહિત તણો વિસ્મરણથી,
પડે છૂટા જીવો ત્રિગુણિત અવિદ્યાશરણથી;
જરા ચિતા ક્યાંથી, પરનિજ યદા વૃત્તિ ન રહે,
કહો શું શું અત્રે મહત જનનો સંગ ન કરે ? ૧૩

ગ્રહે આકાશેથી મલરહિત આભાસ ઉજળો,
નદીનારી કેરો ગુણ પતિતના પાવન તણો,
તિતિક્ષા પૃથ્વીથી, અચળ ગિરિથી ગૌરવ ઘણું,
મહાત્મા ખેચેછે ભ્રમર સમ સાંડે સરવનું. ૧૪

સ્વભાવે ભેરંગી પણ વરણમાં શ્યામ દિસતો,
કરી સ્વાહા સર્વે વ્યથ અવરની બેઠ હિસતો;
લજ જીર્ણાં પલિ નવ નવ વધૂમાં રતિ ધરે;
અહો ! આ અંભોધિ અમુરજનની સગતિ કરે. ૧૫

જળે મત્સ્યો કચ્છો મગર દિન ને રાત વસતા,
રમી ખાતાં પીતાં લઘુ ગુરુ સદા જીવ કરતા;
કરે ધંધાધારી નિજ ઉચિત નિર્બાધ પ્રસરે,
ધરા જેવું ધીગું જળનિધિ પ્રવાહી સ્થળ ખરે. ૧૬

તટે ચારે ખૂણે સરસ કદળીસ્થંભ દિસતા,
ગઈ બેશી ધૂલી, અમલ જલના ઓઘ સરતા,
ભરી ત્યાં રંગોળી, નવકુસુમનાં તોરણ કાર્યાં,
જરી કેરાં ભારે ધ્વજસહિત વિતાન વિખર્યાં. ૧૭

ચિતા માંડી મધ્યે સુખડ તુળસી કાષ્ટ ખડકી,
સતીને છે જાણે સ્વરનગર ગોપૂરખડકી;
ભરેલાં રેડેછે અસુરવનિતા પાત્ર ઘૃતનાં,
દ્રવેછે શું આજે અસુરજનનાં સ્નેહઝરણાં.

થવા દીર્ઘાયુઃ કે વર વશ થવા કે પરણવા,
હણાવા કે પીડા સુતર નિજ સંસાર કરવા,
લલી લેવા આશીઃ જગતજનનીની ઉમળકે,
વહે છે લોકોનાં પુલિનપર શાં વીચિ ખળકે, ૧૯

વદે “ જંગે જંગે ” કર કુસુમના હાર લઈને,
નમે વારે વારે પદકમલમાં શીર્ષ ધરીને;
જુવે સાક્ષાત્ દુર્ગા ત્રિગુણમય સંસાર ફરતી,
કરાવાને ઝાંખી ભ્રમ સુજનના ભક્ષ કરતી. ૨૦

કરે હાંસે મુક્તામણિકુસુમની વૃષ્ટિ લલના,
સતીને છાંટે છે અમૃત, સુરની ચન્દ્રવદના;
વધૂને પૂજે છે, શ્વસુરપ્રતિ ધારે ન વિનય;
ગુણાઃ પૂજાસ્થાનં ગુણિષ્ઠુ ન ચ લિજ્ઞં ન ચ વયઃ ૨૧

રહ્યો શોભી આજે અમલ નલમાં ભાસ્કર લલો,
સુગંધી વાએ છે મૃદુ મૃદુ વદી વાત વિરલો;
સુધાંશુ ઉગ્યો શું ત્યમ જળતરંગો ઉછળતા,
તટસ્થાથી વૃક્ષો નમન કરતાં સાથ મળતાં. ૨૨

કરી છૂટી નહેરો સુરઅલકનન્દા અલકની,
તજ મિથ્યા સેરો મનજનિત ખંદા ખલકની,
વહે મિઠી ધારા પથ ઉપર પંચામૃતભૃતા,
કૃપા વર્ષે ડિંવા સહૃદય કટાક્ષે અહિસુતા; ૨૩

કપાળે કંકુની અરધશશિ પીયેળ દિસતી,
સજ દુંખાં અંગે અલિનવ અલંકાર લસતી;
છતાં હૈયાસૂનો દશમુખ જુએ મૂર્તિ ભયનીઃ
સદા રે'છે બ્રાન્તિ અધમ જનને અંધતમની. ૨૪

સતીને સાવિત્રી, રતિ યુવતિને, સિદ્ધિ યતિને,
પ્લવંગોને અંખા, ચિતિ વિશુધને, શ્રી સુમતિને,
અધર્મીને તિત્રા અસિ, અસુરને સાંગ જ્વલિતા,
જણાતી, લોકોને ગુણકૃતિ પ્રમાણે પતિવ્રતા. ૨૫

ચઢી હાડોહાડે પતિવિરહની જવાલ અતિશે,
ધસે ચિતા સામી જ્યમ ઘન ઉમંગે નલ વિષે,
સતી કેરો થાએ શરભર નહિ વેગ તુરંગે,
ચઢી યુદ્ધે વીરો મરણુલયથી શું જરો ડંગે ?

૨૬

નમીને કલ્યાણી શ્વસુર ગુરૂ ને શ્વશ્રુગણને,
જવા માગે આજ્ઞા પતિસહિત આનન્દસદને;
શકે કાન્તા માંડે ચરઅચર સાથે પ્રણિપતિ,
અસારે સંસારે પતિમય પદાર્થો નિરખતી.

૨૭

ચઢી માતાઅકે અગર ઉમરે શૈશવ ધરી,
ચઢી મામાઅસે, અગર વરપાટે જવ વરી,
ચઢી શૈયામાં કે પતિહૃદયમાં જોખનવતી,
ચઢી ચિતા મધ્યે લમ પતિ સમીપે ફલવતી.

૨૮

વિરાજેછે શ્યામા પતિવદનને અક ધરતી,
ખહુ દીપ્તિ ધારે સહગમનથી સ્નેહ ઝરતી;
દયા લાવી કે'છે અથ ઇતિ દશા રાવણુ તણી,
ન હાલે ના ચાલે નગરવસતિ સ્તંભિત ખની;

૨૯

ન નિદ્રા કે તંદ્રા, મરણુ નહિ, મૂર્છા પણ નહિ,
ન ઉન્માદે મોહે સુમતિ મનચેષ્ટા પણ ચઢી;
ન વજ્રાપાતે કે અહિંદશનથી પ્રાણુ અટકે,
વિધાત્રીના લેખો સમ વચનથી જીવ ફટકે;

૩૦

મહાભૂતો તોયે વિકલ થઈને સજ્જમ ધરે,
લવિખ્યત્ નિર્ઘાતે નિયત નિજ વ્યાપાર વિસરે;
ગઈ ત્રાસે વ્યાપી ત્રિભુવન વિષે શૂન્ય જડતા,
અન્યાં પ્રાણી ચિત્રો સમ ગિર વદી જ્યાં પતિવ્રતા.

૩૧

સતીને અંગુષ્ઠે સહજ પ્રકટેયો વન્હિ ક્ષણમાં,
વશ્યો આવી ત્યારે શરદ ઝડતુનો અન્દ્ર તનમાં,
ભર્યો સ્નેહે અક્ષુ, વદન પણ હાસ્યે મલકતું,
વરાંકે પર્યંકે રમણશિરનું ખિંચ લસતું.

ઇ. ૧૩

ઘણાં વાળં વાગે અનહદ રવે સપ્ત સંરથી,
ધરા શું લીંબતી ત્રિભુવન તણા બાળપળળથી,
હરિદ્રા કસ્તૂરી અભિર અગરુ અક્ષત ઉડે,
ચઢે જ્યાં સ્વલોકે સુરરિયુવધૂ અક્ષતચૂડે. ૩૩

ધરે દિવ્યા જ્યોતિઃ, વપુ અનલમાં સ્નાન કરતું,
પણું બાણે લૂલું પરમપદનું તેજ લમતું,
ચઢેછે આકાશે સરસર શાં ધૂમ્રપટલો,
શકે રહેજે મિથ્યા વિલય લજતા ઐહિક મલો. ૩૪

સુગંધી મહેદેછે જ્વલિત વપુથી લવ્ય બસરી,
શકે સાક્ષાત્ કીર્તિ રૂચિર અનિલારૂઠ પ્રસરી,
ચિતાજવાલા સાથે પ્રણયરસની જ્વાલ મળતાં
થઈ શાંતિઃ શાંતિઃ, પણ અસુરનાં ચિત્ત જ્વલતાં. ૩૫

તુલ્યાં જોતાં જોતાં સજડ પડ અષ્ટાવરણનાં,
ઉડ્યાં ઉચ્ચે પંખી વિમલ થઈને દ્વૈતવનનાં;
લલ કારા જેવાં વપુ સ્વબળથી વિસ્તૃત થતાં
ધરી આ બે સત્ત્વો પુનિત રતિ અદ્વૈત બનતાં. ૩૬

લલ હૃદયો બાગો અશન ધન ને માન મમતા,
પિતા માતા બ્રાતા પ્રિયજન સતી ભોગ ગમતા,
સતીત્વે આલંબી ત્રિગુણગણ દિગ્દાલ હરતી,
લલ દિંગાલાસો અચલપદ પામી સહપતિ. ૩૭

સદેહે લાખેણી અસુરનગરે ધર્મકુશલા,
શકે લંકાપંકે લવકમલની શુદ્ધ કમલા,
ગણીને અસ્થાને ઝટપટ હરી સુર વિધિએ,
હરી શ્રી શ્રીકેશ જયમ જનકની સદા હરિએ. ૩૮

સર્ગ છન્વીસમો સંપૂર્ણ.

(૧૪૭)

(શાદ્દેવવિકીરિત.)

પાળી ધર્મ, અધર્મ સંગતિ છતાં, સંસારમાં આવળ
છોડી, કાન્ત લઈ અનંતનગરે પેહી અનંતાત્મલ;
દૃષ્ટાંતે સ્મરબ્રાન્ત સાન્ત જગને દેખાડતી પ્રેમદાઃ
નારી તોપણ કંથઉચ્છરણની સત્તા ધરે છે સદા. ૧

વાસો જ્યાં વ્યભિચાર ને નિશચરો કેરો અહોરાતનો,
ત્યાં સંલગ્ન થઈ મુતા અહિ તણી સંયોગ દુષ્કર્મનો;
તોએ પંકજ તોયમાં લમ રહી સદ્ધર્મથી સુંદરી,
સીતા તુલ્ય સુલોચના પતિવ્રતા નિર્વાણ શું સંચરી. ૨

(દોહા.)

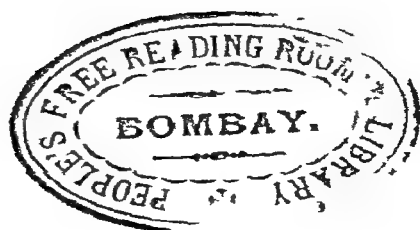
કૌચ વાવોંને હોંસથી, કેળાં લણવા નય,
મૂરખ તેને માનવો, હોય રંક કે રાય. ૩

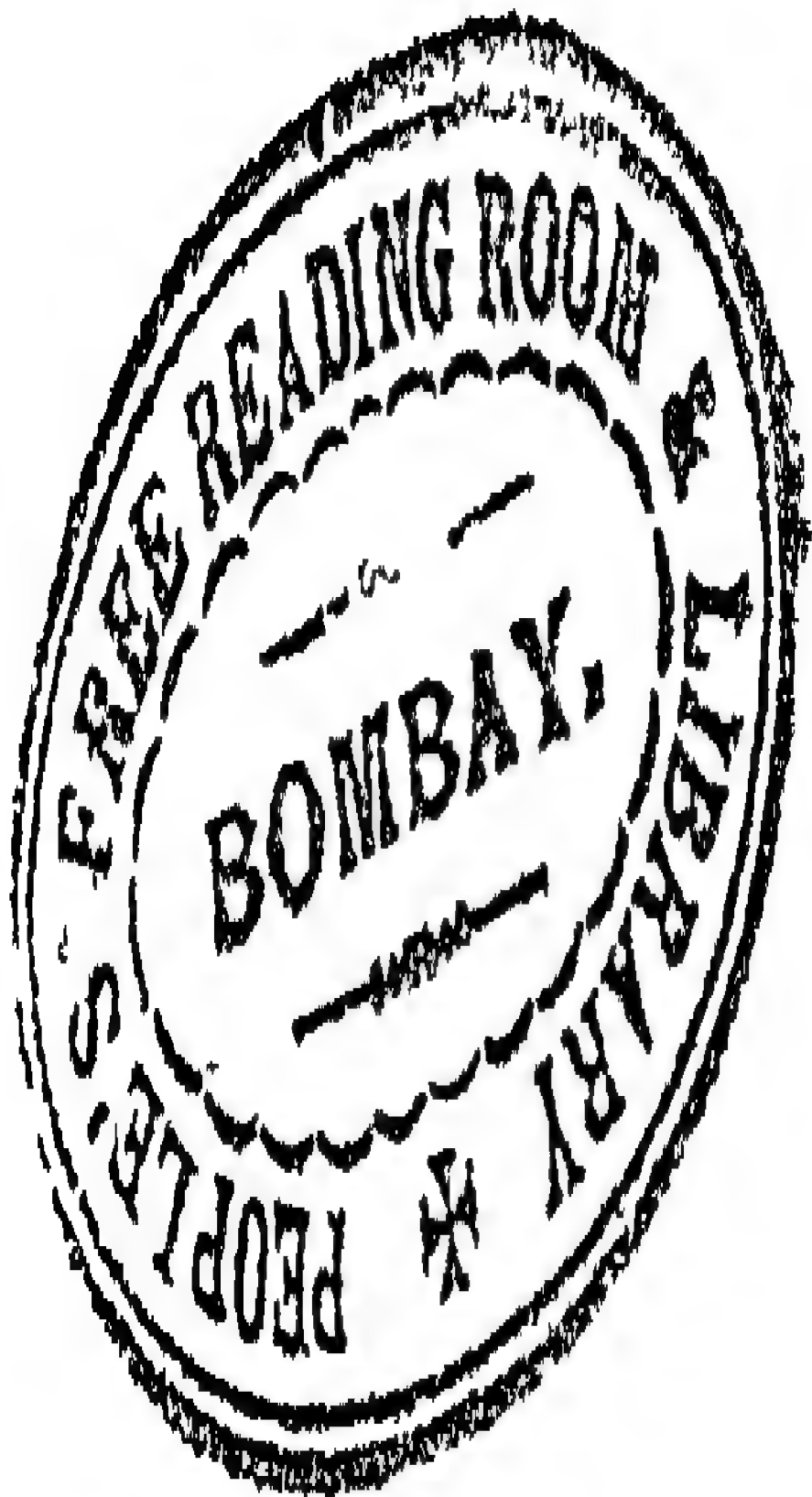
રાવણના વ્યભિચારનો, કરી મુરારિ પક્ષ,
અજીત નામ ધરાવતો, થયો કાળનો લક્ષ. ૪

માટે તજને દુષ્કૃતિ, ગ્રહી મુકૃતિનો સંગ,
સિદ્ધ કરી પુરુષાર્થને, પ્રકટ જીવો શ્રીરંગ. ૫

ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

इति संपूर्णम्. 20880

અ.

અગૃહિણી=સીમંતવાળી સ્ત્રી
અધ=પાપ.
અબપુત્ર=દશરથ.
અધોક્ષબ=વિષ્ણુ.
અનર્ગલ=નિરંકુશ.
અનીહ=ખેદરકાર
અપગા=નદી.
અલક=વાળ.
અલર્ક=ઝેર.
અલકત=અળતો.
અલંબુક્ષિ="બહુ થયું" એવિ મતિ.
અલિદ=અગાશી.
અવતંસ=શણગાર.
અવધ=અયોધ્યા.
અસ્તમન=પશ્ચિમ દિશા.
અહમેવ=અભિમાન.
અહિ=સાપ.
અંતક=કાળ, યમ.
અંબર=આકાશ, તથા વસ્ત્ર.
અંશુક=વસ્ત્ર
અંસ=ખલો.

આ.

આર્જવ=પ્રણામ.
આલવાલ=કચારો.
આશુ=ઝટ

ઇ.

ઇગિત=બહુરનાં ચિન્હ.

ઉ.

ઉપાન=જોડા.
ઉપોષણ=ઉપવાસ.
ઉલક=ધૂવડ.

ઓ.

ઓધ=ઢગલો.

ક.

કચ=વાળ.
કરભોર=હાથીની શુંઢેવી અંધવાળી
કર્ધણ=કણસહું [સ્ત્રી.
કરિણી=હાથણી.
કલ=મધુર
કામુંક=કામું.
કાલિમા=શ્યામતા
ક્રીલ=ખીલો.
કુઠાર=કોહાડી
કૃત્સિત=ખરાળ.
કુમાર=કાર્તિકસ્વામી.
કુલાલી=કુંભારણ, ઘડનારી.
કુલીશ=વજ.
કુંતલ=વાળ.
કૂપદંડ=શ'ઢ
કૃતાન્ત=કાળ.
કેલી=રમત.
કંચુક=કાંચળી.
કંદર્પ=કામદેવ.
કંદુક=દડો.

ગ.

ગર=ઝેર.
ગોફ=એક જાતનું ધરેણુ.

ઘ.

ઘુણાક્ષરન્યાય=ધુણુ નામનું જન્તુ
ચાલે છે ત્યારે કઇ અક્ષર લખાય છે
તેમ પોતાનેજ ફરી ન આવડે તેવી
રીતે કરવાનો ન્યાય.

ચ.

ચરક=ચકલી
ચપળા=નીચળી તથા સ્ત્રી.

ચપક=ધ્યાસો.

ચન્દ્રક=ચાંદો તથા ચન્દ્ર.

ચન્દ્રકાન્ત } એક જાતનો પત્થર, જેમાંથી
ચન્દ્રાશ્મ } ચન્દ્રોદયે ખાળી ઝરે છે.

ચિદ્રૂપ=જ્ઞાનરૂપ છે જેનું તે બલ.

ચૂતમંજરી=ચાંખાની માંજર.

૧૭.

છેલ=દગો.

૧૪.

જંભારતાં=કંધારતાં.

જયોત્સ્ના=ચન્દ્રનું અજવાળું.

જૈત્ર=જય કરનારો.

૧૫.

તરંગિણી=તટી.

તરેલાં=ચાગલાં ખુસરાં.

ત્રપા=શરમ.

તુષાર=ખરફ.

તુહિન=ખરફ.

તુલ=૩.

તેલીઆં=પાછળથી ઠેલનારાં પશુઓ.

ત્રિમૂર્તિ=બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર.

૧૬.

દુહલ=રેશમી વસ્ત્ર.

દુરમર્ષણ=દુઃખે વેઠાય એવું.

દિગ્બળ=દિશાઓમાં હાથીઓ છે તે.

દિરફ=ભ્રમર.

દિગ=આંખ.

૧૭.

ધવ=પતિ.

ધૂળટી=શિવ.

૧૮.

નક=મગર.

ન્યગ્રોધ=વડ.

નિકેતન=ધર.

નિમ્ન=નીચી.

નિમ્નન્દ=અપમાન.

નિમ્નરા=ચાંદી.

નિપાત=સિંહારી.

નૃપુર=ખાંઝર.

૧૯.

પરજન્ય=પરસાદ.

પ્રભાલિકા=નદેર.

પ્રમા=જ્ઞાન.

પ્રસૂત=કળી.

પારાવન=કળતર.

પીમૃપ=અમૃત.

પુંજ=ટંગડો.

પુલિન=રેતીવાળો કિનારો.

પૌલસ્ત્ય=(પુલસ્ત્યનો વસત) રાવાન

પતંગ=સૂર્ય.

પયોધર=સ્તન તથા વાદળ.

પરિરંભ=ભેટવું તે.

૨૦.

ફેફળ=સોપારી.

૨૧.

બ્રહ્મ=હોકર.

ભલક=રીંછ.

ભૂતપતિ=મહાદેવ.

૨૨.

મકરકેતુ=કામદેવ.

મખ=યુદ્ધ.

મધવા=ધન્દ્ર.

મનીપીણ=ડાહ્યો પુરુષ.

મધુલિહ=ભ્રમર.

મયના=મયદાનવની દીકરી; મંદોદરી.

મરાલ=હંસ.

મહતી=નારદની વીણા.

માર=કામદેવ.

મુધા=વૃથા.

મેખલા=કંદોરો.

મંડન=શણુગાર

મૃગાંક=ચન્દ્ર.

ય.

યષ્ટિ=લાકડી.

૨.

રણાબિધ=રણરૂપી સમુદ્ર.

રદન=દાંત.

રંગોળી=રંગથી દોરેલાં ચિત્ર.

રંભા=કેળ.

રંભોડ=કેળના જેવી ઝાંધવાળી સ્ત્રી.

રંભ=દુઃખ.

• લ.

લટભ=સુંદર.

વ.

વક્ત્ર=મુહો

વડવાણિ=સમુદ્રમાં જે અગ્નિ રહે છે તે.

વપ્રક્રિયા=તટ અથવા ગિરિ સાથે રમત.

વક્ષોરુહ=રેતન.

વાલ્યા=વાવાઝોડું.

વાસવ=ઈન્દ્ર.

વિગ્રહ=યુક્ત, માયું.

વિબુધ=ડાહ્યાજન, દેવતા.

વિભાવરી=રાત્રી.

વિવિક્ત=એકાંત

વિશ્રંભિની=વિશ્વાસ રાખનારી સ્ત્રી.

વૈયાલ્ય=અવિનય.

વૃક્ક=રીંછ

પ્રણિત=શા'ર પડેલું

વેતસ=નેતર.

વેસર=વાળી

વેળ=ભરતી, વખત.

વ્યાલી=વાંઘેલુ.

૨૧.

શકટિક=ગાડું.

શકારિ=ઈન્દ્રજિત.

શુભ્રાંશુ=ચન્દ્ર

શૈશવ=ખાલ્યાવસ્થા.

શુંખલા=સાંકળ.

શ્રીપિતા=સમુદ્ર.

શ્લેષ=દ્વીઅર્થી તથા ભેટવું તે.

૨૨.

સપ્તમુખા=સૂર્યનો ઘોડો.

સમીરણુ=વાયુ.

સરોરુહ=કમળ.

સરાંઠી=સાદી.

સંવનન=સ્રેહ.

સંસૃતિ=વિશ્વ.

સાયક=ખાણ.

સીધુ=મધ.

સુરઅલકનન્દા=સ્વર્ગગંગા.

સૂદરી=સુંદર પેટવાળી સ્ત્રી.

સ્તુષા=દીકરી.

સૈક્ત=રેતીવાળો કિનારો.

સૌમિત્ર=લક્ષ્મણ.

સ્થલી=જગ્યા.

સ્મર=કામદેવ.

સ્વરૂ=સ્વર્ગ

૨૩.

હતુ=હટપચી.

હર્મ્ય=હવેલી.

૨૪.

ક્ષારામ્બુધિ=સમુદ્ર.

ક્ષુત્પિપાસા=લોહીની તૃષા.

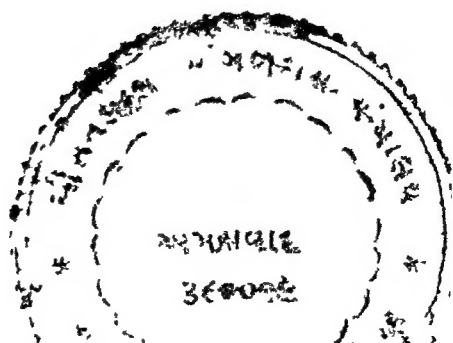
१५ द्विवस : आ पुस्तकं वधुमां वधु १५ द्विवस
भाटे-भाणी शकाशे.

[illegible]

20440

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ-૯

CANCELLED

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મંથાલય
અમદાવાદ - ૬